

The image shows the front cover of a book. The cover has a marbled pattern in shades of red and black. A vertical strip of light brown, textured material is visible along the left edge. In the center, there is a rectangular label with a light green, textured background. The label contains the text "BOREC" and "1976" in a green, sans-serif font.

BOREC
1976

LETNO KAZALO

BOREC 1976

LETNIK XXVIII

Revija »Borec« izhaja mesečno. Izdaja jo Založba Borec, Ljubljana, Miklošičeva 28/I. Revijo ureja uredniški svet: Lado Ambrožič ml., France Filipič, dr. Tone Ferenc, Ivan Križnar, Radko Polič (predsednik sveta), dr. Miro Stiplovšek, France Sušteršič in Zima Vrščaj. Glavni in odgovorni urednik Črtomir Šinkovec. Tisk: Tiskarna Ljudske pravice v Ljubljani.

GRADIVO ZA ZGODOVINO NOB

- Mirko Fajdiga: Najtežje obdobje Zidansko brigade 1/3
- Ivan Križnar: Socialna in politična pripadnost slovenskih partizanov v letu 1941 1/13
- Zvone Kržišnik: Anali o mestu heroju III. del 1/19
- Zvone Kržišnik: Anali o mestu heroju IV. del 2/73
- Ivan Križnar: Socialna in politična pripadnost slovenskih partizanov v letu 1941 2/105
- Jože Koren: Kri na časnikih 2/109
- Dr. Tone Ferenc: Okupatorjev dokument o uničenju Radomeljske čete na Golčaju 3/133
- Ivan Križnar: Socialna in politična pripadnost slovenskih partizanov v letu 1941 3/141
- Mirko Stepančič: Spomini na boj Gregorčičeve brigade na Rdečem robu 4/197
- Franc Lozej-Marko: Bili smo na poti v Benetijo 4/200
- Ludvik Leban: Zbrani smo bili na Krnici nad Vitovljami 4/205
- Stane Jerič: Zvedel sem, da Nemci pečejo kruh kar za tri dni 4/207
- Ivan Križnar: Socialna in politična pripadnost slovenskih partizanov v letu 1941 4/211
- Dr. Tone Zorn: Pogajanja s Korošci aprila in maja 1945 5/309
- Marjan Žnidarič: Bombni napadi na Maribor in druge kraje slovenske Štajerske 6—7/321
- Fabijan Trgo: Osvoboditev Jugoslavije 6—7/335
- France Škerl: Organizacija kurirskih zvez na Primorskem spomladi in poleti 1943 do kapitulacije Italije 6—7/345
- Drago Novak: Vlasovci v Prlekiji 6—7/379
- Milan M. Miladinović: Temeljne vrednote naše revolucije s stališča marksistične etike 8—9/417
- Marjan Žnidarič: Bombni napadi na Maribor in druge kraje slovenske Štajerske 8—9/447

Vida Tom-Lasič: Radijska tehnika v službi NOB 8—9/459

France Škerl: Gradnikova brigada julija 1943 in boj na Batognicah pod Rdečim robom 10/513

Marjan Žnidarič: Bombni napadi na Maribor in druge kraje slovenske Štajerske 10/529

Dr. Tone Ferenc: Nemška policija v operacijski coni »Jadransko primorje« 1943—1945 11/577

Lado Ambrožič-Novljan: Priprave na sprejem štajerskih brigad na Savi 12/641

Dr. Tone Ferenc: Nemška policija v operacijski coni »Jadransko primorje« 1943—1945 12/657

GRADIVO IN SPOMINI

Janez Kajzer: Življenje Slovencev v svobodi 1/27

Dore Klemenčič-Maj: V opankah po Dolenjskem in Beli krajini 1/37

Djurdja Flere: Sem ena od tisočev preživelih jetnic, ki jim je sodil II. Tribunale militare di Guerra 1/49

Janez Kajzer: Življenje Slovencev v svobodi 2/83

Dore Klemenčič-Maj: V opankah po Dolenjskem in Beli krajini 2/93

Janez Kajzer: Življenje Slovencev v svobodi 3/145

Dore Klemenčič-Maj: V opankah po Dolenjskem in Beli krajini 3/157

Drago Novak: Nada Rajh, junaško dekle iz Prlekije 3/169

Janez Kajzer: Življenje Slovencev v svobodi 4/227

Janez Kajzer: Življenje Slovencev v svobodi 5/273

Janez Kajzer: Življenje Slovencev v svobodi 6—7/363

Dr. Tone Ferenc: Jesenice in Celovec — središči za podtalno delo v Avstriji in Italiji 8—9/429

Janez Kajzer: Življenje Slovencev v svobodi 8—9/473

Dr. Tone Zorn: Koroški nacistični tisk o slovenskih vprašanjih v letih 1932—1933 8—9/483

France Perovšek: Zbor aktivistov OF kranjskega okrožja v novembru 1944 11/593
Janez Kajzer: Življenje Slovencev v svobodi 11/605

PRIPOVEDNIŠTVO

Gema Hafner: Groza v brezovem gaju 3/129
Ivan Cankar: Kako sem postal socialist 5/267
Gema Hafner: Razpotja na pragu svobode 5/285
France Šušteršič: Domine 5/289
Cvetko Zagorski: Clovečnost in vojna 5/305
Gema Hafner: V usodnem precepu 6—7/375
Marc Hillel: V imenu rase — Lebensborn 6—7/383
Janez Švajncar: Srečanje s teto 8—9/487
Boris Višnovc: Balada o Ljubanu 11/615
Fran Roš: Gostišče »Orient« 11/627

PESMI

Pavla Medvešek: Kurirjev grob 1/36
Branko Miljković: Hvalnica svetu 2/82
Cvetko Zagorski: Pesnik in smrt 2/112
Cvetko Zagorski: Še jaz sem vojak 2/124
Branko Miljković: Obramba domovine 2/124
Erna Muserjeva: Anici Černejevi 3/132
Pavla Medvešek: Kamnite misli 3/139
France Filipič: Dolžnost 3/140
Črtomir Šinkovec: Lepa Vida 3/140
Alojz Gradnik: Domači zemlji 3/156
Kajetan Kovič: Očenaš 3/182
Črtomir Šinkovec: Kaj te strah je zame 3/182
Cvetko Zagorski: Barcelona je padla 3/187
Branko Miljković: Dokler boš pel 3/188
Pavla Medvešek: Sence 3/188
Ljuba Skornšek: Pustite me 4/196
Črtomir Šinkovec: Tržaška balada 4/210
Ljuba Skornšek: Ljubši mi kamen je 4/226
Dušan Mevlja: Zapojte, poetje 4/246
Pavel Golia: Ivan Cankar 5/271
Oton Župančič: Spomenik 5/272
Ivan Cankar: V bogatih kočijah se vozijo 5/304
Alojz Gradnik: Rožnik 5/308
Dušan Mevlja: Izpolnjena želja 6—7/334
Dušan Mevlja: Pokvarjeni kompas 6—7/382
Dušan Mevlja: Zlom 6—7/382
Dušan Mevlja: Nürnberški proces 6—7/382
Franci Lakovič: Zarjavle medalje 6—7/394
Franci Lakovič: Ded moj bil je grenadir 6—7/410
Franci Lakovič: Obrnjeni epitaf 6—7/410
Dušan Mevlja: Obešenec 8—9/472
Dušan Mevlja: Smej se, bajazzo 8—9/472
Cvetko Zagorski: Pesem o partizanki 8—9/490
Franci Lakovič: Ubita vest 8—9/504
Črtomir Šinkovec: Bortolo Turiddu 10/548

Benjamin Gracer: Naša vas 11/634
Franci Lakovič: Prišli že vsi so 12/655
Miha Klinar: Mrtva pravljica 12/656
Miha Klinar: Pozabljen grob 12/656
Benjamin Gracer: Pesmi 12/688

KULTURA IN PROSVETA

Lojze Gostiša: Partizanska »Zdravljica« 2/65
Emil Cesar: Sveži veter »Veselega teatra« 2/113
Fran Roš: Celjsko šolstvo med okupacijo 3/171
Marija Stanonik: Nekatere novejšje zbirke slovenskega NOB pesništva 3/183
Hinko Wilfan: Ob tridesetletnici mojega partizanskega abecednika 6—7/395
Marija Stanonik: O množičnem slovenskem NOB pesništvu 1941—1945 8—9/491
Zvone Kržišnik: Pesem o razrednem boju in revoluciji 10/557
Zvone Kržišnik: Pesem o razrednem boju in revoluciji 12/689

RAZNI ZAPISI

Črtomir Šinkovec: V osemindvajseto leto 1/1
Zvone Kržišnik: Ob petintrideseti obletnici ustanovitve Osvobodilne fronte 4/193
Živko Bernot — Č. Š.: Javorovica, večna ti spomin in slava 4/238
Dr. Avguštin Lah: Kajuhove nagrade 76 4/247
Radko Polič: Pismo uredništvu 4/255
Emil Cesar: Ivan Cankar — glasnik naroda proletarcev 5/257
Črtomir Šinkovec: Smrt sredi kraške pomladi 5/297
Zvone Kržišnik: Kronist iz Nove Gorice 6—7/401
Gema Hafner: Zaverovanost v ideale 11/631
Boris Višnovc: Naše družbene bolezni 12/677

DRAMATIKA

Benedetič — Košuta: Rižarna 8—9/437
Benedetič — Košuta: Rižarna 10/549
Benedetič — Košuta: Rižarna 11/617

POLITIČNI RAZGLEDI

Florjan Laimiš: Baski med špansko garoto in Giscardovimi policaji 5/312
Florjan Laimiš: Vsiljivci v deželi saharških nomadov 6—7/392
Jože Plešnar: Trnova pot Palestinev 8—9/501
Florjan Laimiš: Čas, v katerem je prekipelo nasilje 10/565
Florjan Laimiš: Nemirno spanje Koroških vojvod 10/567

Cvetko Zagorski: Dve razsežnosti nasilja in
odpora na Koroškem 10/570
Florjan Laimiš: Vzhodni Timor — cena za
resnico in svobodo 12/697

LIKOVNA UMETNOST

Iztok Durjava: Partizanska karikatura 4/241
Iztok Durjava: Revolucija in umetnost
6—7/405

SODELUJOČI UMETNIKI

Niko Pirnat 1/5
France Mihelič 1/7
Dore Klemenčič-Maj 1/39
Dore Klemenčič-Maj 1/43
Janez Vidic 2/65, 2/66, 2/67, 2/68, 2/69, 2/70
Dore Klemenčič-Maj 2/95
Dore Klemenčič-Maj 2/101
Ivan Seljak-Copič 3/131
Dore Klemenčič-Maj 3/161
Dore Klemenčič-Maj 3/165
Niko Pirnat 4/241
France Mihelič 4/242
Niko Pirnat 4/243
France Mihelič 4/244
Drago Vidmar 4/245
Hinko Smrekar 5/263
Hinko Smrekar 5/265
Ivo Jurkovič 5/272
Ive Šubic 5/287
Pablo Picasso 5/313
Tone Kralj 6—7/377
Nande Vidmar 6—7/405
Nande Vidmar 6—7/406
Drago Vidmar 6—7/407
Drago Vidmar 6—7/408
Ive Šubic 8—9/419
France Slana 10/515
France Mihelič 10/519
Alenka Gerlovič 10/521
Drago Vidmar 10/525
Nande Vidmar 12/651

KNJIŽEVNOST — OCENE

Slavko Rupel: Slovenci v Italiji po drugi
svetovni vojni 1/59
Črtomir Šinkovec: Maks Zadnik: Istrski
odred 1/60
Slavko Rupel: Vitomil Zupan: Menuet za
kitaro 1/62
Črtomir Šinkovec: Bitka, kakor življenje
dolga 1/63
Iztok Ilich: Ive Mihovilović: Ustaški kralj
2/125
Janko Poljanec: Radko Polič: Belokranjski
odred 2/126
Iztok Ilich: Vlado Habjan: Trotamora 2/127
Iztok Ilich: Borut Pečar: Čas brez pravljič
3/189

Slavko Rupel: Cene Vipotnik: Zemlje ze-
leni spomin 3/190
Lojze Penič: Mirko Fajdiga: Zidanškova
brigada 3/191
Črtomir Šinkovec: Harrison E. Salisbury:
900 dni obleganja Leningrada 4/251
Slavko Rupel: Kozlerjev zemljevid, prvi
zemljevid slovenskega ozemlja 4/253
Črtomir Šinkovec: Janez Vipotnik: Rodna
letina 4/254
Slavko Rupel: Salamander, roman iz sodob-
ne italijanske stvarnosti 4/255
Slavko Rupel: Ivana Cankarja zbrano delo
5/315
Janko Poljanec: Jože Peskar: Dolenjski od-
red 5/317
Slavko Rupel: Slovenska Istra v boju za
svobodo 5/317
Iztok Ilich: Peter Elstob: Soldatje za vsak-
danjo rabo 5/319
Slavko Rupel: Nov Ingoličev roman o kmeč-
kih uporih 6—7/411
Milan Apih: Vstanite sužnji 6—7/412
Janko Poljanec: Rafael Perhanc: Upor mor-
narjev 6—7/414
Iztok Ilich: Mihail Bulgakov: Bela garda
Slavko Rupel: Boris Kidrič: Zbrano delo
6—7/415
Janko Poljanec: Prvih pet knjig nove zbirke
»Rdeči atom« 8—9/505
Slavko Rupel: Milan Lipovec: Leseno jadro
8—9/506
Črtomir Šinkovec: Janko Perat: Golo upa-
nje 8—9/507
Slavko Rupel: Cankarjeva založba v poča-
stitev stoletnice rojstva Ivana Cankarja
8—9/509
Iztok Ilich: Marjan Britovšek: Boj za Leni-
novo dediščino 8—9/510
Slavko Rupel: Ivan Cankar: Očiščenje in
pomlajenje 8—9/511
Dr. Miro Stiplovšek: Jože Krall: Partizan-
ske tiskarne na Slovenskem 10/572
Iztok Ilich: Narodnoosvobodilna vojna na
Slovenskem 1941—1945 10/573
Črtomir Šinkovec: Janko Omahen: Izpoved
10/575
Črtomir Šinkovec: Dve knjigi o Dušanu
Kvedru-Tomažu 11/635
Janko Poljanec: Peter Likar: Domovina, si
še kakor zdravje? 11/636
Iztok Ilich: Robert Conquest: Izobčeni, iz-
brisani 11/638
Črtomir Šinkovec: Helmut Zenker: Kas-
sbach ali splošno zanimanje za morske
prašičke 11/639
Janko Poljanec: Hudi časi — vedro čelo
12/700
Črtomir Šinkovec: Albert Klun: Prekomorci
v narodnoosvobodilni vojni 12/701
Iztok Ilich: Victor Marchetti-John D. Marks:
CIA in kult obveščevalne dejavnosti 12/702

Bibliografija — V oceno smo prejeli: 1/64, 2/128, 3/192, 5/320, 6—7/416, 8—9/512, 10/567, 11/640, 12/704

FOTOGRAFIJE IN DOKUMENTI

Originalni italijanski grafikoni partizanskih akcij v Ljubljani 1/15
Ernest Eypper, Milan Majcen in Ivan Rob v Iškem Vintgarju julija 1941 1/17
Kvisling Rupnik ob novih gospodarjih in obdan z narodno nošo 1/21
Tudi nekeje na Štajerskem se nemška vojska pripravlja 1/25
Takega zmagoslavja Ljubljana še ni doživela 1/29
Kongresni trg ob prihodu prve slovenske vlade v Ljubljano 1/31
Z balkona univerze je spregovoril Oton Zupančič 1/33
Nemška vojska, ki je bila zaslovela po grozodejstvih 1/35
Slovenska domobranska legija prisega 20. aprila 1944 v Ljubljani 2/77
Množica kakšnih dvajset tisoč ljudi je med begom čez mejo še plenila 2/85
Kmalu po osvoboditvi so v izložbenih oknih sedanje NAME odprli razstavo dokumentov o zločinih okupatorjev in domačih izdajalcev 2/89
Italijanske bunkerje okrog Ljubljane so iz varnostnih razlogov podrli šele dvajset dni po osvoboditvi 2/91
Skupina prvih slovenskih partizanov na območju Krima poleti 1941 2/107
Tovornjak, na katerem so vozili »Našo vojsko« in druge liste 2/111
Tone Blejec, operativni oficir Kamniškega bataljona 3/133
Borci Radomeljske čete so 3. septembra 1941 zažgali Remčevo tovarno pohoštva na Duplici pri Kamniku 3/134
Ruševina hiše na Golčaju pri Blagovici, kjer so Nemci 28. oktobra 1941 razbili Radomeljsko četo 3/135
Spominsko obeležje na kraju poslednjega boja Radomeljske čete na Golčaju 3/137
Peter Dobrajc-Klepčec, eden izmed prvih krimskih partizanov 3/143
Proslavljanje osvoboditve na glavnem tržaškem trgu Unita 3/147
Mladi in stari so udarniško zgrabili za delo 3/149
Devetega in desetega junija 1945 so zborovale v Ljubljani delegatke SPZZ 3/151
Desetega junija 1945 je Ljubljana sprejela Edvarda Kardelja 3/153
Pogled na Rdeči rob s poti na planino Pretoč 4/199
Planina Sleme pod Rdečim robom 4/201
Pogled z Visokega vrha na planino Sleme 4/203

Drugi bataljon Gregorčičeve brigade nekeje v Goriških Brdih spomladi 1944 4/205
Pečina Suha konta v Rdečem robu 4/207
Spomenik padlim partizanom na Slemenu 4/209
Razstrelitev električnega daljnovoda pri Blejski Dobravi 4/215
Cankarjev bataljon je 12. decembra 1941 v Rovtah na Gorenjskem uničil nemško policijsko patroljo, ki je štela 46 mož 4/221
23. junija 1945 se je začel v Ljubljani prvi proces proti enajstim gestapovskim zločincem 4/231
20. decembra se je začel v Ljubljani proces proti 34 vojnim zločincem 4/233
Črna roka na zatožni klopi 4/234
Predstavniki slovenskih meščanskih strank so se v Rimu sramotno in izdajalsko poklonili Mussoliniju 4/235
Sadistična naslada Nemcev in domobrancev nad pomorjenimi borci Cankarjeve brigade 4/239
Ivan Cankar 5/257
Vrhnika, Cankarjev dom Na klancu 5/261
Ivan Cankar: Kako sem postal socialist, faksimile 5/269
Sprevod prve delovne mladinske brigade 5/275
V dveh mesecih je delavcem uspelo obnoviti razrušeni črnuški most 5/277
15. avgusta 1945 je bila svečano odprta Postojnska jama 5/279
15. in 16. julija 1945 se je v Tivoliju v Ljubljani odvijal prvi kongres OF 5/281
Odkritje spomenika v čast osvoboditeljem v Murski Soboti 5/283
Srečko Kosovel 5/299
Ob bombnem napadu zavezniškega letalstva na Maribor 14. oktobra 1944 je bil močno porušen tudi Glavni trg 6—7/327
Med številnimi zgradbami, ki so bile porušene v bombnem napadu na Maribor, 19. novembra 1944, je bila tudi osnovna šola v Tomšičevem drevoredu 6—7/331
Na poti k zmagi čez vse ovire 6—7/337
V osvobojenem Beogradu je bila 27. marca 1945 veličastna proslava 6—7/339
Enote VIII. korpusa so po hudih bojih osvobodile Knin 6—7/341
Makedonska brigada »Goce Delčev« koraka po ulicah osvobojenega Skopja 6—7/342
Tanki Jugoslovanske armade v zmagovitem pohodu 1. maja 1945 6—7/343
Letališče jugoslovanskega vojnega letalstva pri Zadru 6—7/344
Proglasitev prvih udarnikov 6—7/365
Zlet telovadnih društev iz vse Slovenije v Ljubljani 6—7/367
Slavnostni sprevod na kulturno-prosvetnem festivalu na Jesenicah 6—7/369

Revija ljudskih dejavnosti na kmečkem
 prazniku v Bohinju 6—7/371
 Ciril Zupanc 6—7/401
 Ferdo Kravanja 8—9/431
 Karel Sirok 8—9/433
 Med bombnimi napadi je bilo poslopje ma-
 riborske bolnišnice močno poškodovano
 8—9/449
 Radiodelavnica v Črmošnjicah 8—9/469
 Ob bombnem napadu na Maribor 19. novem-
 bra 1944 8—9/455
 Radiodelavnica v Starih Žagah 8—9/461
 Radiodelavnica na Novi gori 8—9/465
 V splošnem udarniškem zagonu in tekmo-
 vanju 8—9/475
 Udarniško odstranjevanje ruševin v Rašici
 8—9/477
 Druga delovna mladinska brigada se je
 zbrala v Bohinju 8—9/481
 Glavna cilja bombnega napada zavezniškega
 letalstva na Velenje 28. decembra 1944
 sta bila elektrarna in rudnik 10/531
 Na predvolilnem zborovanju v Celju je go-
 voril Edvard Kardelj 10/539
 Na predvolilnem zborovanju v Ljubljani je
 govoril Josip Vidmar 10/541
 Na veličastnem predvolilnem zborovanju
 4. novembra 1945 v Ljubljani je govoril
 Boris Kidrič 10/545
 Najvišji vodja SS in policije v Italiji Karl
 Wolf na obisku pri višjem vodji SS in po-
 licije Odilu Globocniku v Trstu 11/579
 Globocnikov osebni pooblaščenec SS —
 Sturmbannführer Ernst Lerch 11/581
 Komandant SS in policije za tržaško po-
 krajino SS — Brigadeführer Erasmus
 Malsen von Ponickau 11/583
 Komandant SS in policije za Istro SS —
 Standartenführer Ernst Hildebrandt
 11/585
 Komandant SS in policije za Furlanijo SS
 — Oberführer Hanns von Feil 11/587
 Komandant SS in policije za Istro SS —
 Standartenführer Franz Sido 11/589
 Komandant SS in policije za goriško pokra-
 jino SS — Sturmbannführer Karl Tausch
 11/591
 Globocnikov namestnik (od avgusta 1944)
 SS — brigadeführer Karl Hermann 11/592
 Jože Mrak, sekretar kranjskega okrožnega
 komiteja KPS 11/597
 Marjan Ramovž-Kapa, dijak iz Kranja, član
 Pokrajinskega odbora ZMS za Gorenjsko
 11/601

Druga delovna brigada v Bohinju 11/607
 Po vsej Sloveniji in Jugoslaviji so se vrstile
 manifestacije za priključitev Trsta 11/609
 Prizor iz Cankarjeve drame Za narodov
 blagor 11/613
 Ustreljeni in obešeni partizani v Čupriji
 29. septembra 1941 11/629
 Skica poti 12. brigade in Dolenjskega odreda
 od Lipja v Suhi Krajini do Save in na-
 zaj 12/643
 Partizanski bolničar nudi prvo pomoč ra-
 njenemu borcu 12/647
 SS-Brigadeführer in generalmajor policije
 Wilhelm Günther 12/658
 SS-Oberführer dr. Emanuel Schaeffer 12/659
 SS-Sturmbannführer Hans Rexeisen 12/600
 SS-Hauptsturmführer dr. Karel Patig 12/661
 SS—Sturmbannführer August Schiffer 12/662
 SS-Sturmbannführer Herman Metzker 12/663
 SS-Hauptsturmführer Günther Labitzke
 12/665
 SS-Hauptsturmführer Heinrich Schlünzen
 12/666
 SS-Hauptsturmführer Friedrich Hinays
 12/667
 SS-Obersturmführer Helmut Prasch 12/668
 SS-Obersturmführer Paul Möller 12/669
 SS-Hauptsturmführer Heinrich Schmidtke
 12/670
 Polkovnik zaščitne policije Hermann Kin-
 trup 12/671
 Akcijski komandant redarstvene policije za
 tržaško pokrajino podpolkovnik Tenn-
 städt 12/673
 SS-Sturmbannführer Fritz Wölbing, vodja
 gospodarske policije v Trstu 12/674
 Vrhovni komisar dr. Friedrich Rainer in
 predstavniki kolaboracionistov 12/675
 Voditelji osvobodilnega gibanja FRETILIN
 12/699

GRAFIKE NA NASLOVNIH STRANEH

Drago Vidmar: Partizanska izvidnica 1
 Lojze Lavrič: Žetev v svobodi 2
 Drago Vidmar: Požgano drevo 3
 France Slana: Kolona 4
 Ive Šubic: Partizanska ljubezen 5
 Ive Šubic: Košnja 6—7
 Ive Šubic: Ob tabornem ognju 8—9
 Vlado Jordan: Okupatorjevi kresovi 10
 Vlado Jordan: Izseljevanje 11
 Alenka Gerlovič: Partizanska kurirja 12

D 2643

DO REC 1

28. LETNIK

1976

Revija za zgodovino NOB in ohranjanje revolucionarnih tradicij

Ustanovitelj revije: Republiški odbor Zveze borcev Slovenije

Izdajatelj: Založba Borec

Urejuje uredniški svet: Lado Ambrožič ml., France Filipič, dr. Tone Ferenc, Ivan Križnar, Radko Polič, dr. Miro Stiplovšek, France Sušteršič in Zima Vrščaj

Glavni in odgovorni urednik: Črtomir Šinkovec

Uredništvo sprejema sodelavce in bralce vsak dan od 9. do 12. ure

Rokopise pošljite na naslov: Uredništvo »Borca«, Ljubljana 61000, Miklošičeva 28/I

Poštni predal 203, telefon: n. c. 320-476, interna: 34

Nenaročenih rokopisov in fotografij ne vračamo

Vsebina

- 1 Črtomir Šinkovec: V osemindvajseto leto
- 3 Mirko Fajdiga: Najtežje obdobje Zidanškove brigade
- 13 Ivan Križnar: Socialna in politična pripadnost slovenskih partizanov v letu 1941
- 19 Zvone Kržišnik: Anali o mestu heroju
- 27 Janez Kajzer: Življenje Slovencev v svobodi
- 36 Pavla Medvešek: Kurirjev grob, pesem
- 37 Dore Klemenčič-Maj: V opankah po Dolenjskem in Beli krajini
- 49 Djurdja Flere: Sem ena od tisočev preživelih jetnic, ki jim je sodil »Il Tribuna-
nale Militare di Guerra«

Književnost — ocene

- 59 Slavko Rupel: Slovenci v Italiji po drugi svetovni vojni
- 60 Črtomir Šinkovec: Maks Zadnik: Istrski odred
- 62 Slavko Rupel: Vitomil Zupan: Menuet za kitaro
- 63 Črtomir Šinkovec: Bitka, kakor življenje dolga

Bibliografija

- 64 V oceno smo prejeli

Revija »Borec« je bila z ukazom predsednika republike Josipa Broza-Tita odlikovana ob petindvajsetletnici izhajanja z redom zaslug za narod s srebrnimi žarki

Naročila in reklamacije pošljite na naslov: Založba Borec — za revijo »Borec«, Ljubljana, Miklošičeva 28/I., telefon 320-486, poštni predal 203, ali na žiro račun pri SDK v Ljubljani 50101-603-45858, naročniki v tujini pa na račun pri Ljubljanski banki v Ljubljani 50100-620-107-32040-000-457. Celoletna naročnina znaša 80 dinarjev, polletna 40 dinarjev. Posamezna številka 8 dinarjev. Tisk: Tiskarna Ljudske pravice v Ljubljani

V osemindvajseto leto

Navada je, da na pragu novega leta, na mejniku dveh koledarskih časovnih obdobj, napravimo obračun čez vsa svoja snovanja ter položimo na tehtnico uspešnost in neuspešnost svojega dela. Pod obračun napravimo črto, tehtnica se prevesi in hitro smo si na jasnem o plodnih ali piškavih sadovih svojega truda in prizadevanj.

Pred nami je dvanajst številčk revije Borec 1975. Prelistamo jih vse zapovrstjo in pred nas se postavi vprašanje: Ali je ta letnik revije, ta sedemindvajseti letnik, izpolnil pričakovanje bralcev, ali je v okviru svoje vsebinske zasnove, kot revija za zgodovino NOB in ohranjanje revolucionarnih tradicij, uresničila poverjeno ji nalogo?

Prvo, kar zlahka ugotovimo je dejstvo, da smo se pri urejevanju ravnali po vsebinskem konceptu, da se od številke do številke vrste zgodovinsko in dokumentarno poglobljeni prispevki, ki so nedvomno tehten prispevek k zgodovinarstvu narodnoosvobodilnega boja in ljudske revolucije, da so vsi prispevki tudi opremljeni z dokumentarnim slikovnim gradivom. Osrednja tema skozi ves letnik je bila tridesetletnica dokončnih bojov in osvoboditve naše domovine. Tej temi sta bili v celoti posvečeni aprilska in majska številka. V teh dveh številkah je bilo objavljeno izbrano gradivo o sklepnih bojih JLA, zmagi nad fašizmom in osvoboditvi Slovenije, o osvobodilni vojni, prelomnici naše narodne zgodovine. Če objavljene prispevke kritično presodimo, nam ni težko ugotoviti, da so napisani na razmeroma visoki ravni ter da pomenijo dragocen prispevek k naši najnovejši zgodovini. Pri tem je razveseljivo to, da se v reviji povečuje število sodelavcev, k temu povečanju pa so v glavnem pripomogli mlajši sodelavci, ki s tem tvorijo most med starejšo in mlajšo generacijo, pa tudi vsebinsko osvežitev revije.

Spričo lanskega jubilejnega leta, so se domala vsi prispevki nanašali na dogodke pred tridesetimi leti. To pa tudi iz razloga, ker je revija namenjena kot učno gradivo in pripomoček na osnovnih in srednjih šolah. V tem je tudi ena izmed osnovnih nalog revije, da ustvarja most med udeleženci NOB in revolucije z mlajšimi rodovi, prihodnjimi nosilci našega splošnega družbenega razvoja, načel naše samoupravnne družbe od gospodarskih, socialnih in kulturnih vprašanj do varnosti in obrambe domovine. V vsem tem je tudi združeno ohranjanje revolucionarnih tradicij.

Revija Borec prehaja s tem letom že v osemindvajseto leto izhajanja. Če smo poštteni, lahko rečemo, da je revija v teh sedemindvajsetih letih odigrala pomembno vlogo. Njen začetek je bil v letu 1943, ko je s tem imenom izdajala Cankarjeva brigada svoje glasilo. Zato se bo letos revija oddolžila tudi spominu Ivana Cankarja, katerega stoletnico bomo praznovali. Sicer pa bo vsebinska usmeritev ostala taka kot doslej, se pravi, da bo njena vsebina poglobljena zgodovina NOB, vendar razširjena tudi na prva poveljna leta, prav tako ne bo zanemarjala zgodovine delavskega naprednega gibanja in osvobodilnih gibanj v svetu. Skratka, strani revije bodo odprte za vsa temeljna sodobna družbena vprašanja. Zato smo v krog sodelavcev revije pritegnili vse, ki se kakorkoli ukvarjajo s to problematiko, starejše in mlajše z vseh območij javnega udejstvovanja. Osnovni politični poudarek v reviji pa je bil in bo: bratstvo in enotnost jugoslovanskih narodov, ki je porok trdnosti in srečne prihodnosti naše države in domovine.

Izkušnje so pokazale, da je sedanja vsebinska zasnova revije, ki je edina te vrste v Sloveniji, pravilna. Izhaja v nakladi 3000 izvodov, kar je za slovenske revialne razmere, dobra številka, vendar je želeti, da bi prodrla s svojo odmevnostjo v širši krog bralcev. Tako bo revija, naša in vaša, uspešno opravljala svoje poslanstvo.

Črtomir Sinkovec

Mirko Fajdiga

Najtežje obdobje Zidanškove brigade

Oktobra 1975 je izšla knjiga Knjižnice NOV in POS Mirka Fajdige Zidanškova brigada. Izdali so jo založba Partizanska knjiga, Odbor Zidanškove brigade in muzej NO Maribor. Monografija obsega 789 strani in je razdeljena na pet poglavij.

Da bi se vsaj delno seznanili z najtežjim obdobjem uspešne borbene poti Zidanškove — Pohorske brigade, objavljamo iz knjige nekaj odlomkov.

Cetrto obdobje brigade od 24. decembra 1944 do 8. aprila 1945, ko se je zopet bojevala med Savo in Savinjo, lahko ocenimo kot najtežje. Po vrnitvi z Dolenjskega bi bila brigada potrebna daljšega počitka, oblačil, obutve in okrepitve, a jo je že 29. decembra zajela nemško-domobranska ofenziva. Po hudih bojih na Murovici in Ciclju se je v noči na 30. december prebila čez cesto Ljubljana—Celje, toda že naslednji dan je bila v Češnjicah v Tuhinjski dolini napadena. Sledili so vsakodnevni boji v mrazu in pomanjkanju na zasneženi Menini planini. Da bi rešil brigado iz sovražnikove ofenzive, jo je štab 7. januarja 1945 dekoncentriral, kar pa se pozneje ni izkazalo najbolje. Prvi bataljon se je na svojem najtežavnejšem pohodu iz Kamniških planin na sever zmanjšal od okoli 80 na 40 borcev in se priključil brigadi komaj 22. februarja. Drugi in tretji bataljon sta imela 8. januarja ob spopadu z domobranci v Slevu nad Kamnikom 33 zajetih, padlih, ranjenih in pogrešanih. Močno okrnjena sta se združila ob koncu januarja na Moravškem s skupino štaba brigade. Ker se je nekaj borcev v ofenzivi razbežalo in poskrilo, je štela brigada ob koncu januarja komaj 137 borcev. Brigadno jedro je pričelo zbirati izgubljene in poskrite borce. Štab IV. operativne cone je pričel februarja pošiljati brigadi manjše okrepitve, toda od 13. do 16. marca je imela brigada v hudi nemški ofenzivi na Menini planini zopet precejšnje žrtve.

Sovražnikovi ofenzivi in hajke so bile v zimi 1944—1945 najhujše med Savinjsko dolino in Zasavjem, kjer sta se bojevali Šlandrova in Zidanškova brigada. Zato sta doživeli ti brigadi med vsemi enotami IV. operativne cone najhujše udarce. Konec zime se je pričela brigada krepiti, sovražnikovim napadom pa se je vse uspešneje zoperstavljala. Njeno večjo vojaško dejavnost so v tem času delno zavirale tudi priprave za ponovni pohod na Dolenjsko, kamor bi morale po povelju vrhovnega štaba NOV in PO Jugoslavije vse brigade IV. operativne cone. Po štirih neuspešnih posku-

sih preboja čez Savo so dobile brigade IV. operativne cone v začetku aprila 1945 nalog, da ostanejo na Štajerskem. Ker so Nemci v tem času umaknili s Štajerske nekaj večjih enot, so dozoreli pogoji za začetek ofenzivne dejavnosti IV. operativne cone.

Zidanškova in Šlandrova brigada sta se vrnila čez Savo na operacijsko območje IV. operativne cone v dokaj neugodnem ali bolje rečeno ob neprimernem času, ko je bila sklenjena prva faza sovražnikove ofenzive. Nemške in domobranske enote so zasedle partizansko osvobojeno ozemlje v Gornji Savinjski dolini in se pripravljale za »čiščenje« ozemlja proti Savi.

Nemške in domobranske sile so pričele pod vodstvom Rösenerja z ofenzivo med Črnim grabnom in Savo 29. decembra. Njihove enote so prodirale proti Zidanškovi brigadi in glavnini Šlandrove brigade v štirih močnih skupinah od Sv. Trojice, Javorščice, Češnjic in Grmač. Položajem Zidanškove brigade na območju Zgornje in Spodnje Javorščice se je sovražnik približal okoli 11. ure. Brigada se mu je od tam umaknila na Murovico in Cicelj ter se pripravila na boje. Vzhodno od njenih položajev so bili pripravljene pri Sv. Miklavžu in na Grmačah šlandrovci. Zidanškova brigada je sprejela boje z Nemci ter jih uspešno odbijala. Njen 3. bataljon pa jih je po treh juriših prepodil v dolino. Močan pritisk so izvajale sovražnikove enote na položaje Šlandrove brigade pri Sv. Miklavžu. Štab Zidanškove brigade jim je poslal na pomoč četo 1. bataljona, ki jo je vodil komandant Milan Štajner-Kamnar, toda kljub tej okrepitvi so Nemci po šesturnih bojih vdrl v vas in jo požgali. S sovražnikom je imel hude boje pri Dešnu tudi Kamniško-zasavski odred. V mraku so se Nemci in domobranci umaknili z vseh položajev v dolino. Zidanškova brigada ni imela žrtev, druge enote pa so imele tri ranjene. O sovražnikovih izgubah je štab Zidanškove brigade poročal, da je imel tri mrtve in štiri ranjene, medtem ko je operativni štab VI. in XI. brigade navedel v poročilu, da je sovražnik utrpel na vseh bojiščih, kjer je bil odbit, hude izgube.

O bojih pri Sv. Miklavžu je v svojih spominih napisala takrat komaj 17-letna sekretarka litijskega okrožnega komiteja SKOJ Darja Jelnikar-Sonja, ki se je na umiku pred nemško ofenzivo umaknila s terena v Šlandrovo brigado, med drugim tole: »Dne 29. decembra so bili Nemci tako blizu nas, da smo se gledali. Jaz sem bila pri Sv. Miklavžu. Tu je bil tudi operativni štab VI. in XI. brigade. Spominjam se nešteti jurišev in komandanta Andreja Cetinskega-Leva, kako je na čelu borcev jurišal in odbijal Nemce do noči. Tako nam je uspelo prebiti dan, zvečer pa so Nemci požgali vas pri Sv. Miklavžu. Spominjam se joka domačinov, ki je rezal v srce, mukanje živine, požgane živine itd. Grozno! ...«

Ker je sovražnik odkril na Moravškem obe brigadi, je operativni štab VI. in XI. brigade sodil, da bo naslednjega dne gotovo nadaljeval z ofenzivo. Zato je izdal brigadama povelje, da se ponoči na 30. december za vsako ceno prebijeta čez cesto Ljubljana—Celje. Za zavarovanje prehoda je bila določena Zidanškova brigada, vse enote pa so takoj krenile proti Limbarski gori. Med Podmiljem in Podmelom pri Št. Ožbaltu je Zidanškova brigada pregnala sovražnikovo zasedo. Toda ko je bila čez cesto že skoraj vsa kolona, je iz Št. Ožbalta pripeljal oklopni avtomobil, ki ga je spremljalo približno 200 mož. Komandant brigade major Vincenc Janko-Harkov, ki je bil na koncu kolone pri ranjencih, je zastal in ukazal, da zavzameta položaje težka bređa in protitankovska puška. France in Miha sta skočila s pomočnikoma na rob nad cesto. Miha je bil učinkovit. Zadel je avtomobilsko blindo, ki se je ustavila. Iz nje je skočilo osem Nemcev, te pa je z dolgimi rafali podrl France. Miha je po blindi še nekajkrat ustrelil, streljali pa so tudi drugi borci. Motor je obmolknil in iz jeklenega vozila je bruhnil plamen. Miha, France, njuni pomočniki in borci iz pobočnic so nato krenili za komandantom Harkovom. Toda pri hišah na

Niko Pirnat: Partizani napadajo, 1944, linorez

vrhu hriba so se nepričakovano pojavili Nemci. Ko se jim je Harkov s soborci približal, so jih Nemci ustavili s klici stoj. V tem trenutku so jih obsuli štirje partizanski mitraljezi. Po odločnem jurišu so Nemci zbežali proti cesti, komandant Harkov in soborci pa so krenili za brigadno kolono, ki se jim je že precej odmaknila. Ob napadu na oklepnik in ob spopadu s sovražnikovo pehoto sta padla dva borca, eden je bil ranjen, sovražnik pa je imel osem mrtvih. Harkova skupina je na poti proti zahodu dohitela utrujeno, prezeblo in lačno brigadno kolono, ki se je vzpenjala molče na Šipek. Na vrhu je bilo izredno mrzlo, strašna burja pa ni prizanašala nikomur. Odtod je prispela brigada z operativnim štabom VI. in XI. brigade v Češnjice pod Menino planino 30. decembra 1944 zvečer. Nedaleč od nje so se v vasi Okrog ustavile tudi enote Šlandrove brigade. Po vseh enotah se je hitro razširila vest o uničenju nemške avtomobilske blinde in njene posadke. V takratnih težkih razmerah je bil ta uspeh brigade predvsem velika moralna spodbuda za premagovanje naporov, ki so postajali vse težji.

Po prihodu v Češnjice so se borci razveselili vesti, ki je prišla iz štaba brigade, da bodo imeli v tej vasi daljši počitek in da bo preskrbljeno tudi za prehrano. Toda še preden so poglobili, jim je bilo ukazano, da se zaradi pripravljenosti ne sme nihče na počitku sezuti ali sleči. Ko so borci počivali, so šli po navadi v akcijo intendant i in njihovi pomočniki. Tako je bilo tudi ob prihodu v Češnjice. Intendant 2. bataljona Rudi Hlebec je vzel s seboj mulovodca in še enega borca ter se odpravil po vaseh po živem. V akcijo so šli tudi intendant i drugih enot. Proti jutru so se vrnili z živim, ki so ga pri kmetih s težavo izprosili. Utrujeni so poglobili, toda njihov sen je bil kratkotrajen.

V noči na 31. december je bil v operativnem štabu VI. in XI. brigade mlajši dežurni kurir Igor Ponikvar. Dvakrat zapovrstjo je prejel sporočilo obveščevalne službe, da se vasi približujejo Nemci in vlasovci. Z bujenjem članov štaba pa je imel težave, ker so zaradi utrujenosti vsi trdno zaspali. Tedaj je pritekel v štab terenski

politični delavec in dejal, da so sovražnikove enote že prav blizu. Na obhod sta se nato odpravila načelnik operativnega štaba VI. in XI. brigade Lazar Božič in sprem-ljevalec Peter Prelesnik. Ko sta oprezno stopala v smeri proti vasi Okrog, sta opa-zila pod seboj neznano kolono. Načelnik je ukazal kurirju, naj pripelje takoj iz brigade nekaj mitraljezcev. Peter je prenesel povelje in se nemudoma vrnil do na-čelnika. Sedaj so bile belo oblečene postave že prav blizu. Peter je zavpil: »Stoj!« in postave so popadale po tleh. V trenutku sta bila na tleh tudi Božič in Prelesnik. Tedaj je Božič zavpil: »Stoj, kdo je tam?« Sledil je odgovor: »Zdjes ruski čelavjek.« Oba sta sprožila brzostrelki, toda tudi proti njima se je vsul roj krogel. Streljanje je bilo zdaj slišati še iz drugih smeri, Nemcem, vlasovcem in domobrancem se je izmuznilo presenečenje. Lazar in Peter sta v zadnjih trenutkih s streljanjem opozorila soborce na nevarnost in hkrati preprečila obkolitev vasi. Obroč je bil odprt samo še proti zahodu. V to smer je nato sledil nagel umik brigade. Komandant Cetinski je sicer pozival borce, da zavzamejo položaje, toda bilo je že prepozno. Nastala je gneča. Borci, zbudjeni iz globokega sna, se v naglici niso mogli znajti. Že po prvih rafalih se je vnel skedenj, v katerem je spalo precej partizanov. Ogenj je osvetljeval vas in močno oviral umik. Brigadni arhiv so reševali Jože Horvat-Štefek, Tonček Kropušek, Stane Pirnat in politični komisar Jože Jakoš-Školski. Ko je Školski ugotovil, da je ostal v vasi pisalni stroj, so se morali vrniti ponj kurirji. Intendant Tone Vrhovšek-Oskar se je še pravočasno pognal iz hiše. Takrat so Nemci že prodrli v zgornji del vasi ter presenetili in zajeli nekaj spečih borcev.

Iz neprijetnega položaja, v kakršnem se je brigada okoli 5. ure zjutraj znašla, se je z umikom na Menino planino razmeroma uspešno izvlekla. Sovražnik je po hišah zasegel precej živeža, ki si ga je brigada z veliko težavo nabrala ter nekaj orožja, potem je vas zažgal. S požigom se je vaščanom v tem letu že drugič maščeval za njihovo sodelovanje v osvobodilnem boju. Padel je en borec, štirje so bili ranjeni, med njimi Avgust Krebl in Avgust Pačnik. Nekaj borcev je bilo zajetih, med njimi brigadni tožilec dr. Jakob Hodžer-Rado, ki je vojno preživel. K dvajsetim pogrešanim so šteli tudi zajete.

Preberimo spomine Alenke Gradišnik, ki opisuje sovražnikov napad na Češnjice: »Mala vasiča Češnjice je naš cilj. Že vidimo borne kočice ob vznožju strmega hriba. Tukaj smo že večkrat našli zavetje in danes si želimo tople peči, da se ogrejemo. Še ko smo stali v zboru, smo zvedeli od domačinov, da na obronkih za vasjo leži pet mrtvih partizanov (med njimi je bil tudi dr. Peter Držaj), ki so pred nekaj dnevi padli, pa jim Nemci niso dovolili, da jih pokopljejo. Razmestili smo se v tople hišice in patrolja je šla v Motnik po hrano. Vrnila se je še pred polnočjo in kuharji so skuhali žgance in zelje. Tudi Švejkove (Anton Krenkar) čutarice so bile polne. Postavili smo zasede in napisali poročila. Obiskal nas je naš nekdanji zdravnik Dane (Bogdan Marinič) in dolgo v noč pripovedoval o borbah na tej strani Save ta čas, ko je naša brigada bila na Dolenjskem. Zdelo se mi je, da sem komaj zaspala, ko je počil prvi strel. Dežurni javlja, da se približuje večja kolona kozakov. Božič in Harkov sta pohitela na položaje in že je pokalo za samo hišo. Zaspani otroci in ženske so jokali. Nismo imeli municije in brigada se je umikala v strm hrib. Bila sem bosa, na mizi pa so ostala neodposlana poročila, ki jih sovražnik ni smel dobiti v roke. Komaj sem se zavedla, sem že bila sama v hiši. Vsak je pograbil orožje in svojo opremo ter skočil na plan. Najprej sem stlačila akte in poročila v torbo, zgrabila čevlje v roke in skočila k vratom. Mitraljezec je v plamenih sekal v sam prag — dvigal sneg in zemljo. Preskočila sem prag in padla. Iz nezapete aktovke so se vsuli papirji in se razleteli. Ležeč sem jih grabila skupaj, kozaki pa so vpili že za samo hišo. Pognala sem se v breg, se oprijemala za golo šibje, ker je drselo pod nogami. Krogle so švigale in se gasile v snegu okrog mene. Vas je na mah zažarela

France Mihelič: Ruševine, osnutek za linorez, tuš, 1944

kot velikanska bakla in rakete so letele visoko pod črno nebo. Za prvim zaklonom sem se obula in premišljevala, kam naj krenem. Zaostala sem za brigado. Kmalu sem opazila krvavo sled v snegu — sledila sem ji. Še je bil mrak, ko sem dohitela črno postavo. Pomislila sem, da je to zaščitnica kolone, pa je bil konjar Jaka — fužinar iz Koroške. Pred nekaj dnevi se je vrnil iz bolnice, ker je bil na Dolenjskem huje ranjen. Obe roki sta mu krvaveli in puščali krvavo sled v snegu. Gledal je svoje roke in mirno dejal: »Me je že droč trofilo«. Skupaj sva nadaljevala pot, toda ne dolgo. Pod debelo bukvo sva zagledala mitraljezca — tudi ranjenega. Mislil je, da je zadnji in ko mu je zmanjkalo moči, je sedel pod drevo in se naslonil na svoj mitraljez. Počasi smo se sedaj skupaj pomikali naprej in šele visoko v gozdu Menine planine našli brigado...«

Silvestrov večer sta obe brigadi dočakali visoko na Menini v globokem snegu in mrazu. Intendante so zopet poslali s spremstvom po hrano, postavili so stražo in razposlali patrolje. Enote so si zakurile ognje, okoli katerih so se prezebli borci grelji.

Kako sestradani so bili tedaj vsi, pove odlomek iz spominov Darje Jelnikar-Sonje: »Naš 1. bataljon je moral tisto noč po hrano. Ostala sem v taboru pri ognju in spominjam se, kako me je zjutraj Jože Praprotnik zbudil in zaželel srečno novo leto s čudovitim darilom — hlebcem kruha. Razrezali smo ga in ga nad ognjem grelji, ker je bil zmrznjen ter ga z užitkom pojedli. Poleg smo pili »čaj« — stopljen sneg, v katerega smo zaradi okusa zakuhal nekaj smrekovih vejic. Takšen čaj smo pogosto kuhali, ker nismo imeli hrane...«

Zelo jedrnat je bil ob pričetku novega leta zapis komandanta brigade Vincenca Janka-Harkova v operacijski dnevnik brigade: »1. I. 1945 — Prvi dan leta, v katerem bomo priborili narodu svobodo, smo preživeli ob tabornih ognjih, zelo mrzlega vremena na grebenu Menine planine.« Z enim stavkom je poudaril nujnost nadaljevanja odločnega boja ter upanja v osvoboditev. Zanimivi pa so tudi spomini na partizansko novo leto borke Alenke Gradišnik, ki se glase: »Zakurili smo velik ogenj in

komisar Školski je hotel narekovati novoletno voščilo. Toda tudi pisalni stroj je odpovedal — olje med tipkami se je strdilo. Zbrali smo se okrog ognja in komisar je s toplimi besedami zaželel borcem srečno — zmagoslavno leto. Nemo smo si podajali roke, želja pa je bila tako iskrena in topla, čeprav le ena — konec vojne in svoboda. Veter je žvižgal in tulil v ogolelih krošnjah, da so debla pokala in se veje lomile. Čudna je bila ta novoletna simfonija — težka in okrutna, toda vzdržali smo.»

Ob napadu na Zidanškovo brigado v Češnjicah so Nemci ugotovili, da so se jim izmuznile iz obkoljene Moravške doline močne partizanske enote. Zato so preusmerili del svojih sil v hajko za obema brigadama. Za Novo leto je več skupin v skupni moči približno 1200 mož prodiralo proti vrhovom Menine planine. Okrog 11. ure se je ena od skupin spopadla z ojačenim 2. bataljonom Šlandrove brigade. Borci so se s svojim komandantom brigade Borisom Vinterjem, ki je bil na položajih z mitraljezom, odločno bojevali. Med spopadom pa jim je priskočila na pomoč glavnina Šlandrove brigade, nato pa še vsa Zidanškova brigada. Nemška kolona je bila po enournem boju razbita, partizanske enote pa so se prebile na Kostanjsko planino. Nemci so imeli po partizanskih poročilih enega mrtvega ter štiri do pet ranjenih.

Kolona Zidanškove brigade je zagazila v globok sneg 2. januarja že ob enih ponoči. Z grebena Menine planine se je premestila na greben nad Novo Štifo, kamor je prispela ob 11. uri. Brigada je ostala iz previdnosti na planem do večera, potem se je spustila v vas Ravne. Tu so borci ugotovili, da je sovražnik ob hajki odpeljal vse vaščane. Kuharji so pristavili kotle in pripravili hrano. V Ravne je prišla zvečer tudi Šlandrova brigada.

Operativni štab VI. in XI. brigade je o bojih brigad na dan Novega leta takoj obvestil glavni štab NOV in PO Slovenije in med drugim dodal, da je položaj na Štajerskem »precej kritičen«, da predstavljajo dezerterstva borcev hud problem, da sta brigadi brez streliva, in da mu še ni uspelo vzpostaviti zveze s štabom IV. operativne cone ...

Komandant operativnega štaba VI. in XI. brigade Andrej Cetinski-Lev je imel s štaboma obeh brigad 2. januarja razgovor o vseh problemih. Zelo so bili zaskrbljeni zaradi velikega osipa borcev, ki se je v Šlandrovi brigadi naglo stopnjeval od prvega dne po vrnitvi čez Savo, v Zidanškovi brigadi pa od umika iz Češnjic na Menino planino. Tako je štela Zidanškova brigada na Menini planini 250, Šlandrova brigada pa le 170 borcev. Šlandrovo brigado so sklenili preosnovati v dva bataljona, obe brigadi pa zaradi nenehnega sovražnikovega zasledovanja in zaradi problemov s prehrano dekoncentrirati. Zidanškova brigada naj bi odšla proti Gornji Savinjski dolini, Šlandrovi brigadi pa so določili operacijsko območje med Tuhinjsko in Moravško dolino. Da bi izboljšali razmere, so zavezali štaba brigad, da poskušata preskrbeti najpotrebnejšim borcem obutev in obleko, kar je bil doslej glavni vzrok za številna ubežništva in da si prizadevata preprečiti nadaljnja dezerterstva. Dovolili so jima, da bolne in fizično izčrpane, za pohode in boje nezmožne borce lahko pošljejo na zdravljenje.

Ker je bila Zidanškova brigada pri Sv. Antonu preveč izpostavljena sovražnikovim enotam, ki so jo venomer zalezovale in napadale, je krenila 4. januarja ob drugi uri ponoči proti severu v še višji gorski svet ter se utaborila na planini pri požgani kmetiji Planinšek, kjer je ostala do 7. januarja. Medtem je dobila zvezo s 1. bataljonom, ki se ji je nato priključil. Štab brigade je v teh dneh analiziral težko stanje, v katerem se je brigada znašla visoko v neobljudenih hribih v najhujši zimi in snegu, brez hrane, primerne obutve, obleke in streliva ter v neprestani nevarnosti pred sovražnikovimi enotami, ki so jo z vseh strani venomer ogrožale. Politični komisar 1. bataljona Jože Praprotnik je v spominih, na te dneve, pri Planinšku napisal med drugim: »Življenje je nevzdržno.«

Napočil je trenutek usodne odločitve, kako priti do hrane, kako se zaščititi pred mrazom in kako se osvoboditi pritiska krvoločnih zasledovalcev. Štab je videl rešitev ljudi in s tem tudi brigade v dekoncentraciji. Menil je, da se bodo posamezne enote lažje prebijale na ugodnejša območja kot celotna brigada in da jim bo tam možno priti do hrane, obutve, obleke in streliva. Do teh sklepov so prišli na skupnem sestanku, ki ga je organiziral štab brigade 6. januarja z bataljonskimi vodstvi pri Planinšku. Med drugim je bilo sklenjeno tudi to, da se v primeru potrebe razdelijo na udarne skupine celo bataljoni. Za 1. bataljon so določili, da se mora prebiti na območje Mozirske planine, 2. in 3. bataljon na Gorenjsko na vznožje Kamniških planin, komandant in politični komisar brigade pa sta se nameravala z zaščito in s prištavnim osebjem premestiti na javko k operativnemu štabu VI. in XI. brigade, ki je bila tedaj v Glisniku nad Motnikom. Z bataljonskimi štabi je bilo domenjeno, da bodo pošiljali štabu brigade situacijska poročila, na podlagi katerih jim bo lahko poslal povelje za morebitno koncentracijo in premik brigade na novo operacijsko območje.

Komaj 16-letni sekretar SKOJ Dušan Šircelj je napisal:

»... Prišel se je umik z Javorščice. Doživljal sem agonijo brigade do 6. januarja, ko se je razdelila. Krenil sem s štabom brigade. Od 30. decembra do konca januarja smo spali vedno zunaj na snegu. Niti enkrat v hiši. Še danes ne razumem, kako je to mogoče zdržati. Spal sem na ta način: na sneg sem naložil smrekove veje in vejice, slekel sem plašč, delno pogrnil na smrekove veje, za zgnavje dal nahrbtnik, legel sem na pol deke, z drugo polovico sem se pokrtil, nato sem se pokrtil s plaščem. Spal sem seveda obut. Drugi so ravnali enako. Po nekaj urah takega spanja sem se zbudil. Drgetal sem, šklepetal sem z zobmi. Zdelo se mi je, da se v meni vse trese: želodec, pljuča, srce. Na bruhanje mi je šlo. Imel sem občutek, da bom umrl. Počasi sem zlezal na noge in pričel hoditi. Nato sem se splazil k ogenjčku, ki ga je kuril dežurni. Ne vem, zakaj se o tem nismo pogovarjali, čeprav sem opazil, da drugi doživljajo podobne stvari. Tako je šlo noč za nočjo, ves januar. Problem so bile tudi uši. Vsak dan smo jih pobijali. Bile so neuničljive. Prišel sem na idejo, da bi jih pustil zmrzniti. Zakopal sem srajco v sneg, pa ni nič pomagalo. Pomanjkanje hrane in mraz nas je izčrpavalo. Zase vem, da sem bil z živci precej pri kraju. Zgubil sem vsak smisel za humor. Konec januarja smo se odpravili proti Tuhinjski dolini; bilo nas je manj kot 10. Ko smo se našli z drugimi deli naše brigade, mi je padlo v oči ne to, da nas je malo, to sem tako pričakoval. V oči mi je padlo, da je ostalo v teh hajkah toliko partizank v enoti, medtem ko je bil pri moških obupen osip. To je pojav, ki ga velja ohraniti v spominu. Še vnuki teh partizank bodo lahko ponosni na svoje babice. Vztrajale so v brigadi, ko je od nje ostalo komaj kaj več kot ime. Za njih je veljalo bolj kot za druge borce: vztrajati, ne obupati, biti zvest, verjeti, ne se vdati. V njihovih srcih je bilo veliko korajže in niso se bale smrti...«

Težaven pohod 1. bataljona

Ko se je 1. bataljon 6. januarja 1945 popoldne ločil od brigade, so njegovi funkcionarji komandant Milan Štajner-Kamnar, politični komisar Jože Praprotnik in pomočnik političnega komisarja Ivan Krulc-Iztok sklenili, da ne bodo bataljona, ki je tedaj štel blizu 80 ljudi, delili na manjše skupine. Bili so si edini, da bodo le strnjeni v bataljonski formaciji dosegli svoj cilj — prebiti se s čim manjšimi žrtvami z nevarnega območja čez Savinjo v Mozirske planine ter tam prezimiti v ugodnejših razmerah. Ker so imeli Nemci in domobranci zasedena skoraj vsa naselja, se je začela trnova pot bataljona že takoj po ločitvi od brigade. Od Planinška je šla njegova

kolona nekaj časa proti Štajerskemu Raku, nato pa se je sredi snežnega meteža in ob iskanju ustrezne poti obrnila proti severu. Kje vse so v nekaj najhujših januar-skih dneh in nočeh taval, se od udeležencev nihče natančno več ne spomni. Od preživelih borcev tega strahotnega pohoda pa zvemo, da so se po zasneženem hribovju Savinjskih Alp na širokem območju zahodno nad Lučami izčrpali do skrajnosti. Po prihodu v Podvežo je šel bataljon po hrano h kmetu Sedelšku ali Palčiču nad Lučami. Gospodinja je pričela opozarjati komandanta Štajnerja, naj bodo previdni zaradi domobrancev, toda ta ji je oporekal in jo zavrnil, da pretirava. Toda že v naslednjem trenutku so domobranci in Nemci napadli hišo, v kateri je bil štab bataljona. Člani štaba so se z nekaj soborci prebili najprej pod hišo, nato pa do gozdiča nad njo, kjer je bil zbran bataljon. S seboj so odpeljali domačina, ki ni bil voljan iti od hiše za vodiča. Komandant mu je ukazal, da jih pelje k lučki koči, ki leži 1614 m visoko. Pot je bila zelo naporna in ko so bili že blizu koče, je vodič zbežal. Komandant je preklinjal in robantil, ker ni imel nikogar, ki bi jih lahko vodil v temni noči po nevarnem skalnatem gorovju v smeri proti Savinji. Nihče ni imel kompasa in namesto počitka, ki so si ga obetali pri požgani koči, je komandant ukazal nadaljevanje pohoda. Premražen, utrujen in sestradani borci so se komaj premikali. Nekajkrat so prišli do globlin neprehodnih prepadov. Morali so se obrniti in pričeti z iskanjem izhoda znova. Veter je zavijal, mraz je lezel borcem v kosti, kolona pa se je vrtela v odljudenem hribovju kot v začaranem krogu. Pred kakšno odgovornostjo se je v teh razmerah znašel mladi komandant Kamnar, ki mu je bilo tedaj komaj sedemnajst in pol let. Toda tudi politični komisar in njegov pomočnik sta bila od njega starejša le za približno poldrugo leto. Kljub mladosti pa so imeli že vsi za seboj hude preizkušnje partizanskih borcev in funkcionarjev. Z jekleno voljo so bodrili borce, naj vzdržijo. V najtežjih trenutkih so gazili sneg na čelu kolone, če je bilo potrebno pa so ščitili začetje.

Težko stanje, v katero je na tem najtežjem pohodu bataljon zašel, vsaj kolikor toliko približajo spomini preživelih udeležencev. Poudariti je treba, da je bilo resnično stanje gotovo še mnogo težje. Milan Štajner-Kamnar je med drugim dejal: »Od Štajerskega Raka, kjer smo se ločili od drugih bataljonov, pa do kmeta Belšaka je bila naša najtežja preizkušnja. Na tem maršu nam je snežni plaz zasul 7 borcev in bork. Skušali smo jih reševati, vendar smo se kmalu prepričali, da je naše početje popolnoma nesmiselno in da tvegamo še druge borce. Najbolj kritično za bataljon je bilo spuščanje čez neke previse, kjer so se morali borci spuščati s pomočjo zvezanih šotorskih kril. To je bilo v skalovju med lučko kočo in kmetom Belšakom...«

Jože Praprotnik je leta 1945 napisal: »...Pot je naporna, vzpenjamo se v višino 2000 m. Nimamo kompasa, terena ne pozna nihče. Marširamo že drugi dan brez vsake hrane. Ponoči si zakurimo ogenj, raztopimo snega v porcijah in skuhamo nekaj čaj iz smrekovih vejic. Saj lakote nihče čutil ni, samo žeja nas je mučila. Drugi dan zvečer smo zagledali Savinjo. Spuščali smo se po strmini, kakršno vidi človek samo na severni strani Savinjskih planin. Prek prepadov smo zvezali odeje in šotorska krila ter se spuščali po njih. Spustili smo se že skoro do višine 1000 m, ko smo naleteli na prepad, prek katerega nismo mogli. Našli smo pa tudi malo oglarsko kolibo in koptišče. Videli smo, da vodi od tu pot v dolino, medtem se je stemnilo in bili smo prisiljeni, da ostanemo vso noč v tej kolibi. Ozebli smo čakali jutra. Ko so se spuščali zadnji štirje tovariši, se je vsul plaz in jih pokopal pod seboj. Med njimi je bila tudi Stanka Klaneček, posvojenka Pergerjevih iz Vidma ob Ščavnici. Zgodaj zjutraj smo poslali patrolo, ki je našla pot v dolino in tretji dan okrog druge ure popoldne je bataljon stopil na cesto Luče—Solčava pri kmetu Belšaku. Še eden je ostal kot žrtev tega pohoda prek Savinjskih planin. Desetar Bricman iz Slovenjega Gradca. V kolibi je padel v nezavest, nastopila je agonija. Vsaka misel na rešitev je bila brez uspeha.

Vsi smo bili onemogli od mraza in lakote, da smo se komaj premikali. Tako je propadlo pet mladih življenj — ne od okupatorja, temveč od narave. Ostali smo pri Belšaku dva dni — začele so se dezertacije. Štirinajst hudo ozebljih je sprejela bolnišnica. Med njimi tudi Darjo Jeltnikarjevo, politično delavko SKOJ. V poletnem krilcu, brez nogavic, stara sedemnajst let je s smehom na ustih prenašala vse težave tega strašnega marša. Občudovali smo njen pogum in voljo...»

Ivan Krulc-Iztok je zapisal: »... Sneg je bil visok nekaj metrov, pa je orientacija bila zelo težka... Pot je bila naporna, sneg se je vdiral prek kolen, divjal je snežni metež, da ni bilo videti meter pred seboj. Menjaje smo hodili na čelu kolone Kamnar, Praprotnik in jaz. Pri počitku je ušel vodič. Ni preostalo drugega, kot začeti se po drčah spuščati v dolino k Savinji, ker smo zgubili vsako orientacijo. Naleteli smo na take prepadе, da smo odeje in šotorska krila zvezali v naveze, da bi se mogli spuščati navzdol... Stal sem spodaj in gledal, kako gre to spuščanje. Ker je vrv postajala vedno bolj debela in zamrznjena, je bilo proti koncu bolj letenje kot pa spuščanje... Zaradi te hitrosti so se borci, ki so prileteli na dno, zabili globoko v sneg. Tako je priletel tudi mitraljezec, ki je bil pred spuščanjem še precej nervozen. Ko se je izvlekel iz snega in otrešel z obraza sneg, je odprl usta. Mislił sem, da bo sedaj mastno zaklel. Toda ne, zasmejal se je in dejal: 'Jaz že jaz, ali kako bo ona deklina.' To je bil menda edini smeh tega dne. Mislił je namreč na Darjo Jeltnikarjevo, ki se nam je ob ofenzivi na Moravškem priključila...»

Kako je doživljal pohod Franc Fišer-Vasilij, četni komandir Šlandrove brigade, ki se je v bojih na Menini planini, kjer so se pomešali borci Zidanškove in Šlandrove, pridružil svojemu bivšemu 1. bataljonu Zidanškove brigade, pove njegova skrajšana pripoved: »Meseca januarja 1945 smo se v hudi ofenzivi znašli v tako hudem položaju, da nismo vedeli kam, ker so nas sovražnikove enote napadale z vseh strani... O težkih razmerah, ki so vladale na pohodu po skoraj neprelozljem gorskem terenu Savinjskih planin, bi dejal, da so nas tako izčrpale, da ni bil skoraj nihče več med nami normalen. Vsi smo bili lačni, prezeblji in do skrajnosti utrujeni. Ko sem ukazal nekemu borcu, da mora na stražo, se je uprl, da ne gre. Nekaj časa sem ga gledal in nato odnehal, ko sem ugotovil, da je popolnoma onemogel. Na stražo sem šel sam, toda zamenjave nisem dobil. Stražarske dolžnosti sem bil rešen, ko je bataljon po nekajurnem počitku krenil naprej. Ko smo prišli na Razbor, sem skočil domov v Stari trg pri Slovenjem Gradcu po čevlje, ker sem bil skoraj bos...»

Udeleženec pohoda 1. bataljona je bil tudi sekretar brigadnega komiteja SKOJ Štefan Gerhold. Pri spuščanju v prepad si je poškodoval hrbtenico in je nato z veliko težavo prišel do Graške gore. Tu se je potem zdravil na neki kmetiji in se v zaključnih bojih za osvoboditev priključil XXIII. diviziji JA.

In še spomini Darje Jeltnikarjeve: »... Najtežja pot je bila za nas, ko smo se ločili od brigade... Nek večer smo se spustili do kmetije ob vznožju Savinjskih planin, kjer naj bi dobili vodnika. Vodnika smo res dobili in se nato vrnili v Savinjske planine, kjer smo se na pogorišču nekdanje kočе utaborili. Zame je bila ta pot neznansko težka.

Spominjam se, da smo ob poti videli nekaj borcev, ki so obnemogli počivali in zmrznili. Bila sem tako brez moči, da je tudi mene zamikala takšna smrt. Ko smo nekaj trenutkov počivali, nisem hotela več naprej. S solzami v očeh sem prosila Jožeta Praprotnika in Ivana Krulca-Iztoka, naj me pustita. Pa nista hotela. Menjaje sta me potem vlekla za roko naprej. Čeprav je Jože napisal, da sem s smehom na ustih prenašala vse težave, ni bilo vedno tako. Ravno na tej poti proti lučki kočі sem bila do kraja obupana in na koncu svojih moči. Jezila sem se na Iztoka in Jožeta, da me nista pustila zaspati v snegu... Zjutraj smo presenečeni in nesrečni ugotovili, da ni več vodnika. Kamnar je preklinjal in obupaval. Nismo vedeli ne kod ne kam,

kompassa nismo imeli, sneg nam je segal prek pasu. Hrane nobene. Neznosen mraz... Bila sem v tankem krilu, brez nogavic in z raztrganimi čevlji... Ker smo stalno gazili sneg in ker sem se v njem opotekala in padala, je bilo perilo, ki sem ga imela na sebi, kot skorja ledu. Spominjam se smešnega prizora, ko sem se obesila ob podrta smreki za vejo tako, da sem padla z glavo navzdol in da se sama nisem mogla rešiti. Kljub težki situaciji smo se vsi smejali. Spominjam se prepada, ko so nas štirje tovariši spuščali po zvezanih odevih. Bil je že mrak in takrat smo tudi našli kolibo, kjer smo prenočevali. Zadnji so povedali, da se je vsul plaz in zasul tovariše, ki so vsem pomagali prek prepada. Kamnar je takrat dal povelje, da morajo borci nazaj reševati, toda zasutih ni bilo mogoče izkopati. Vsi smo bili tako izmučeni, prezebli, lačni, brez volje, pravzaprav otopeli do vsega. V kolibi smo se drenjali kot sardele okoli ognja. Zunaj kolibe nismo smeli kuriti, da se ne bi Nemcem izdali. Spominjam se Karla Bricmana, ki se je onesvestil, bledel in menda tudi umrl. Drugo jutro smo srečni zvedeli od predhodnice, da je našla pot, ki pelje v Solčavo. Pri Belšaku smo prišli do hrane. Moja prva misel je bila — najprej škaf vode in peč, blažena kmečka peč, ki ti pregreje ude do kosti. Vem, kako sem uživala, da sem se lahko pošteno umila ter se spravila na peč. Kljub temu da že dolgo nismo kaj poštenega jedli, lačna nisem bila. Zvečer je prišel v štab bataljona Krn, upravnik bolnišnice ter spraševal, če imamo koga za bolnišnico. Preden je odšel, se je zagledal vame ter mi rekel: »Kaj pa ti, kaj misliš, da boš jutri lahko hodila.« Čudila sem se, zakaj me sprašuje, on pa je pokazal na moje noge, ki so bile do kolen rdeče-modre. Napovedal mi je vse črno, da čez nekaj dni še stopiti ne bom več mogla, da se mi bodo spustili mehurji in nato rane. Imel je prav. Hotel je, da grem še isto noč v bolnišnico. Nisem hotela. Jokala sem in prosila tovariše, naj me pustijo v bataljonu. Vendar so me tudi ti pričeli nagovarjati, naj grem, ker so se bali, kako bom hodila še naprej, posebno, ker je bil položaj takšen, da nismo vedeli, kako se bomo prebili. Popustila sem in se s solzami v očeh poslovila od tovarišev, ki so mi bili več kot bratje v hudih dneh. Tovarištva, kot sem ga srečala takrat, ravno med »štabovci« 1. bataljona, nisem več srečala nikdar v življenju. Delili smo si hudo in dobro in se nismo nikdar sprli. Spominjam se, da je v dneh, ko nismo imeli nobene hrane, nekdo iz dna nahrbtnika privlekel pest suhih hrušk. Ni jih bilo toliko, da bi vsakdo pojedel po eno. Delili smo jih po grizljajih. Čeprav najhujši, so bili po tovarštvu zame najlepši dnevi ravno ti, ki sem jih preživela v 1. bataljonu. Težko sem se ločila od soborcev, ker nisem vedela kam, v kakšno okolje grem, bolnišnice pa sem se sploh bala.«

Od 19. januarja se je bataljon nekaj časa bojeval v sestavi Tomšičeve brigade, nato Šercerjeve brigade, potem pa zopet Tomšičeve brigade. Svoj najtežji pohod je sklenil 22. februarja 1945 pri Tuhinjskih Češnjicah, ko se je ponovno priključil s približno 40 borci Zidanškovi brigadi.

Ivan Križnar

Socialna in politična pripadnost slovenskih partizanov v letu 1941

Ko praznujemo 30. obletnico osvoboditve izpod fašistične okupacije in revolucionarne preobrazbe naše državne in družbene ureditve, se spominjamo tudi velikih naporov in žrtev, s katerimi je slovensko delovno ljudstvo te uspehe doseglo. Ob tem razmišljanju gre seveda prav posebna pozornost tistim prvim borcem, ki so potem, ko so v razkosani Sloveniji zagospodovali trije okupatorji, prvi začeli z oboroženim bojem za nacionalno osvoboditev. Najhujše breme so prevzeli nase prvi partizani, ki so v času največjih fašističnih zmag zapustili dom in družino in izbrali med mnogimi med seboj prepletajočimi se oblikami narodnoosvobodilnega boja najtežjo, saj je bil vsak partizan odkrit sovražnik okupacijskih oblasti, ki so zanj določile eno samo kazen — smrt. Potem, ko so zastopniki redne jugoslovanske vojske podpisali kapitulacijo in so okupatorji odpravili organe stare države ali pa so si jih povsem podredili, so nekateri voditelji predvojnih slovenskih buržoaznih strank in oblastnih organov šтели vsak upor proti tujim gospodarjem ne le za norost, ampak tudi za kršitev akta o kapitulaciji, saj so si prizadevali prilagoditi se sovražnikovi okupaciji in obdržali v sožitju s fašističnimi osvajalci svoj privilegirani družbeni položaj. Kdor je odšel v partizane, je s tem pokazal, da ne priznava fašistične okupacije in se ji ne bo podredil, temveč se bo boril ne glede na sovražnikove represalije z vsemi sredstvi, da bi to oblast zrušil. Pokazal je javno, da uresničuje program OF, ki je kot predstavnica slovenskega naroda napovedala okupatorjem brezkompromisni boj, ki ga bo mogoče zaključiti le s popolnim porazom sovražnika.

Popis partizanov

Medtem ko nam številni dokumenti izpričujejo, da je slovensko ljudstvo združeno v OF povedla v boj Komunistična partija Slovenije, pa je manj znano, iz katerih socialnih slojev in predvojnih političnih strank in skupin so izšli prvi partizani, še manj pa so znani motivi, ki so privedli te ljudi v prve partizanske enote. Ker niti ni bilo znano, koliko je bilo na Slovenskem partizanov v letu 1941, se je Inštitut za zgodovino delavskega gibanja (IZDG) v Ljubljani pred 15 leti namenil zbrati točne podatke o posameznih partizanih. Ta naloga je bila izredno težka, ker se je število partizanov v posameznih partizanskih enotah hitro spreminjalo, pisanju seznamov teh borcev pa so se njihovi poveljniki izogibali, da bi jih ne zasegli

okupatorji in se maščevali nad njihovimi svojci. Zato je bilo treba o partizanih »po drobcih« zbrati podatke iz ohranjenih dokumentov tistega časa, pri čemer smo našli mnogo imen partizanov zlasti v tiralicah okupacijskih oblasti za ljudmi, ki so se izognili aretaciji, v poročilih okupatorjev o identiteti padlih partizanov in v zapisnikih zaslišanj ujetih partizanov in zaprtih aktivistov OF, kjer pa so podatki zelo nezanesljivi, saj so se zaslišanci v veliki večini izgovarjali, da soborcev niso poznali in so le nekateri zaradi mučenja klonili in navajali tudi prava imena svojih nekdanjih soborcev. Pregledali smo objavljene razprave, članke, zapise spominov, anketne liste članov KP, spise v zvezi s podelitvijo partizanskega znaka 1941 in proglasitvijo narodnih herojev, spise, s katerimi so posamezni borci uveljavljali delovno dobo med NOB pri Zavodu za socialno zavarovanje in gradivo, ki ga hranijo organizacije ZZB NOV. Vzporedno s pregledovanjem tega obsežnega gradiva smo začeli popisovati slovenske partizane iz leta 1941 tako pri živih borcih kot tudi pri svojcih in sodelavcih padlih oz. po vojni umrlih borcev. V nekaterih primerih so bili zbrani podatki različni glede datuma vstopa v partizansko enoto, v nekaj primerih pa tudi glede socialne oz. politične pripadnosti in neposrednega vzroka za odhod v partizane, kar smo morali ponovno preverjati in ugotavljati resnico. Zbrane podatke o posameznem partizanu smo popisovalci vnesli v za vse partizane enotne vprašalne pole. Kljub dolgoletnemu in prizadevnemu delu nismo mogli zbrati za vsakega partizana vseh podatkov, ki jih terjajo odgovori na vprašanja v vprašalni poli, zato so nekatere rubrike ostale prazne in jih v statistični obdelavi štejemo kot neugotovljene. Popisali smo prav vse ljudi, za katere smo ugotovili, da so bili v letu 1941 resnično v partizanskih enotah, v nadaljnjih raziskavah pa bomo morda ugotovili, da je bil v partizanih na Slovenskem oz. od Slovencev v partizanskih enotah na jugoslovanskem ozemlju zunaj Slovenije v letu 1941 še kdo, ki ga v tem popisu nismo uspeli zajeti. Z gotovostjo pa lahko trdimo, da tudi nadaljnje raziskave ne bodo odkrile toliko še ne ugotovljenih slovenskih partizanov iz leta 1941, da bi se njihovo število povečalo za nekaj odstotkov.

Laže je bilo tako popisati partizane na podeželju, kjer se ljudje med seboj dobro poznajo, zato je bilo mogoče dobljene rezultate o partizanih na Gorenjskem in Štajerskem objaviti že pred devetimi leti. Izredno težko pa je bilo zbrati potrebne podatke o partizanih na Notranjskem in Dolenjskem, med katerimi so bili mnogi doma v Ljubljani ali pa so sem pribežali z ozemlja, ki so ga zasedli Nemci. Z velikim trudom je to nalogo končala Rezka Traven, višja strokovna sodelavka IZDG in tako omogočila, da bom v tem članku prvič mogel odgovoriti, koliko je bilo v letu 1941 borcev v slovenskih partizanskih enotah, kakšen je bil njihov socialni izvor, šolska izobrazba, politična pripadnost, kakšni so bili neposredni vzroki za njihov odhod v partizane in kakšna je bila nadaljnja usoda teh partizanov.

Zaradi lažjega razumevanja vzrokov, ki so pospeševali odhod v partizane, oz., ki so ta odhod zavirali, bom poskušal opozoriti na različne pogoje in razvoj partizanskih enot v letu 1941 v posameznih slovenskih pokrajinah in rezultate med seboj primerjati. V skopo odmerjenem času in prostoru bom navedel predvsem sumarne podatke, medtem ko bo mogoče vse dobljene rezultate objaviti v obsežnejši in poglobljeni razpravi.

Priprave za vstajo

Kapitulacija družbenih in političnih vrhov stare Jugoslavije pred fašističnimi osvajalci je bila posledica njihove odtujenosti od ljudskih množic in njihovega povezovanja s fašističnimi državami, zato se je tudi na Slovenskem buržoazni nacionalizem izrodil v kapitulanstvo in narodno izdajstvo.

že pred vojno ustvarjene akcijske enotnosti ustanovili Protiimperialistično fronto, ki je začela pripravljati oboroženo vstajo, in se je konec junija preimenovala v Osvobodilno fronto slovenskega naroda. Njeni aktivisti so zbirali in skrivali orožje, ki ga je ob razsulu odvrгла stara jugoslovanska vojska, razkrinkavali so demagogijo fašistov, tolmačili ljudem raznarodovalne načrte okupatorjev in v ljudeh budili po-teptano narodno zavest. Kot edino rešitev pred suženjstvom in uničenjem sloven-skega naroda so nakazovali oborožen upor. Hitro so rasli odbori OF. Tudi vrste članov KPS so se okrepile, saj je ugled partije zelo porasel, kajti ljudje so spoznali, da je stvarno ocenjevala takratna dogajanja in v najtežjih dneh nakazala edino možno rešitev. Dosledno je zastopala interese slovenskih ljudskih množic. CK KPJ je že konec aprila z razglasom opozoril delavce, da je fašizem s svojo demagogijo delavskemu razredu najnevarnejši, kmete pa je svaril pred izkoriščanjem in iz-gonom. Komunisti niso ostajali le pri besedah, marveč so nenehno ustvarjali pogoje za oboroženo akcijo. Čeprav so nacisti v prvih mesecih okupacije sovraštvo do ko-munistov zaradi pripravljanja nenadnega napada na SZ še prikrivali, pa so prav komunisti prihajali z okupacijskimi oblastmi naprej v konflikte in se morali prvi skrivati pred aretacijo. Že pred 22. junijem je bilo na Gorenjskem 19, na Štajerskem pa 30 ljudi, ki so se izognili aretaciji zaradi delovanja v OF in se umaknili iz dosega okupatorja. Med temi je bilo na Gorenjskem 13 delavcev, na Štajerskem pa 10. Na Gorenjskem je bilo od teh 13 članov KPS, na Štajerskem pa 23. Tudi na slovenskem ozemlju, ki so ga zasedli Italijani, je nekaj desetina komunistov že pred napadom Nemčije na SZ živelo prikrito pred okupacijskimi oblastmi.

Taktika italijanskih, nemških in madžarskih okupatorjev v odnosu do Slovencev se je precej razlikovala, vendar je služila istemu namenu — potujčevanju in širjenju fašistične ideologije. Nemci so se čutili toliko nadmočne, da so svoje raznarodovalne načrte javno razglašali. Italijani, ki so že ob prihodu občutili prezir prebivalstva in se bali, da jih bodo Nemci potisnili še z Dolenjske — kot so jih z Gorenjske — pa so hoteli pridobiti naklonjenost Slovencev s hinavskimi obljubami o tem, da bodo upoštevali slovensko nacionalnost in jo oplemenitili z italijansko kulturo. Vse to je vplivalo na intenzivnost vstaje in razvoj partizanskih enot v posameznih pokrajinah, čeprav podatki o odhodu ljudi v partizanske enote in o njihovi aktivnosti neizpod-bitno potrjujejo dejstvo, da sta pri tem imeli odločilno vlogo Komunistična partija Slovenije in Osvobodilna fronta, ki sta vstajo pripravili in vodili in v ta namen razen odborov OF ustanovili tudi vojne komiteje in borbene skupine, priredili pa sta tudi več posvetovanj in pripravili navodila in načrte za začetek vstaje in na-daljnji razvoj NOB.

Čeprav zasledimo odpor proti osvajalcem že od njihove zasedbe slovenskega ozemlja, pa bi mogli v razvoju intenzivnosti NOB razlikovati tri stopnje. Do napada Nemčije na SZ 22. junija se odpor javno kaže predvsem v napisnih akcijah, prvih sabotažah in diverzijah, na ozemlju pod Italijani pa tudi v očitnem zasmehovanju okupatorjevih vojakov. Poizkus, zapreti vse komuniste po napadu Nemčije na SZ 22. junija je odhod v partizane nedvomno pospešil. KPS je neprestano opozarjala svoje člane, da se komunisti ne smejo pustiti aretirati in da se morajo vsi kompro-mitirani takoj umakniti v ilegalo, zato okupatorji mnogih niso več našli doma. Nekaj več uspeha pa so imeli nacisti pri aretacijah izobražencev in nacionalno zavednih veljakov, ki so jih izgnali s Štajerske in Gorenjske v Srbijo in na Hrvat-sko, nekateri pa so zbežali na ozemlje pod Italijo. To izganjanje pa je razgalilo naci-stično demagogijo. Zaposlitev Hitlerjevih sil na vzhodni fronti je ustvarila pogoje za oboroženi upor. Samozavest slovenskega prebivalstva je močno porastla, saj je zaupalo v nepremagljivo moč sovjetskega ljudstva, konfliktov z okupatorji je bilo vse več in nastajale so prve, oborožene skupine partizanov.

Član RO OF Trnovo v Ljubljani Ernest Eypper, partizan Milan Majcen, pesnik Ivan Rob in neznani partizan v Iškem Vintgarju julija 1941

CK KPS je 22. junija 1941 razglasil: »Komunisti! Proti vam bo naperjen glavni udarec fašističnega sovražnika, najtežji delež borbe leži na vaših plečih!« CK KPJ pa je 12. julija pozval komuniste: »... Ne oklevajte niti ure, organizirajte takoj partizanske oddelke. Postavite se na čelo osvobodilni narodni borbi...«

Sredi julija je glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet, ustanovljeno 22. junija, izdalo ukaz za začetek vstaje in njegovi člani so konec julija ustanovili prve partizanske čete, ki so opravile večje akcije in se spopadle z oboroženimi oddelki okupatorja, s čimer se je začel pravi oboroženi narodnoosvobodilni boj.

Ustanoviti je bilo treba partizansko vojsko

Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet je pri izdelavi navodil za vstajo moglo upoštevati navodila CK KPJ in najbrž že tudi prve izkušnje, pridobljene med vstajo v Srbiji. Zaradi številnih sovražnikovih enot do vstaje ni moglo priti v mestih, kjer bi bila obsojena na hiter poraz. Vodstvo NOB tudi ni moglo začeti s frontalnim napadom na okupacijski aparat, ki ga je samo v Ljubljanski pokrajini podpiralo nad 40 000 italijanskih vojakov in okrog 2000 karabinjerjev in bivših orožnikov, razporejenih na 72 postajah na podeželju in 34 ob meji, medtem ko je bilo na Gorenjskem razen policijskih enot še 56 orožniških postaj, na Štajerskem pa razen policijskih in vojaških enot še 104 orožniške postaje. Če upoštevamo še razmeroma gostoto mrežo komunikacij na Slovenskem, ki je okupatorjem omogočala hitro koncentracijo in premeščanje oboroženih sil, potem je jasno, da je mogla uspeti samo dobro pripravljena vstaja in partizanski način bojevanja. Ustanoviti je bilo treba novo vojsko. Ta se je porajala in gradila v najtežjih pogojih. Njeni organizatorji niso imeli podpore državnih organov, ki bi določili vojaško obveznost. Trkati so morali na nacionalno zavest, svobodoljubnost in borbenost patriotov in zbirati prostovoljce. Enote narodnoosvobodilne vojske je bilo treba ustanoviti, čeprav organizatorji niso imeli ne vojne industrije, ne skladišč orožja in municije, sanitetnega in drugega materiala, hrane, vojaške opreme, obleke in obutve in le malo vojaško izšo-

lanih kadrov, ki so bili pripravljeni vstopiti v nastajajočo vojsko. Imeli so samo peščico junakov in podporo ljudstva in s tem je bilo treba začeti boj proti najhujšemu sovražniku slovenskega naroda. Težave so bile tudi v tem, da smo imeli Slovenci malo bojnih tradicij zlasti v gverilskem vojskovanju. Slovenske partizanske čete so bile po kmečkih puntih prve večje oborožene enote slovenskega delovnega ljudstva. Spričo vojaške premoči okupatorja so mogle biti partizanske enote uspešne le s hitrimi in iznenadnimi napadi na objekte, ki so bili pomembni za sovražnika, in na manjše okupatorjeve oddelke, pri čemer je bila potrebna vsakemu borcu velika iznajdljivost in izkoriščanje vseh razpoložljivih sredstev. Edino takšna taktika je zagotavljala uspešen boj v takratnih okoliščinah in edino na ta način so se partizanske enote mogle oboroževati in hkrati sovražnika nenehno vznemirjati, ga utrujati in mu zadajati udarce. Organizatorji vstaje so se zavedali, da bodo mogle biti partizanske enote uspešne samo takrat, če jih bo z vso prizadevnostjo podpiralo prebivalstvo in jim dajalo vedno nove borce. Partizanske enote so torej mogle nastati šele potem, ko so imele zadostno politično zaledje, to pa so bili odbori OF, osvobodilna fronta pa je dobila v partizanskih enotah oboroženo silo za uresničitev svojega programa. OF je na svojstven način v posebnih razmerah nadomestila tisto zaledno vojaško organizacijo, ki jo ima redna armada v organih oblasti, vojni industriji, bolnišnicah in gospodarskih ter drugih organizacijah.

Osnovna določila o partizanih in partizanski vojski nakazuje partizanski zakon, ki ga je sprejelo glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet sredi julija 1941. leta. 1. člen partizanskega zakona določa, da so partizanski oddelki sestavljeni iz prostovoljcev, ki se hočejo zvesto in vztrajno z orožjem v roki boriti proti fašističnim okupatorjem za svobodo in pravice delovnega ljudstva. 2. člen pravi, da v partizanske oddelke lahko vstopi vsak, ne glede na politično in versko prepričanje ali nacionalno pripadnost, ki sprejme te cilje, ki je v moralnem pogledu neomadeževan, ki sprejme partizanski zakon in kogar potrdi partizanska naborna komisija. V 3. členu beremo, da samo bolezen ali smrt lahko osvobodi partizana njegove revolucionarne partizanske dolžnosti. Od vsakogar zahteva zavestno disciplino in tovarištvo. 11. člen določa, da se partizanska armada deli na vode, čete, bataljone in brigade.

Vsak partizan se je ob ustanovitvi svoje čete obvezal: »Jaz, partizan osvobodilne ljudske armade slovenskega naroda... prisegam pred svojim narodom in svojimi sobojevniki, da bom oddal vse svoje sile in vse svoje sposobnosti osvobodilni stvari slovenskega naroda, delovnega ljudstva ter vsega naprednega človeštva v sveti vojni proti fašističnim tlačiteljem in barbarom; da ne bom zapustil partizanskih vrst, v katere sem prostovoljno in zavestno vstopil, in ne odložil orožja do popolne zmage nad fašističnimi okupatorji, do popolnega uresničenja velikega osvobodilnega cilja slovenskega naroda. Prisegam, da bom za te velike osvobodilne cilje s svojo krvjo branil čast, in nedotakljivost naše partizanske zastave in da bom, če bo to potrebno, žrtvoval tudi svoje življenje. Za svobodo v boj!«

Dne 16. julija je glavno poveljstvo tudi dalo navodila, kako je treba začeti z vstajo. Vojni komiteji pri posameznih okrožnih komitejih KPS naj pripravijo podrobne načrte za napade in uničevanje pomembnih sovražnikovih objektov, ki naj jih izvedejo ilegalski s pomočjo borbenih skupin in drugih pristašev osvobodilnega gibanja, po opravljenih akcijah pa naj ti ne čakajo doma represalij okupatorjev, marveč naj ustanovijo partizanske čete, ki naj svoja taborišča hitro menjajo, da jih sovražnik ne bo mogel obkoliti in uničiti. Po sklepu glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet so se ob vstaji vojni komiteji preoblikovali v poveljstva partizanskih enot na svojem območju.

(Nadaljevanje prihodnjič)

Zvone Kržišnik

Anali o mestu heroju

V. del

Za črnogleda bi bil prepoznan slehernik, ki bi na jesen leta 1943 izrazil mišljenje, da bo treba do konca II. svetovne vojne prebiti še dve zimi. Dasiravno je bila namreč dobro znana izvrstna vojaška in preskrbovalna organizacija Hitlerjeve države in čeprav je bilo očitno, da nori zločinec s svojo fanatično družčino premore še veliko letal, tankov in divizij, predvsem pa ozemlja, ni bilo mogoče prezreti, da »skrajševanja fronte« na ruskih bojiščih pomenijo vrsto porazov, ki morajo hitro ubiti titanskega kolosa. Pričakovati je bilo, da bo po izkrcaju zaveznikov pri Salernu v nekaj tednih sezut italijanski škorenj, da visi v zraku odločilni vdor v Francijo, da bodo naraščajoča bombardiranja nemških mest prav kmalu strla vitalne centre in moralo fašističnega zaledja in da bo, nenazadnje, vse silovitejši narodnoosvobodilni boj v Jugoslaviji razmesaril mehki južni bok »evropske trdnjave«.

Bolj kot kjerkoli na svetu je mogel varljiv optimizem zavladati v Sloveniji in v njeni prestolnici. Kako bi mogel dvomiti o začetku konca tisti, ki je gledal slike klavnega razsula italijanskega fašizma in sodoživel hkrati razmah pobude Osvobodilne fronte.

Vrsto dni po 8. septembru je Ljubljana domala brez zavojevalca. Kakor bi iztisnil kapljice vode iz praznega meha, zbere prihajajoči nemški okupator v mestu skromno posadko 1600 mož. Žični bloki široko zijajo, skozi derejo potoki ljudi, da napolnijo partizanske brigade. Na Ižanski in Dolenjski cesti in še marsikod se tarejo peš in s kolesi odhajajoči prostovoljci. Proti osvobojenemu ozemlju, ki sega prav v predmestja, potujejo težko naloženi vozovi in kamioni: vsakršno blago, živila, tehnična oprema, orožje, skratka vse, kar je morda že tedne in mesece čakalo v tajnih skladiščih ali pa je bilo pravkar zaplenjeno, roma k partizanskim intendantom. Še potem, ko Nemcem in domobrancem uspe nekako zakrpati največje luknje v blokadi Ljubljane, trajajo tja do konca septembra prek žice prevozi s kamufliranimi vozovi in pod očesom Narodne zaščite. Prav varno odidejo iz Ljubljane na Kočevsko konec meseca tudi člani mestnega partijskega vodstva Vladimir Krivic, Franc Kimovec, Zima Vrščaj, Leopold Krese, Ivo Levstik in Tone Cernivec ter člani Vrhovnega plenuma OF Franc Svetek, inž. Dušan Sernec, dr. Makso Šnuderl, dr. Darko Černež, dr. Lado Vavpetič, profesor Josip Jeras in slikar Božidar Jakac.

Kateri Ljubljčan ne bi verjel, da se bliža konec vojne, ko se oglašajo na hribovskih obrobjih mesta veselo pokanje, ko se izvaja, da Cankarjeva brigada razbija belogardiste na Škofljici, da jih Šerčerjeva brigada napada na Igu, da vpade vse tja do Mokarja na izžanskem bloku partizanski oklepni avto, goneč razpršene sovražne skupine, ki se komaj rešijo pod okrilje nemških tankov... Enot 18. divizije NOV se bori na Orljah in okrog Podpeči na Barju, mobilizirajo v Polju; partizanski mitraljezi in topničarji že lahko jemljejo na muho cilje v ljubljanskih predmestjih.

Hkrati prihajajo spodbudne novice s širšega prostora: oživele so kurirske poti od Baze 20 na Rogu, kjer delujejo vodstva upora; izvzemši zveze Maribor—Ljubljana—Trst so razdejane vse železnice in ceste, ki so dotlej pomagale okupatorju, da je lahko z motorizacijo obvladoval Slovenijo. Vrstijo se razgласi Izvršnega odbora OF: razpis v zbor odposlancev slovenskega naroda, razpis splošne mobilizacije, razglas o prevzemu oblasti na širnem svobodnem ozemlju. Formiran je Narodnoosvobodilni svet za Slovensko Primorje in brž nato je slovesno razglašena priključitev teh krajev k »Svobodni in združeni Sloveniji«. Ustanovljena je upravna komisija za osvobojeno ozemlje, razpisano veliko narodno posojilo, še enkrat je ponujena pomilostitev zapeljancem v beli in plavi gardi. Kočevje sprejme prve oktobrske dni 572 odposlancev, ki jih je slovenski narod izbral na septembrskih volitvah, da na svojem zboru potrdijo dotedanje delo vodstva OF ter izberejo iz svoje srede 120-članski SNOO, ki naj predstavlja tako politično vodstvo boja kot vrhovno oblast slovenskega naroda. Teden dni pozneje je v Kočevju tudi že sodni proces proti voditeljem bele in plave garde, ki so bili ujeti v Grčaricah in na Turjaku.

Vsa ta in druga dogajanja so upravičeno navdajala Ljubljano z upanjem, da so šteti tedni, če že ne dnevi sužnosti. Ni manjkalo celo navdušencev, ki so pričakovali, da bodo partizanske divizije napadle in zavzele mesto, saj jih maloštevilna nemška posadka pač ne bi mogla zadržati, še zlasti, če bi istočasno izbruhnil na ulicah splošen upor. Vojaško in politično vodstvo NOV sta položaj seveda ocenila trezneje, pa tako ni prišlo do takšnih avanturističnih dejanj, ki bi nedvomno povzročila samo strahotne in brezuspešne žrtve.

Nemirna ušesa ilegalne Ljubljane, nastavljena na skrite radijske sprejemnike, so prav kmalu začela dreveneti. Glave so spet otožno klonile, zakaj na zemljevidih je bilo prav lahko izračunati, da bo Rdeča armada kljub zmagovitemu prodiranju, ki pa se je pogosto spreminjalo v dolgotrajne pozicijske boje, potrebovala še veliko mesecev, preden bo dotolkla nacistično zver. Ofenziva Angloameričanov v Italiji je domala obtičala, kajti Hitlerjevi generali so pravočasno zasedli v Apeninih izvrstne postojanke ter spretno izkoriščujoč naravne zapreke nevtralizirali premoč napadalcev v orožju in moštvu. Valovje letalskih napadov, naj je še tako naraščalo, ni moglo izsiliti niti ohromitve vojnega stroja, niti panike v tretjem rajhu. Invazija prek Rokava je bila takrat še pesem daljnje prihodnosti. Na drugi strani je Mussolini, osvobojen z desantom na Gran Sasso, spet vzpostavil v severni Italiji fašistično državo. In obveščevalne službe zaveznikov so že zdavnaj odkrile, da Hitlerjeve grožnje z novim orožjem niso zgolj propagandni trik, ampak da bo ta genij zla, če bo le utegnil, zares skonstruiral atomsko bombo.

Neizpolnjeni up in na novo predramljeni strah sta kmalu pognala v žile ilegalne Ljubljane spet poprejšnjo odločnost. Po vsej sili in s skrajnimi napori je treba nadaljevati boj — sta zahtevali Partija in Fronta. Nestvarno bi bilo sicer pričakovati, da utegne boj zavzeti podobna razsežja kot minula okupacijska leta, zakaj vsi prekaljeni frontni kadri, mnogi člani osvobodilnih odborov ter njihovi namestniki in namestniki namestnikov so odšli v gozdove. Veliki, zvesti rezervoar

Kvisling Rupnik ob novih gospodarjih in obdan z narodno nošo

človeške in blagovne tvarine je bil skoraj izpraznjen — kar je ostalo v njem ljudskega potenciala, ni bil zrel za revolucionarno ofenzivo, in kar je ostalo potrebščin, so bile samo še mrvice, komaj zadostne za biološki obstanek prebivalstva. Utrujenost, naraščajoča lakota in pomanjkanje, naveličanost, spomin na preživete hude izgube in strah pred novimi, apatija, spočeta spricho izjavljenih nad, predvsem pa občutek, da je po odhodu vodstev upora mesto nekako obglavljeno — ti momenti so storili, da je odtlej Ljubljana prepustila ofenzivno pobudo partizanski vojski in narodni oblasti na terenu. Odločenost, da bo vendar treba tudi v takšnih razmerah nadaljevati boj, pa je izhajala iz vrste spoznanj in čustev, ki sta jih oblikovali življenjska situacija in pridobljena revolucionarna praksa.

Predvsem je bilo tu načelo vsenarodne solidarnosti in enotnosti. To načelo je zahtevalo, da delujejo prav vsi udje uporniškega organizma. Nikakor tedaj ne sme obstati, ali se vleči na lovorike tisti subjekt, ki je bil še do včeraj glava odpora. Če že pustimo ob strani, da so delovali v Ljubljani še zmerom obsežni aparati partizanskega tiska, obveščevalne in varnostne službe, javk, pa radijskih, kurirskih in preskrbovalnih zvez, je bilo tudi čisto moralnega, prestižnega pomena za revolucijo vprašanje, ali bo uspelo okupatorju in beli gardi dotolči glavno mesto ali ne. Da se to ne bi zgodilo, je bilo treba za vsako ceno vztrajati v gibanju, treba je bilo ravnati dosledno po dialektičnem principu akcije, čeprav bi imela ta akcija pretežno obrambni značaj. Brž ko se je začelo oblikovati domobranstvo — nemški okupator je nudil ambicijam te kvislinške vojske vsestransko in širokogrudno podporo, ker ga je k temu prisililo pomanjkanje lastne žive sile — bi pomenilo prenehanje slehernega odpora tudi resno nevarnost za goli obstanek množic. To se je nenavadno hitro pokazalo, ko so domobranci začeli prirejati množične masacre pri Urhu, v Kozlarjevi gošči, na gradu Lisičje in še marsikod, pa

v nočnih pokolih črne roke. In naposled: odpor ilegalne Ljubljane ni hotel in ni mogel ugasniti, ker si je že pridobil revolucionarno disciplino Partiji in Fronti, ker je onstran neposrednih bojnih ciljev videl jutrišnji dan ljudske vlade in oblasti, ker je bil prepojen z obččloveškim hrepenenjem po svobodi, pravici, enakosti in drugih obljubah sanjanega boljšega sveta, ter je bil zato pripravljen ne odnehati, marveč iztisniti iz sebe, iz večnega ljudskega srca poslednje iskre ponosa, kljubovalnosti in samožrtvovanja.

V času, ko so skozi Ljubljano odhajale v jeklo odete nemške enote na italijanska bojišča, strah pred neznansko silo in smrtonosnimi represalijami ni udušil osvobodilnega gibanja. Le-to je zdaj postalo podobno silaku tesno stisnjenih ust; trpinu, ki si je oblekel raševinasto oblačilo vztrajanja in potrpežljivosti; bedniku, ki se morda zdi ubog površnemu ocenjevalcu, sam v sebi pa je ta revež premožen. Bogati ga namreč upanje, čeprav to upanje ni hvaležnejše od zimskega sonca, ki bleščeče sveti, toda slabotno greje.

Pod nemškim okupatorjem se je v Ljubljani sprva obotavljivo, nato pa prek zime, pomladi in poletja 1944 spet organsko nadaljeval proces, da sta Partija in Fronta črpali mlade kadre iz množičnih odporniških organizacij — zlasti iz Delavske enotnosti, Zveze slovenske mladine, Slovenske protifašistične ženske zveze in Slovenske narodne pomoči. Čeprav prihajajoči novi uporniki niso bili tako izkušeni in v osvobodilnem dejanju tako izurjeni kot so bili nekdanji, čeprav so bili v vsakem pogledu slabotnejši, in čeprav se jim je bilo spopasti s sovražnikom, katerega okrutnost je naraščala, se je to mlado jeklo hitro kalilo. Vodstvo KP in OF ga je neumorno vzgajalo in kmalu našlo v njem uspešnega nadaljevalca bojnega izročila. Navzlic terorju so bile spet na dnevnem redu drobne sabotaže v tovarnah; zavladal je množičen bojkot »protikomunističnih« akcij in odpor zoper pogrome v šolah; ženske so prevzemale živahne, čeprav skromnejše akcije v odborih OF, v Narodni zaščiti, kurirski službi in zvezah, v osvobodilnem tisku in pri drugih nalogah; neustavljivo, čeprav po žlicah je teklo zbiranje pomoči za zapornike, internirance, partizane in za njihove svojce, ter zbiranje narodnega posojila. Mreža osvobodilnih odborov in specialnih organizacij se je sicer često trgala, vendar se je spet sproti obnavljala in krepila. Posebno matični odbori OF so morali sprejeti nase več in več odgovornih dolžnosti: tako je bilo na železnici, na pošti, v pokrajinski upravi, v bolnišnici, na sodišču, v prijavnem uradu, v bankah; veliko je bilo dela s poslušanjem in urejanjem radijskih vesti; še je delalo osem ciklostilnih tehnik v raznih ljubljanskih predelih, še so neustrašni bratje Tuma in aktivisti v Blasnikovi tiskarni delali za OF kar v »legalnih« tiskarnah; sprva pretrgane, so kmalu spet začele živahno delovati zveze med Ljubljano in Bazo 20; inženir Franci Čuček je pri vzpostavljanju teh zvez izgubil življenje; še zmeraj so delovale v Ljubljani partizanske dokumentne tehnike, še je tekел promet s ponarejenimi živilskimi kartami in legitimacijami; še vnaprej je bilo treba skrivati otroke ilegalcev in skrbeti zanje. Kolikor več hudih ran so zasekale številne izdaje in »provale«, toliko energičneje, vztrajneje, iznajdljiveje in s toliko večjimi žrtvami je bilo treba sproti obnavljati tajne bunkerje, javke, nekompromitirana stanovanja, skladišča, delavnice, obrate, skrivališča v kleteh, na podstrešjih in dvoriščih. Množična obveščevalna služba in VOS nista odnehali: zdaj je bilo najvažneje zbrati čimveč takšnih obvestil, ki bodo obvarovale množice pred še hujšimi žrtvami. Vse to delo je bilo posebno težavno zato, ker je pogosto temeljilo na tveganju, kajti treba je bilo zaupati ilegalnim novincem ter se otepati gestapovskih provokacij in spletk, pa vohljanja in represalij domačih izdajalcev. Novi sodelavci specialnih sektorjev dostikrat niso bili osebnosti, ki bi vzdržale preiskovanje in mučenja, zato niso smeli veliko vedeti; potrebna je bila poostrena konspiracija; to pa je po drugi strani povzročalo nadrob-

nejšo delitev dela, počasnost, neučinkovitost. Skratka, treba je bilo zbrati več in več previdnosti pa poguma in spretnosti za obvladovanje položaja. Takrat sicer ni bilo misliti na podvige, kakršni so se vrstili v dneh italijanske zasedbe in kapitulacije in kakršnim je vdihnili množičnost značaj epske širjave, bravuroznosti, dramatičnosti. Toda »država v državi« iz leta 1944 se je morala uresničevati v drugih oblikah. Varovati ljudi in aktivistična jedra pred totalnimi udarci, ohranjati moralo in privrženost mestnega prebivalstva Osvobodilni fronti; polagati v spominskih dneh vence na grobove talcev in izvesti komemorativne mimohode tisočev ljudi nakljub grozeče uperjenemu orožju sovražnika; slej ko prej prodirati z idejo upora med oprezne, čakajoče, apolitične in »sredinske« sloje; razvijati ilegalno agitacijo tako s pozitivnim obveščanjem o delovanju Fronte kot z razkrinkavanjem sovražnih propagandnih zvijač; organizirati med ljudmi rezistenco proti vsemu, kar je zahteval od njih sovražnik; razkrajati z vsemi sredstvi belo in plavo gardo; vzgajati množično zavest o moči Osvobodilne fronte... Te in druge oblike funkcioniranja »države v državi« kajpada niso imele samo pasivnega obrambnega značaja, ampak so nosile v sebi neprekinjen poziv: delovati, boriti se, pognati se v gibanje! Slehera ne stoterimi listkovnimi in napisnimi akcijami, slehera priložnost izmed tisočerih sestankov, razgovorov in kontaktov, slehera izmed desetstisočerih predaj ilegalnega tiska je služila oni temeljni strategiji in taktiki.

Podobno kakor prej italijanski, tudi nemški okupator z vsem nasiljem in zvijačnostjo ni mogel doseči, da bi zastal mehanizem ilegalne Ljubljane. Kakor da ni bila hermetično zaprta v žici in kakor da je niso obdajali volčji brlogi domobranskih posadk, je Ljubljana s slovesnim navdušenjem sprejela sporočila o dosežkih drugega zasedanja AVNOJ, dosegali so jo ukazi Glavnega štaba in političnega vodstva, kajti kanali za ilegalne prehode prek blokov pa za tihotapljenje kurirjev in pošilk so bili spet odprti in so poslej delovali, čeprav v manjši meri do konca vojne. Viharno je Ljubljano vzburla februarška kampanja za priznanje nove Jugoslavije, kar se je izrazilo s poplavo listkov AVNOJ, Tito, NKOJ, NOVJ na ulicah pa z več kot 5000 podpisi na resolucijah, ki so zagotavljale vdanost AVNOJ in Titu, pozdravljale novo bratstvo jugoslovanskih narodov ter odrekale kralju Petru pravico povratka. Domala hkrati je boreča se Ljubljana odposlala premnoga pozdravna pisma SNOS, ki je bil februarja ustanovljen v Črnomlju, pomlad 1944 pa je dočakala s pripravljenostjo, da se odzove pozivu na dvomesečno tekmovanje v proslavo tretje obletnice ustanovitve OF — kot da se podaja na kakšne športne igre, ne pa v izčrpujoč boj do zadnje trohice moči.

Zares, okupator in kontrarevolucija sta z vso brutalnostjo poskrbela, da je postal ta boj uničujoč, tak, da je iz njega vrela demonična strast po iztrebljenju sovražnika. Onstran »protikomunističnih« predavanj v radiu, tovarnah, šolah, internatih in javnih dvoranah, onstran vojaških parad in prisilno zgnetenih »ljudskih« zborovanj, kar vse naj bi dalo domobranstvu ideološko podlago, pa onstran oglušljive propagande v časopisju in po zvočnikih, so se začeli pogoni in pokoli, ki nimajo primere v slovenskih krajih. Istočasno, ko se je zarezala oktobra 1943 nemška ofenziva proti osvobojenim ozemljem na Primorskem, v Istri, na Dolenjskem in Notranjskem, je odšel prvi transport iz ljubljanskih zaporov v nemška uničevalna taborišča. Takrat se odpre kronika, katere sleherni list vzbuja grozo in obup spričo spoznanja, koliko je krvavela Slovenija in še posebej Ljubljana pod nacistično in domobransko strahovlado. Stari spiski gestapa in belogardističnih agentur, dopolnjeni z 283 fotografijami, ki jih je moral dobaviti anagrafski urad, so bili krvnikom samo površna orientacija. Da takšnega smerokaza sploh niso potrebovali — kakor ni potrebno volku nič drugega mimo vonja po krvi — je pokazal pomor, ko so domobranci v Kozlarjevi gošči dne 25. novembra 1943 ubili 13 povsem nedolžnih ljudi, med njimi

dva 15-letna dečka. Odtlej se grozotne novice kar prehitevajo: črna roka umori ježiško terenko Miro Lenardič; v Polju polove domobranci 86 domačinov ter jih »odstranijo premišljeno in trezno«; po novem letu 1944 odpeljejo sto Ljubljank v Ravensbrück, — toda to je šele tragična uvertura množičnih odgonov v Dachau, Auschwitz, Mauthausen, Buchenwald... V klavnici pri Sv. Urhu se začneja novo leto z množičnimi mučenji in umori; gestapovci ustrele 8. januarja v Begunjah Antona Medveščka, prvega izmed 55 Ljubljancev-talcev, kar so jih v tem peklu pokosile krogle samo do konca tega meseca; racija na glavni pošti se konča z odgonom 50, na železnici pa sto ljudi v mračno carstvo krematorijev; neznano kje sta ubita dr. Franc Gerlovič, ravnatelj bolnišnice v Polju in profesor dr. France Šturm. Za njima izginjajo številni ljudje z Rudnika, Galjevice, Hrušice in Štepanje vasi; v partizane preoblečeni domobranci tako odvedejo v smrt Pavla Omahna, Antona Kokalja, Alojza Tavčarja, Andreja Snoja, Ivana Jurco in njegovo ženo Pepco; koljač Franc Frakelj s svojimi pajdaši odvleče na grad Lisičje Angelo Kumše, Martina in Pavlo Frlan, Marijo Grebenc in njeno sestro Alojzijo, Franciško Štrumbelj — mater osmih otrok, ki ji je mož že umrl na Rabu — Marijo Podržaj, Ivano Lisica, Pavlo Peršin, Francko Skraba in Mimi Grum; cinično so odpeljane tomišelske žrtve k spovedi; po tem obredu jih prisilijo, da si same izkopljejo grobove in jih naposled postrele. Od dne do dne naplavlja Sava neznana iznakažena trupla. V zaporih so na dnevnem redu zverinska mučenja; ni redkost, da prejema jo jetniki po 200, 300 udarcev z jermeni, na katerih so pritrjeni železni kavli in ključi. Tako so do smrti pretepli ing. Kotluška in še marsikoga.

Nemogoče je ugotoviti, koliko Ljubljancev je umrlo mučeniške smrti v letu 1944. Število gre v stotine. Konec aprila so naenkrat potegnili iz Save pri Jaršah 30, pri Fužinah 16 utopljenec, ki so jih pobili domobranci. Znano je bahaško pričevanje enega izmed urhovskih rabljev: »Samo v eni noči smo jih pobili 42. Med njimi tri noseče žene, ki bi morale v nekaj dneh roditi...« Julija so ubili črnorokci v Dravljah na domačem podstrešju profesorja Jožeta Štirna in njegovo 18-letno hčer — podoben konec pa je doživelo še veliko drugih, ki bi bilo njihova imena pregrožljivo naštevati, ali pa so njihovi grobovi ostali neznani.

Ves ta čas pa Slovenec, Slovenski dom in drugi okupatorju zvesti časopisi pojejo hvalo »slovenski domobranski vojski«, češ da se bori za »domovino in sveto vero« in zoper »komunizem«. Vodilni reakcionarji z duhovščino in škofovm vred vedo za krvoprelitja, toda prikrivajo jih, ali pa jih celo odobravajo. V protikomunističnih predavanjih in na zborovanjih se govorniki obračajo k delavcem, dijakom, gospodinjam in intelektualcem Ljubljane z gesli, cedečimi se od plemenitosti, domoljubja in legetimistične napihnjenosti. Slaboumno vztrajajo v tej vlogi, čeprav vsepovsod med ljudmi zadevajo na prezirljiv molk ter na očitne izraze nejevere in sovraštva. Kateri poštenjak bi mogel karkoli verjeti tistim, ki pridigajo ob asistenci Hitlerjevih oficirjev, esesovcev in gestapovcev, vsebina njihovih govorov pa ni nič drugega kot ščuvanje k ovajanju rodoljubov in k odkritemu bratomoru. Z grožnjami in pritiski so dosegli, da je božično spomenico zvestobe generalu Rupniku podpisalo pet tisoč Ljubljancev — toda avnojske resolucije jih je podpisalo še več, čeprav so ob tem tvegali življenje. Kdo se ne bi z gnusom obrnil stran od podležev, ki terjajo od dijakov denunciranje lastnih sošolcev, da bi bili le-ti pri priči izključeni? Kako bi lahko človek ohranil trohico simpatije za domobrance, ki so na Hitlerjev rojstni dan 20. aprila 1944 prisegli, »da se bodo borili v skupnem boju z nemško oboroženo silo, stoječo pod poveljstvom vodje velike Nemčije... proti banditom in komunizmu ter proti njihovim zaveznikom...«? Tudi ko bi domobranec in črnorokcem uspelo prikriti lastne zločine nad slovensko krvjo, kateri človek z normalnim razumom in vestjo bi mogel sprejeti njihovo prisego Hitlerju — temu največjemu uničevalcu

Tudi nekje na Štajerskem se nemška vojska pripravlja na boj s sovražnimi tanki...

človeštva v vsej zgodovini?! Ali je mogoče, da propagandisti, kakršni so bili dr. Ludovik Puš, dr. Stanko Kociper, dr. Ciril Žebot, Narte Velikonja, Franc Žižek in podobni, niso vedeli, da v slovenskih gozdovih, pa tudi v ilegalnem podzemlju Ljubljane mrgoli partizanskih borcev, ki so sinovi, hčere, matere in očetje vseh teh meščanov, kar so jih uspeli segnati na protikomunistična predavanja? In naposled, kako bi mogla katerakoli reklamna laž pretentati ljudstvo v mestu, ki so se v njegovih tleh dan za dnem, noč za nočjo odpirali sveži grobovi ter so kljub vsemu prikrivanju pretresale njegove soseske novice, kako ubijajo črnorokci, kaj počno gestapovec Simon pa domači policijski agentje Drago Puc, brata Kobija, Rafael Humar, Jože Hlebec in drugi s svojimi ujetniki... Da se posebno radi izživljajo z mučenjem in zasramovanjem deklet, da mučijo ljudi z električnim tokom, da jim stiskajo ude in žgo podplate ter uganjajo še drugačne strahote, ob kakršnih človek zgrožen onemi in izgubil vsako vero v smisel človeškega obstanka. Kar se ni izvedelo v šepetanju od ust do ust, je seveda razkril Slovenski poročevalec.

Marsikomu bi se utegnilo zdeti neverjetno, kako je moglo domobranstvo sploh pognati korenine, še zlasti pa tako bohotno goščavje, kakor ga je pognalo. Na Slovenskem je bilo ob koncu leta 1943 10 000, septembra 1944 pa že kar 13 000 domobrancev. Kako je moglo uspeti reakcionarnim politikom in oficirjem Rupniku, Krennerju, Kokalju, Peterlinu, Prezlju, Vizjaku, da so spravili na noge tolikšno protirevolucionarno vojsko?

Predvsem so Nemci z množičnim streljanjem talcev, z množičnimi odgoni v taborišča, s stopnjujočimi se grožnjami, med katerimi mobilizacija v njihovo vojsko še zdaleč ni bila najhujša, in z drugimi oblikami terorja ustvarili psihozo strahu, ki ji je moral podleči vsakdo, kdor ni bil v sebi pravi patriot in kdor ni bil moralno-nazorsko čvrst. Vsak omahljiv ali zmeden element je kaj hitro postal plen zastraševalne sistematike, ki je Hitlerjev policijski stroj proti koncu vojne ni izvajal samo zaradi krutosti same po sebi, ampak že tudi zaradi potrebe, da si po vsej sili pridobi,

magari prisilno, čim več zavezniških orodij. »Bodo že naši vojaški inštruktorji in priganjači spremenili mehko maso v trd kruh za sovražne topove« — tako so računali Rainerji, Rösenerji, Uiberreitherji, Globocniki tretjega rajha. Svoj posel so ti hudiči znali opravljati! Kakor so spravili na noge štajerski wermanschaft že prvo leto okupacije, tako so zdaj pohiteli v drugih slovenskih pokrajinah z organizacijo domobranstva. Pri tem so zelo spretno izkoristili boj slovenske reakcije za vpliv in oblast, njene dotedanje — čeprav kompromitirane in neuspešne — vojskovaške izkušnje, da, izkoristili so celo njene tajne namene, da bi v »ugodnem trenutku, ko bo prišel čas« prikazali domobranstvo zahodnim zaveznikom kot vojsko, ki je bila na protifašistični strani. Gestapo je sprva zamižal, kot da nič ne vidi, pozneje pa, ko se je nabralo domobranskega moštva skoraj za celo divizijo, je bele spletkarje trdo prijel, jim hipoma razblinil sanje, da bi to utegnili biti kdaj njihova armada in vključil domobranstvo skoraj povsem integralno v sestav nemških oboroženih sil. Nemci so se čisto resno ukvarjali celo z mislijo, da bi domobrance poslali na rusko bojišče. Ta načrt sta preprečila dva momenta: razkroj nemških front je potekal tako naglo, da domobrancev ni bilo časa dovolj izuriti, predvsem pa je narodno-osvobodilna vojska preveč »zaposlila« tako Nemce kot domobrance na slovenskih bojiščih.

Mimo okupatorskega pritiska pa je bila vendarle najbolj »zaslužna« za tak vzpon domobranstva sama domača reakcija, ki si je na vse kriplje prizadevala, da bi po dokončnem Hitlerjevem zlomu s pomočjo že formirane vojske brž spet prevzela oblast. Ker je bilo že vsakemu kmečkemu fantu jasno, kakšen bo končni izid druge svetovne vojne, je marsikateri mlad človek podlegel cingljanju z obljubami in nagradami, nekaternik se je pustil zapeljati klerikalnim veljakom, ki so gradili svoj vpliv na katoliški verski tradiciji, drugi spet lažnim nacionalističnim silam, ki so nastopale s frazami o zvestobi kralju Petru in jutrišnji državi pod istim Petrom. Preprostem zapeljanemu človeku ni moglo biti znano, kakšne strankarske homatije so divjale celo med klerikalnimi sestavi reakcionarnega vodstva, kako so se dajali med seboj nekateri člani Slovenske legije s Stražarji, oboji pa s četniškimi vojvodi in tistimi, ki so hoteli do konca tesno vztrajati v zvestobi trohnečemu hitlerizmu. Navzven so bili ti spopadi za prestiž med starimi meščanskimi strankami kaj hitro zabrisani, kajti domobranstvo, organizirano v razne bojne skupine, šolske enote in udarne bataljone, se je znašlo pod poveljstvom nemških oficirjev, medtem ko so bili njegovi slovenski poveljniki samo smešne marionete. Te temeljne resnice čisto nič ne spreminja dejstvo, da so tu in tam poskusili nekateri slovenski »voditelji« — pod vtisom nemških porazov — ustanavljati ilegalne četniške odrede in tako domobranstvo cepiti. Takšno obračanje plašča po vetru je bilo vselej kaj hitro končano: krivcem je bilo zagroženo s hudo kaznijo, in brž so spet pristali v legalnem nemškem taboru. Do konca je ostala Nemcem zvesta tudi Hacinova in Lohova policija. Ta je prirejala številne racije, aretacije, mučenja in pomore zoper Osvobodilno fronto, toda nikoli ni bila nič drugega kot samo izvrševalka volje gestapa.

(Nadaljevanje prihodnjič)

Janez Kajzer

Življenje Slovencev v svobodi

Junakom borbe naj slede junaki dela

V letu 1975 smo praznovali trideset let svobode. Generacija, ki je začela delati že po vojni, odhaja v pokoj. Prvi povojni časi so za mlade danes že »zgodovinski«, zanimivi. Naši bralci, zlasti starejši, so povojni čas občutili sami, ga sami soustvarjali. Marsikaj se spominjajo, na marsikaj so pozabili. Spomin je pač nezanesljiv. Zato smo se odločili, da bomo v vseh številkah novega letnika naše revije objavljali prikaze življenja v prvih povojnih letih, sestavljene na podlagi sodobnega časopisja in dokumentarnih virov. Sestavki nam bodo osvežili spomin — končno nas o povojnem dogajanju danes sprašujejo že šolarji, ob prebiranju bomo obujali lastne spomine na lepe, a tudi težke povojne čase. Takrat smo morali z vsem začeti znova, pogosto z najskromnejšimi sredstvi, a z velikim navdušenjem. Ni šlo vse gladko, najteže je bilo premagati zakoreninjeno in okostenelo staro miselnost, najteže je bilo ustvariti novo pojmovanje, nove odnose, novega človeka.

Zadnja noč vojne

V noči iz osmega na deveti maj Evropa ni spala. Vseposvobod so premlevali novice o popolni nemški kapitulaciji in se po dolгих letih fašistične morije, vojne tesnobe in nezaslišanih krutosti veselili zlatega miru. Prav vsi pa se prihodnjega dne niso veselili. Na večer pred svobodo so se iz Ljubljane in drugih krajev spustili v divji beg domobranci, sodelavci okupatorja po vsej Evropi so se poskrili, kamor so mogli. Pri nas so domobranci v zadnjih dneh raztrosili najrazličnejše grožnje. Z grožnjami so zvabili s seboj tudi kakega omahljivca, ki se med vojno ni omadeževal. V beg so se spustili nemški policisti, ki so prej uničili inventar in pokončali stroje.

Osmega maja zvečer je nemška radijska postaja v Ljubljani še poslednjič ukazala, da morajo biti ulice ob sedmih zvečer prazne. Ob osmih je postaja dokončno umolknila. Sovražni pratež se je v zavetju noči pomikal proti Avstriji. Skupaj z Nemci so bežali tudi bedni privrženci okupatorja, ki so v zadnjih dneh grozili, da bodo Ljubljano pred odhodom razstrelili.

Ob enajstih zvečer je nad mestom za kratek čas zabrnelo letalo. Sovražnik si je dajal zadnja znamenja z raketami. V nočni tišini je bilo slišati topot umikajočih se kolon sovražne vojske. Stopali so v mešanem koraku, da se ne bi slišalo, kakor da koraka vojska.

Zadnji okupatorjevi obsedenci so še po polnoči pokončevali vse, kar je bilo v njihovi moči. Poškodovali so klavnico in hladilnico. Prejšnji dan so zagrozili, da bodo pogнали v zrak mnoga javna poslopja in da bodo zastrupili vodovod. Svojih groženj pa niso bili več sposobni uresničiti. Ponoči je zmotilo Ljubljano še nekaj detonacij. Z zadnjo detonacijo sta zletela v zrak dva rova z municijo blizu Cekinovega gradu. Še ob štirih zjutraj so posamezni sodelavci okupatorja neumorno uničevali vse, kar jim je prišlo pod roke.

Svobodno jutro

Ko se je zdanilo, so Ljubljancani hiteli odpirat okna. Pozdravljali so drug drugega, kakor že dolgo ne in si kričali: »Svoboda!« Naenkrat so se od vsepovsod zaslili udarci kladih, s katerimi so ljudje pribijali vnaprej pripravljene zastavice. Hiše so bile v trenutku okrašene z zelenjem, z rožami... Ljudje so bili presrečni, da so strašna leta mimo. In že so se na ulicah pojavile prve patrole domače zmagovalne vojske. Ljudje so hiteli k njim, jih obsipali s cvetjem in z darilci. Mladi, zagoreli borci, kljub neprespanim nočem sveži, so se samo smehljali.

Predstraži, ki je zavzela mesto, so sledili manjši oddelki. Ljudstvo je vsepovsod pozdravljalo pešce, kolesarske patrole, konjenike, motoriste, avtomobiliste. Vseposod je bilo videti prizore pristrčnega pozdravljanja. Vsakdo je bil vsakomur brat. Proti Šiški se je pomikala hercegovska divizija. Odredi krepkih, zagorelih mladcev so stopali v strumnem koraku.

Meščani so medtem navalili na papirnice. Velika zaloga zastavic, ki so jih skrbno pripravljali v zadnjih dneh pred svobodo, je pošla. Premalo je bilo tudi zastavic, ki so jih naredili Ljubljancani sami. Kako jih ne bi zmanjkalo, ko pa na ulicah nisi videl nikogar brez zastavice v roki in brez značke na prsih. Dekleta so držala zastavice med šopi cvetja.

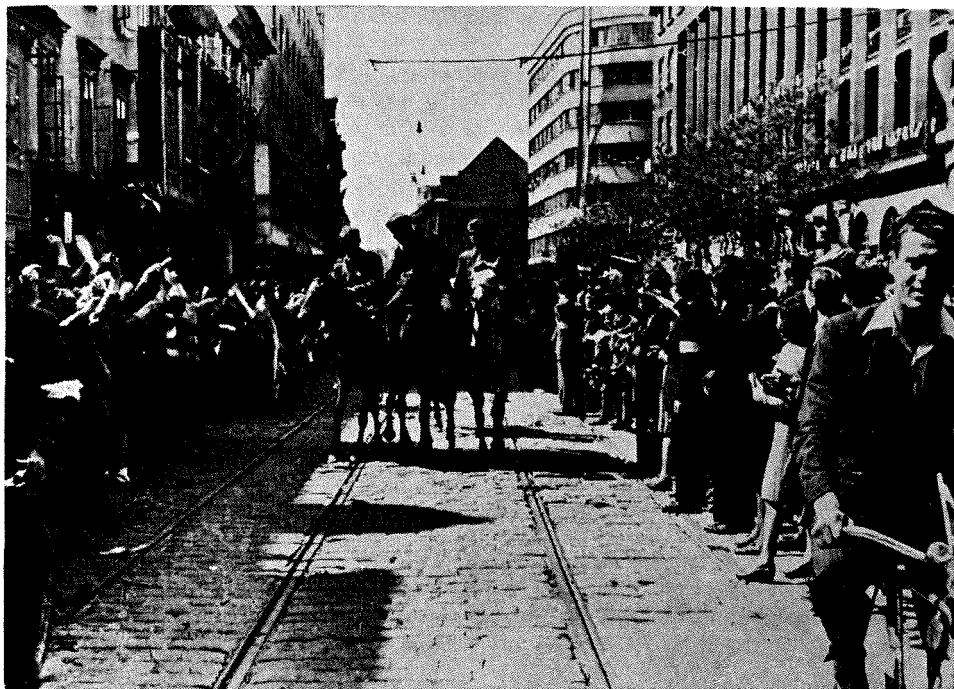
Ljubljana se je kakor velik hudournik zgrinjala v svoje osrčje, na glavne trge. Ob vseh cestah so čakali osvoboditelje gosti špalirji. Hiše in palače so bile tako zelo okrašene, da so se zdele kakor velikanski pušeljci.

Ljudje so nenehno pozdravljali nove in nove partizane. Ali je mogoče, da so bili vsi ti mladi borci v gozdovih, so se spraševali manj poučeni. Po Šelenburgovi ulici je stopalo šestnajst mladih borcev v zelenih uniformah, s kratkimi puškami in brzostrelkami. Med njimi je bila tudi tovarišica. Zatem je pripeljal tovornjak, poln partizanov, obloženih s cvetjem in zelenjem. Za njim je prikorakala ljubljanska mladina z veliko zastavo in s Titovo sliko. Množica je iz srca skandirala: »Živel Tito! Živel Tito!«

Vseposod je bilo videti tudi fotografe, ki so lovili prizore velikega snidenja v svoje aparate, med njimi se je trudil tudi akademski slikar Božidar Jakac. Videti je bilo tudi filmarje. Tudi prenekateri partizan je bil oborožen s fotoaparatom.

Izenada se je iz velikih zvočnikov, ki so jih medtem uspeli montirati na trgih in ulicah, oglasil stari, dragi pozdrav: »Ku-ku. Ku-ku.« Zatem pa »Svobodna Ljubljana govori.«

Radijsko postajo so zjutraj prevzeli poškodovano in oplenjeno, vendar so jo izvedenci hitro usposobili. Prvič se je oglasil svobodni radio ob pol sedmih. Ko se je ob devetih oglasil po zvočnikih, je Ljubljana onemela. Za trenutek se je zdela kakor hipnotizirana. Iz zvočnikov se je razlila po mestu narodna himna »Hej Slovenci, naša reč slovenska živo klije!« Ljudje so se odkrili. Vse je pelo. Mestno poveljstvo je zatem napovedalo prihod obeh divizij. Po pozdravih KPJ, OF, ZSSR in zaveznikom je radio sporočil veselo novico: Ure pomaknite za eno uro nazaj. Tako je bil likvidiran samovoljno uveden okupatorjev čas.

Takega zmagoslavja Ljubljana še ni doživela v vsej svoji zgodovini

Zmagoslavje

Ura je bila že enajst, ko so se v mesto še vedno zgrinjali novi in novi oddelki partizanov. Na njihovih obrazih je bilo prebrati izraze sreče in zadoščenja.

Z balkona glavne pošte se je oglašala iz zvočnika partizanska pesem. Ljudje so pozorno poslušali govornika, ki se je pojavil na balkonu in mu pritrdjevali. Ko je govornik z užitkom raztrgal sliko »prezidenta Slovenije« in po okupatorjevi milosti vrhovnega zapovednika s puško oboroženega domobranskega verižništva, je spreltel ulice vesel krohot.

Oddelkom partizanov je sledila tisočglava povorka mladine. Od kod neki v Ljubljani toliko mladih src, ki so si nakljub štiriletnemu preganjanju po šolah, nakljub denunciantskemu sistemu v učilnicah in obratih, nakljub vsem akcijam proti OF in partiji, nakljub vsem plačanim govornikom in vsakotedenskim protikomunističnim predavanjem, ohranili čisto vero v uro osvobojenja in v zmago naravne miselnosti, se je spraševal sodobni kronist.

Ljudje se niso razšli. Pozdravljali so nove in nove borce in s tesnobo čakali, ali se bodo vrnili tudi njihovi, o katerih že dolgo niso imeli novic.

Posamezni partizani so pisali na hiše bodrilna gesla. Ljudje so se stepli za prvo številko Slovenskega poročevalca, ki je izšel na skromnih dveh straneh. Nekateri so iz časopisa na glas brali, kdo vse pozdravlja osvoboditelje: pesnik Oton Župančič, literarni zgodovinar France Koblar, poznavalec in poustvarjalec antične literature Anton Sovre, popularni pisatelj Fran S. Finžgar, literarna zgodovinarica Marja Boršnikova pa slovenski arhitekti, rudarji, delavci, matere. Na glas so si pripovedovali modro Finžgarjevo misel: Ne slepimo ne sebe ne drugih z zlato dobo,

ki nam jo obetajo! Zlato te dobe je še silno globoko zakopano in bo treba krvavih žuljev, da ga izgrebemo.

Javna poslopja so bila že od jutra zastražena. Ljubljancani so v popoldanskih urah pohiteli proti Karlovškemu mostu. Z Dolenjske naj bi ob šestih zvečer vkorakala osemnajsta divizija, v katere sestavu je bila tudi deseta ljubljanska brigada. Ob Dolenjski cesti so se dvigali oblaki prahu. Mimo so drveli tovornjaki, motorna kolesa in druga vozila. Množica jih je navdušeno pozdravljala. Že v mraku so korakali v Ljubljano borci Gubčeve brigade, o katerih je bilo slišati toliko junaškega. Na čelu je vihrala brigadna zastava. Veselo se je oglašala harmonika. Postavni partizanski borci so peli bojne pesmi. Množice v špalirju so vzklikale: »Živeli naši osvoboditelji!« Borci so odzdravljali: »Naj živi svobodna Ljubljana!« V osrčje mesta so prikorakali že v svitu raket. S himno »Hej Slovenci« so se ljudje razšli na svoje domove. V sebi so nosili spomine na neizbrisne prizore zgodovinskega dne. Zaspali ni mogel nihče.

Pred zvočniki

Prva svobodna noč je bila mirna, topla, prijetna. Iz varnostnih razlogov je začasno še obveljala policijska ura. Ljubljancani so skozi okna lahko videli razsvetljene pisarne in švigajoče partizanske kurirje — zanesljivo znamenje, da nova, domača oblast mrzlično deluje. Še vso noč so se valile v mesto zaostale partizanske enote. Ko se je zdanilo, je začel obratovati tramvaj. Že zjutraj je bil poln civilistov in borcev. Na križiščih so stali novi prometniki — partizani z rdečimi signalnimi lučkami.

Ljubljancani so se na drugi dan svobode že zgodaj zjutraj zbirali na javnih trgih in pred zvočniki. Prisluhnili so razglasitvi mobilizacije. To je bilo opozorilo, da vojna le še ni čisto končana, da se še ni treba uspavano zanesti na mir. Jugoslovanske čete so medtem preganjale sovražnika na črti Maribor—Lipnica.

Ljubljancani so po zvočnikih zvedeli, da je ob osvoboditvi Ljubljane navkljub navideznemu miru padlo 520 sovražnih vojakov, 700 pa je bilo ujetih. Ob tej priložnosti so partizani zaplenili 120 topov, 500 puškomitraljezov, 580 avtomatičnih pištol, 285 tovornjakov, 30 traktorjev, 5 natovorjenih železniških kompozicij z različnim vojnim materialom ter velike količine drugega orožja.

Sredi dopoldneva je le malokateri meščan ostal doma. Pred pošto je bila že zjutraj takšna gneča, da je po mnenju reporterja Ljubljana ustvarjala videz milijonskega mesta. Ob desetih se je pripeljala z vlakom z Vrhnike deseta udarna hercegovaška brigada. Ljubljana je slišala že veliko hvale o korenitih, koščenih Hercegovcih. Ko so ponosno korakali po Miklošičevi cesti, jih je pred Vzajemno zavarovalnico opazovala počivajoča skupina nemških ujetnikov, ki so jih partizani prignali z Gorenjskega. Ujetniki so lahko tedaj »razbojnike« opazovali čisto od blizu.

Pri Slamiču so ljubljanske gospodinje organizirale okrepečevalnico. »Vhod samo za vojake«, je pisalo na vratih. Gospodinje so k Slamiču nenehno nosile pripravljeno pecivo, prigrizke in cigarete.

Mladi in odločni voditelji

Za pozne popoldanske ure je bil napovedan prihod prve Narodne vlade Slovenije, ki je bila ustanovljena 5. maja v Ajdovščini. Že ure pred prihodom so se stekale množice ljudi na Vič, da pozdravijo svoje voditelje že ob prihodu v mesto. Ko so v daljavi uzrli avtomobile s člani Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta in Na-

Kongresni trg ob prihodu prve slovenske vlade v Ljubljano

rodne vlade, je ozračje pretresel orkan vzklikanja. Ljudje so bili zlasti navdušeni, ko je stopil iz avtomobila Boris Kidrič, predsednik Narodne vlade in se zahvalil za lepi, navdušeni sprejem.

Sicer pa so bile hiše v Ljubljani v teh trenutkih skoraj prazne. Vse je odšlo na Kongresni trg. Pogled na ta trg se je zdel reporterju kakor morje razigranega gibanja in barv, zastavic, napisov, vzklikanja, ploskanja, igranja godb in harmonik ter grmečih pesmi pevskih zborov. Iz Štepanje vasi in iz Hrušice se je na trg pripeljala prava kmečka ohcet.

Novo vlado, prvo slovensko narodno vlado, je ob bučnem pozdravljanju sprejel predsednik Akademije znanosti in umetnosti dr. Milan Vidmar v navzočnosti članov akademije. Člani vlade so se takoj zatem predstavili ljudstvu z balkona univerze. Mladi in odločni narodni voditelji so na zbrane množice napravili najboljši vtis. Navdušeno vzklikanje in ploskanje se dolgo ni poglelo.

Vsi so poznali predsednika vlade Borisa Kidriča, postavnega in nasmejanega, še mladega moža, katerega ime so velikokrat slišali že v letih okupacije. O drugih so vedeli manj. To so bili: podpredsednik dr. Marjan Breclj, minister za notranje zadeve Zoran Polič, minister za pravosodje dr. Jože Pokorn, minister za prosveto Ferdo Kozak, minister za finance dr. Aleš Bebler, minister za industrijo in rudarstvo Franc Leskošek, minister za trgovino in oskrbo dr. Lado Vavpetič, minister za poljedelstvo Janez Hribar, minister za gozdarstvo Tone Fajfar, ministrica za socialno politiko Vida Tomšič, minister za narodno zdravje dr. Marjan Ahčin, minister za gradnje dr. Miha Kambič in minister za lokalni promet Franc Snoj.

Prvo slovensko narodno vlado je zatem pozdravil Josip Ribičič. Dejal je, da novi obraz Ljubljane ni krinka, položena na omaro po ukazu, ampak resnični izraz tistih čustev, ki jih je Ljubljana pod peto nasilnikov podtalno gojila v svoji duši.

Zatem je spregovoril pesnik Oton Župančič. »Kdor je moral živeti štiri leta vkle-njen v verige, ki nam jih je skoval tujec s pomočjo zločinskega izdajstva lastnih izgublencev, sleparjev in slepcev, kdor je moral ves ta čas zatajevati pamet, misel in čustvo, besedo, vsak pogled in sleherni gib, se odreči prepokončni hoji ter mol-čati na sramotno početje klavnih poniglavcev, ta ve iz krute skušnje, da se trajno brez svobode ne da živeti, ker je tako življenje hujše od sto smrti. Prebiti se je dalo s trdo vero in z mislijo na trenutek, ki je napočil zdaj.«

Množice so dolgo pritrdjevale klenim besedam ljubljenega pesnika. Zatem je član Drame Slavko Jan recitiral Župančičevo pesem.

Predsednik SNOS Josip Vidmar je v svojem govoru poudaril, da je bila Ljubljana v vsej Evropi edinstveno mesto, edino mesto, ki je kakor en sam človek stala za svojimi borci v gozdovih.

Zatem je govoril predsednik prve narodne vlade Boris Kidrič. Dejal je, da še ni-koli v življenju ni govoril tako težko kot ta dan. To pa zato, ker ga še nikoli v živ-ljenju ni navdajal občutek tako popolne sreče, občutek tiste popolne sreče, ki lahko navdaja človeka samo takrat, kadar vidi osvobojen tako ponosen, tako hraber narod, tako ponosno, tako hrabro njegovo prestolnico.

V imenu vlade je med drugim povedal:

»Pred nami je težko in trdo delo. Ogromno je bilo porušenega, ogromno bo treba obnoviti. Naša dolžnost je, da napnemo vse sile za obnovo. Za uspešno izvršitev tega težkega in trdega dela bo treba mobilizirati takoj vse sile na gospodarskem pod-ročju, da organiziramo predvsem oskrbo in promet. Možno bo te naloge izvršiti samo tedaj, če bo uživala vlada podporo najširših ljudskih množic, če bomo za to znali aktivirati vse ljudske sile, kakor smo jih znali aktivirati za osvobodilno borbo. Prva narodna vlada Slovenije pričakuje od vas Ljubljančanov, da boste to delo podpirali v prav tisti meri, kakor ste podpirali naš sveti narodni osvobodilni boj.«

Govornik je povedal nekaj besed tudi o narodnih izdajalcih. Dejal je, da zanje ne sme biti milosti, ne zato, ker bi hlepeli po maščevanju, ampak zato, ker pra-rica ne dopušča milosti za tiste, ki so znali delati neskončne krivice, ki so znali zapirati, moriti in preganjati slovenske ljudi. Nasprotno pa bodo zapeljanim dali možnost vključiti se v težko obnovitveno delo.

Za Kidričem so govorili še minister za Slovenijo Edvard Kocbek, predstavnik Rdeče armade Zavoronkov, verski referent dr. Metod Mikuž, minister Franc Lesko-šek, predstavnik tržaških Italijanov in predstavnik koroških Slovencev.

Svobodna Ljubljana je zatem poslala pozdravni brzojavki maršalu Titu in Ed-vardu Kardelju ter mestom Beogradu, Zagrebu in Trstu. Po zborovanju so se Ljub-ljančani razvrstili v neskončno dolg sprevod po ulicah, razsvetljenih z lampijoni, svečami in električnimi svetilkami. Vsrkavali so besede govornikov in z mislimi po-hiteli v prihodnje dni.

Komandant mesta Ljubljane podpolkovnik Jože Borštnar je medtem izdajal odredbo za odredbo. Treba je bilo hitro in energično vzpostaviti normalno življe-nje. S prvo odredbo so začasno zaprli vse trgovine, po ves dan pa so bili odprti gostinski lokali, mesnice in pekarnice. Točenje alkoholnih pijač je bilo prepovedano. Zasebni pisemski, telefonski in telegrafski promet je bil začasno ukinjen. Potova-nje z območja mesta komande Ljubljane je bilo mogoče le s posebno potno dovo-lilnico. Vse javne in zasebne uslužbenke so pozvali, naj nadaljujejo s svojim delom na dosedanjih delovnih mestih. Druga odredba je govorila o mobilizaciji letnikov

Z balkona univerze je spregovoril Oton Župančič: »Kdor je moral štiri leta živeti vklenjen v verige...«

1899 do 1927, tretja odredba o prijavi pripadnikov bivše nemške vojske, četrta o prepovedi civilnih voženj z motornimi vozili. Marsikatera odredba je bila boleča, saj so posamezniki naivno mislili, da bo na dan osvoboditve takoj zavladovalo nesluteno blagostanje. Toda časi so bili težki, mesto in dežela izropana, ljudje bolj lačni kot siti, stanovanjska stiska neznanska. Po štirih letih rušenja in uničevanja je bilo treba čez noč poskrbeti za kolikor toliko normalno življenje.

Osvoboditev Trsta

Trst je bil osvobojen že 1. maja — po dvodnevni ulični borbi, z izjemo trgov in predmestja Opčine.

Pisatelj Miško Kranjec je obiskal Trst po pravkar končanih bojih: »Na cesti v Opčinah je razdejanje, zapuščeno bojišče: razbiti tanki, kamioni, topovi, vozovi, avtomobili, orožje... Ljudi ni bilo več tam, mrtve so pokopali, ranjene odnesli. Samo sledovi krvi so še bili tam. Tam se je naša vojska spopadla s sovražnikom za Trst, tam se je odločila bitka, tam smo mi zmagali...«

Časnikar Franček Bohanec je popisal vzdušje v središču Trsta: Na glavnem trgu se zbirajo vedno večje množice ljudi. Njih vzklikanje je podobno valovanju morja. S predmestij, s starega dela mesta, z vseh kotov vrejo ljudje. Nosijo italijanske in slovenske narodne zastave z rdečo zvezdo. Kot orkan se vale množice po ulicah.

Meščani pozdravljajo našo vojsko, delavci z ognjem v očeh pripovedujejo, kako so naši vojski pomagali. V Trst prispejo iz Splita prvi transporti živil, predvsem sladkorja, masti, moke in riža. Na športnem stadionu so odigrali tudi prvo nogometno tekmo med reprezentancama devete udarne divizije in škotsko gardno brigado. Zmagali so naši s 6:1.

Civilno oblast je v Trstu prevzel Izvršni odbor narodnoosvobodilnega odbora mesta Trst, ki je že v zadnjih mesecih vojne pripravil vse potrebno za osvoboditev Trsta in za prvo povojno obnovo. Izvršni odbor se je ob prevzemu oblasti pismeno

zahvalil generalmajorju Dušanu Kvedru, komandantu mesta, za osvoboditev mesta in čestital Jugoslovanski armadi k njeni zmagi.

Del tujega, posebno še italijanskega tiska, je začel intenzivno gonjo proti Jugoslaviji v zvezi z osvoboditvijo Trsta, Istre in Primorske. Edvard Kardelj, podpredsednik vlade in minister za konstituantno, je časnikarju agencije Tanjug povedal:

»Jugoslovanska armada ni prišla v Trst kot osvajalka, temveč kot osvoboditeljica.« Zatem je podrobno razložil, da to niso nikakršna tuja ozemlja, ampak naša lastna narodna ozemlja, ki so bila v preteklosti nasilno odtrgana od Jugoslavije. Povedal je, da bo Jugoslavija spoštovala pravice italijanskega ljudstva v primorskih mestih z enako pozornostjo, kakor spoštuje pravice vseh drugih narodov Jugoslavije.

Svobodni Maribor

Iz poročila generalnega štaba Jugoslovanske armade v Beogradu, 12. maja: Osvobojena in očiščena so naslednja mesta in kraji: Maribor, Slovenska Bistrica, Krško, Brežice, Zidani most, Kranj, Škofja Loka, Tržič, Radovljica, Bled, Jesenice in veliko število drugih krajev.

Maribor svoboden! Da, mučeniški Maribor, je vzklikal dnevni kronist. Po pravici ga tako imenujemo, kajti v Mariboru se je mučeniško pisala usoda tisočev in tisočev naših štajerskih rojakov. Tu so huje od grozovitosti nekdanjih turških paš gospodovali štajerski nemčurski izrodki, dokler ni toča bomb napravila konec njihovim trdnjavam nasilja in potujčevanja, naša vojska pa konec vsej njihovi oblasti.

Begunje na Gorenjskem svobodne! Kokrški odred jih je osvobodil šele po trdem boju. Med prvimi, ki so vdrl v zloglasno mučilnico gestapa, v kateri je bilo 650 jetnikov, je bil tovariš Andrej Bohinc, ki je sam doživel vso grozoto begunjskih bunkerjev. Veselje rešencev je bilo nepopisno, saj je prišla rešitev v trenutku, ko bi morale Begunje postati plen belogardistov.

Matere v črnini

Ljubljana, 12. maja 1945. Na Kongresnem trgu je stala na črno pogrntem odru okoli žare častna straža. V žari je gorel ogenj. Na trgu se je zbrala velika množica Ljubljančanov. Blizu katafalka so se zbirale v črnini matere in sestre junakov. Ljubljana se je na četrti dan svobode nadvse slovesno oddolžila spominu vseh tistih, ki so za to svobodo umrli v bojih, kot talci, v ječah, v taboriščih, pogosto mučeni pred smrtjo.

»Tri sem izgubila, eden je padel nekje na Štajerskem, druga dva sta umrla v Nemčiji. Mož mi je padel pred mesecem na Poljanah,« je tiho razlagala ena izmed žena v črnini. »Vem, da ni svobode brez žrtev,« je pristavila še tiše. »Moj je bil ubit v Gramozni jami,« je povedala druga. »Moj je padel pred Trstom.«

Nad trgom so krožila letala, vojaška godba je igrala žalostinke. Po govorih predstavnikov domače oblasti so se poklonili spominu padlih v kratkih govorih tudi predstavniki tujih narodov: šef ruske misije, šef ameriške vojne misije, šef češko-slovaške vojne misije in zastopnik zavezniške vojaške sile podpolkovnik Wilson. Slednji je povedal: »Dobro vemo, kako so nam pomagali vaši hrabri borci izza tistih temnih dni, ko je bil sovražnik le 50 milj od srca Anglije, na pragu Egipta in v gorečem pogorišču Stalingrada... Razumeli boste, kako počaščenega se čutim, da lahko izrazim svoje čustvo v imenu vseh britanskih vojakov, mornarjev in letalcev, katerih kri se je družila z vašo krvjo. Ne smemo zlorabiti njihovega zupanja za stvar, za katero so umrli... Odstranimo z jezika vseh ljudi besede: tiranija, pohlep, nepravica, sužnost in vojna.«

Nemška vojska, ki je bila zaslovela po grozodejstvih, se klavrno podaja v vojno ujetništvo

Kidričev govor

Prvo nedeljo v svobodi je doživela Ljubljana na Taboru svoj prvi partizanski miting, podoben tistim, ki so jih partizani prirejali skozi vsa štiri leta borbe. Na njem so nastopili kmečki fantje in delavci in pokazali, da se niso naučili samo boriti se s puško v roki, ampak da so dvignili tudi svoje kulturno obzorje. Govori, zborne recitacije, pesmi... in godba Glavnega štaba Slovenije pod vodstvom poročnika Bojana Adamiča in kapetana Lorbeka in Invalidski pevski zbor pod vodstvom Pavla Šivica... Hej brigade, Na juriš, Komandant Stane, Svobodna Slovenija... Partizanske pesmi, ki so že ponarodele in ki jih nenadoma ni bilo več treba peti pritišano.

To je bil čas velikih govorov. Ljudje so želeli slišati svoje voditelje, želeli so, da jim govore o prihodnjih dneh. Predsednik slovenske narodne vlade Boris Kidrič je govoril po radiu Svobodna Slovenija. Konec vojne je, je dejal. Konec oborožene borbe. To pa nikakor ne pomeni, da je konec vseh tistih razmer, ki zahtevajo od nas napore prek normalnega okvira, prek običajnih, recimo mirnodobskih meja, prek normalnih meja. Čimprej moramo povrniti normalne razmere. Toda povrniti jih moramo sredi vojnih ruševin. Od hitrosti, od tempa našega dela je odvisno vse.

Danes ni čas za komodnost, za lahkotno navduševanje, je odločno govoril predsednik. Treba bo premagovati hujše napore kot v mirnih časih. Odgovorni funkcionar, politični delavec, tvorci materialnih in duhovnih vrednot, preprosti državljani bodo morali z delom premagati posledice vojne. *Junakom borbe naj slede junaki dela.*

Predsednik je opozoril, da bo treba delati organizirano in disciplinirano, ne s kako prusko disciplino, pač pa z zavestno, vzgojno, državljansko in patriotično disciplino.

Življenje se je hitro normaliziralo. Mladina se je prva lotila prostovoljnega dela — čiščenja ruševin. Iz nemških taborišč so se vrnili — peš — prvi interniranci. Bili

so v skrajno bednem stanju, shujšani do kosti, strgani, z zbrušeni čevlji, skoraj bosi. Treba se je bilo pripraviti na sprejem tisočev in tisočev taboriščnikov, ki bodo sledili.

Mestne oblasti so prepovedale zažigati rakete. Otroci, ki so se dokopali do raket, so namreč povzročili nekaj požarov.

Predsedstvo SNOS je izdalo odlok o zaščiti knjižnic, arhivov in kulturnih spomenikov. To je bilo potrebno, da ne bi po nepotrebnem utrpele škodo knjižnice, slike, arhivi, ki so bili v prvih dneh brez varstva.

Dnevni časopisi so uvedli rubriko Poizvedbe, v kateri so državljani spraševali po pogrešanih svojcih, udeležencih NOB ali odvedenih v taborišča, ki so o njih nazadnje slišali pred meseci, pred letom dni ali celo pred več leti. Nekateri so se oglasili iz vojaških bolnišnic, iz drugih krajev. Premnogokrat pa so svoji zvedeli, da so njihovi dragi padli v bojih. Vse več je bilo zapoznelih osmrtnic. Svojci so kljub temu, da je od smrti minilo že veliko časa, želeli v svobodnem času posloviti se od njih na tradicionalen način, tudi z osmrtnico v časopisu.

Da se je življenje hitro normaliziralo, dokazujejo tudi mali oglasi iz prvih povojnih dni. Ljudje so spet iskali službe, potrebovali vajence, prodajali kolesa, čevlje, otroške stajice, kozarce za vkuhanje, kupovali so gramofonske plošče, zračnice za kolesa, damske nogavice, narodne noše, kuhalnike, zamenjavali so kose blaga za drva, moško kolo za živež, pisalni stroj za damsko kolo, iskali so stanovanja, oddajali sobe ter izgubljali zapestnice, rokavice, očala, denarnice ter oglašali izgubljene papagaje.

(Nadaljevanje prihodnjič)

Pavla Medvešček

Kurirjev grob

*Bukev novo listje je dobila,
da bi gole veje skrila.
S suhim listjem
grob kurirja
je pokrila,
da sovražnik ne bi ga odkril.
Tu v samoti čakal bo svobodo,
čakal borce bo, tovariše,
da mu željo zadnjo izpolnijo.
Bodo zemlji gozdni ga vzeli,
v rodno ga pokopljejo zemljo.*

Dore Klemenčič-Maj

V opankah po Dolenjskem in Beli krajini

Bilo je okrog 25. aprila 1943, ko sem v zaselku kočevske Poljanske doline čakal, da me trije člani Glavnega štaba NOV in POS dodelijo kakšni partizanski enoti. Zaselek se menda imenuje Lesen kamen. Imenitno, nenavadno ime.

Bil sem slabo oblečen, kajti bosenski četniki so me oropali za plašč. Na nogah sem imel raztrgane opanke, ker sem škornje zaradi otiskov na nogah moral zamenjati za opanke, ki pa dolge poti od Kozare v Bosni do kočevskih vasi niso zdržale.

Trije zastopniki Glavnega štaba, katerim sem izročil dvoje velikih kuvert pošte iz GŠ Hrvatske, so mi po dvodnevni pogovorih dejali, naj počakam, da me dodelijo v neko partizansko enoto, so malo predolgo delali razpored. Poleg hladnega aprila je bilo še slabo vreme. Tako sem stikal po zapuščenih kočevskih hišah, kje bi se dalo ogreti posebno v mrzlih nočeh, ko po skednjih ni bilo niti bilke sena ali slame.

Sporočila od onih treh ni bilo. Prišel pa je partizan z imenom Krištof. Zgovoren in prijazen človek. Dejal je, da je prišel iz Dolomitov, od koder so se partizani umaknili proti Kočevskemu Rogu, da bo šel v Šercerjevo brigado, kjer je že prej bil. Povabil me je s seboj. Za one tri od Glavnega štaba, se ni mnogo zmenil. Malce na posmešek mu je šlo, ko sem dejal, da moram počakati na njihovo sporočilo. Dejal je nekaj takega kakor, da bi na ta način lahko čakal še dober teden ali več.

»Na Riglu je Jurčetova četa«, je dejal Krištof, »tja greva, da bova zvedela, kje je brigada.«

Kočevska in Dolenjska mi je bila povsem nova dežela. Nikoli nisem hodil po teh krajih. Zato sem poleg Krištofovega pripovedovanja o italijanski ofenzivi, o hajkah in Jelenovem žlebu z vso radovednostjo gledal griče z vinogradi. Beseda hajka mi je tudi bila nova kakor tudi marsikaj v govoru in miselnosti slovenskih partizanov.

Tudi jaz sem imel kaj povedati. Posebno o ustaših in četnikih, o zaporu in prekem sodišču, kjer sem le po čudežu ostal živ. O strašnih pokolih v Bosni so slovenski partizani le malo vedeli, skoraj tako malo kakor so v Bosni malo vedeli o slovenskih partizanih ali pa o beli gardi.

Italijanska ofenziva v Sloveniji je bila istočasno kot ofenziva na Kozari. Vse kočevske vasi, ki so jih zapustili kočevski Nemci, so Italijani požgali. Kočevanje so

preselili v slovenske vasi na Krškem polju, od koder so slovenske kmete pregnali na jug, deloma pa tudi v Nemčijo. Toda v dobrega pol leta prek zime so se slovenske partizanske sile toliko opomogle in z ustanovitvijo brigad postale močnejše kakor prej, da so bile sposobne izvesti akcijo, kakršna je bila v Jelenovem žlebu. Vendarle sem Krištofu kaj rad poudarjal, da je takih akcij, kakršna je Jelenov žleb, bilo v Bosni že nešteto. Bosenski partizani da so že leto dni prej zavzeli mesto, kakršno je Prijedor. Takrat še nisem kdovekaj razmišljal o precejšnji različnosti med Bosno in Slovenijo kar se tiče različnosti okupatorskih vojnihi formacij in marsičesa drugega, kar je vplivalo na bojevanje v raznih jugoslovanskih pokrajinah. Slovenski belogardisti imajo kot izdajalci drugačno osnovo in nastanek kot hrvaški ustaši in drugačno kot četniki.

In tako sva s Krištofom prispela na Rigl v Jurčetovo četo.

Komisar čete je pravkar na nekem skednju predaval partizanom o sovjetskih kolhozih. Toda ko sem stal pri vratih skednja, so se nekateri bližnji partizani bolj ozirali po moji šubari in opankah kakor pa poslušali predavanje. Potrudil sem se, da bi komisarja kaj razumel. Sicer ni bilo kaj posebnega razumeti, le malo čudno mi je bilo, kaj bi nam kolhozi zdaj, ko je vojna, ko kmetje morajo še kako s strahom gledati na svoje pridelke in misliti na tistega, ki jih bo prvi pokradel in komu bodo dali radovoljno, pred čemer jih noben kolhoz ne bi mogel ščititi. Toda preskakovanje je vedno stvar revolucijskega entuziazma in sproženih sil, ki so v mirni dobi bile pri nas preganjane in dušene. Opazoval sem partizane, njih obraze in gibe, to vojsko na skednju, ki posluša stvari, za katere si še nedavno prišel pod pendreke in v arest, a kdove koliko je ljudi, ki si od hujskaških pridig farjev danes sploh morejo predstavljati, kaj je kolhoz — ta sicer zelo preprosta zadeva, ki pa vendarle plaši, ker ne veš, kje neki v njej tiči tisti boljševiški satan, o katerem so toliko govorili.

Krištof najbrž ni bil preveč vnet za sovjetske kolhoze. Dejal je, da bi šla pogledat, kje se kaj kuha. Toda nič kuhinji podobnega ni bilo. Potem je zvedel, da kuhajo v krušni peči in da še ničesar ni, kar bi se dalo pojesti. Razen tega pa je zvedel, da je v dolini Šerčerjev bataljon, ki je prišel iz Dolomitov. V Poljanah je in se bo priključil brigadi.

»Kaj bi pravzaprav?« je dejal Krištof. »Kar tja pojdiva.« In sva se spustila po bregu v Poljane, kamor sva prišla prav na delitev večerje.

Komandant tega bataljona je bil Svarun. Mlad fant nekaj prek dvajsetih let. Miren in premišljen. Do borcev se ni obnašal kot komandirajoči človek, temveč kot prijatelj in skrbnik partizanov. Vse to je izražal že njegov obraz v mehki okroglosti in skladnosti. Ves preprost, močan, tako v celotni pojavi in govoru, ki mu ni manjkalo domislic, je bil takoj na prvi pogled prikupen človek. Ni me kaj posebnega vpraševal kot človeka, ki se je pridružil njegovi bojni enoti pravzaprav kar tako brez kakšne napotnice od kogarkoli. Povedal sem mu, da sem prišel s Kozare, da sem nosil pošto z glavnega štaba Hrvatske, da sem se pogovarjal s tremi tovariši od našega glavnega štaba, ki so mi rekli, da naj počakam na dodelitev v kakšno enoto in ker jih ni bilo na spregled, sem pač sam prišel v to enoto po nasvetu Krištofa. Njega je Svarun dobro poznal. Preprosto zaupanje. Pozneje so mi pripovedovali, kako se je primerilo, da se je nekdo pridružil partizanom, ki je zbujal nezaupanje, kar ga je stalo življenje. Kot partizan in borec nisem zbujal nezaupanja. Šubara, opanke, Bosna, Kozara in podobno je bila moja legitimacija. Še pripoved o bivanju med četniki ni zbujala suma. Kakšno zaupanje sem zbudil kot slikar, bom pa pozneje zapisal.

Svarunov namestnik je bil Gašper. Po zunanosti in obnašanju precej drugačen. Kolikor se mi je Svarun videl svetel po značaju in barvi, toliko je Gašper izražal

Dore Klemenčič-Maj: »Tak sem bil kot partizan v opankah...«, maj 1943, risba

mrkost po malobesednosti, črnih besedah, kratkih brkih in temni polti. Dolg in koščen tako po obrazu in postavi se je prestopal med borci z zapovedovalnim glasom in kakor da nosi v sebi težko osebno skrb zaradi vsem neznanega, a verjetno že nečesa prirojenega, kar se ni moglo povsem uskladiti s funkcijo, ki mu je verjetno bila nepričakovano naložena in zaupana, pa sam ni vedel, kaj bi pravzaprav z njo. Ta funkcija je sama po sebi izsiljevala njemu nevajeno vzvišenost.

V Poljanah smo bili še ves naslednji dan. Opazoval sem partizane različnih obrazov in oprave. Nekateri so me ogovarjali v srbohrvaščini, da sem jim moral posebej povedati, da slovensko prav dobro razumem in govorim že od rojstva. Najbolj se je zanimal zame bradati Jozelj. Zaradi njegove pozornosti, posebno pa brade sem ga narisal. Narisal sem jih ta dan še več. Žal pa se mi je od teh obrazov, kolikor jih nisem dal partizanom, ohranil samo obraz mlade partizanke, s katero se je zjutraj v seniku prepiral Gašper in ji dejal: »Prekleta baba«, kar mi je napravilo neprijeten vtis in sem se prav Gašperju s to risbo tiho maščeval, kajti ta mlada partizanka je naredila vtis tihega in skromnega dekleta.

Risal sem v nadstropju kočevske hiše, katere lastniki so bili kot Nemci izseljeni. Ostalo je tam še precej razmetanega in zaprašenega pohištva. Med risanjem mi je sedel za hrbet partizan Kostja po imenu in dejal, da bi tudi on risal. Pozneje mi je povedal, da je študiral na dunajski univerzi. Jurist. V razgovoru sem videl, da je zelo razgledan in načitan človek, ki mnogo ve tudi o marksizmu. Mnogo sva se pogovarjala. Bil je edini izobraženec v bataljonu. Vsi drugi so bili preprosti kmečki obrtniški in nekaj tudi delavski ljudje.

Italijani so nas iskali z avioni. Dva aviona sta sumljivo krožila prav nad Poljanami. Skočili smo pod strehe hleva, šupe in hiše. Posebno hiša je bila iz debelih zidov. Stopil sem ob steno in čakal, kdaj bo zažvižgalo. Pa ni. Aviona sta odletela in kmalu smo iz daljave zaslišali grmenje bomb.

Misel na slikarstvo, ki neprestano kroži v zavesti vojne, se zgublja in zopet prihaja s tako silo, da sem pozabljal na vojno in se je kakor huda lakota pojavljala v mnogih trenutkih, da se je v meni vse skrčilo in sem začutil skoraj že posebno fizično bolečino in da sem ljudi in pokrajine videl že bolj v barvah na platnu kakor pa v resnici okrog sebe, me je vedno gnala v kakšen samotni kot, da bi prebolel poseben slikarski krč.

Tisti dan v Poljanah, ko se je aprilsko sonce znižalo in je mlado listje po drevju in trava dobila zlatkasto zelen ton, sem tam za skednjem sédel v travo. Prišlo je neko hipno razpoloženje, neka misel in spoznanje, ki ni bilo samo neka misel, ampak preblik po vsem bitju, duši in telesu. Težko bi povedal, kaj je tisto bilo v svojem videnju. Koncentracija slikarske volje, nad katero preprosta zavest nima moči in je tudi noče imeti. Velika volja je objela vse življenje, kar sem ga dotlej preživel. Vse kar mi je do tistega trenutka napolnjevalo misli v močni dilemičnosti in boju s tujo miselnostjo ljudi, kar sem jih srečaval v življenju, posebno še med študijskimi leti na akademiji ob poučnih profesorjih in vsiljivostjo umetnostnih nazorov kolegov in drugimi nevzornimi ali sprejemljivimi vzori, kar je v svojem bistvu le borna rivaliteta čustev in spoznanj, pri čemer komaj ohranjaš živo glavo in golo življenje svojega slikarstva, se je zdaj izvilo iz vseh oklepov v resnično svobodo.

Tu so ljudje, kakršnih pri nas na Slovenskem še nikoli ni bilo. Ni bilo še takih Slovencev, s takim namenom, poletom in odločnostjo. Ni bilo še pri nas takih naših ljudi, ki bi se oblačili v uniforme, se oboroževali in se poganjali v boje s sovražnikom, ki je številnejši, moderno do zob oborožen in sfanatiziran. Pognati se z njim v boj s skromno oborožitvijo, skoraj bi mogli reči z golimi rokami, se pravi, da to bojevanje ne vodi samo neko orožje, ampak druga večja moč. A prav za Slovence in za slovenstvo gre. Gre za tisti mali narod, ki živi kakor plašen tihoapeč v lastni deželi, ker mu silni tujci v sosesčini že tisoč let dopovedujejo, da do te dežele nima pravice, da je le nekakšen barbarski prišlek in da se more obdržati le, če prevzame tujo vero, tujo kulturo in — tujo oblast. V zgodovini se je že upiral, toda ni zmagoval, čeprav je zamajal osnove nasilja. Danes pa se bojuje za popolno zmago in prav sedaj, ko so ga stari sovražniki obsodili na popolno uničenje.

Vsa ta velika in totalna uporniška volja in misel je ujela mojo osebno misel in vročo željo še iz mladostnih let in dobila v današnjem dejanju polno sončočje. Ne le to. Ta velika uporniška sila mi je obetala rešiti me vseh osebnih umetniških dilem, vseh tujih in lastnih očitkov samemu sebi. Ne bom več živel v občutju, da moje slikarstvo ni odraz živega neposrednega življenja. Sedaj imam osebno doživetje vsebine umetnosti, ki ni samo moja, ampak doživetje mnogih, ki niso slikarji, a bodo v umetniških delih doživljali vsak svojo resnico, ki je resnica velike skupnosti.

To niso le mladostne sanje, to je velik korak naprej od njih. Začutil sem tako živo, kakor nikoli poprej, kako pripadam tem ljudem, tem upornikom, puntarjem, »rokovnjačem«, tem brigadirjem in kako je prav ta pripadnost tisto novo življenje, vse drugačno kakor je moglo biti poprej in kako je vse to začetek znova, začetek pri golih, toda tako vročih tleh. In tudi to, da se vse moje dosedanje slikarstvo in vse, kar sem se naučil, lušči kakor osušen list od nanovo se razvijajočega jedra. To zavest, naj si bo zavest golega življenja in zavest mojega slikarstva lahko izrazim v velikem osebnem in skupnem obsegu: OSTATI ŽIV. To doživetje je veliko za vse moje življenje odločilno in edino možno in želeno kot začetek povsem novega življenja.

Novega? Kadar ni izbire, ne more biti ne staro ne novo, temveč edino, kar je sploh mogoče. In to kar v tem trenutku vidim z nekimi notranjimi očmi je edino

kar je sploh mogoče in tako do kraja jasno kakor ves naš boj, bo tudi spremenilo vse moje dosedanje slikarstvo, vso vsebino in obliko.

A to je najvažnejše in bistvo vsega.

Vsak umetnik si želi biti samostojen v svojem ustvarjanju, neodvisen, tudi originalen, močan v smiselnosti svoje umetnosti. Za to potrebuje tudi samega sebe takega in take moči in možnosti s strani družbe, da to more postati. Predvojna družba me je dušila. Dušila me je v nepreskrbljenosti, dušila psihološko v vladajočih miselnostih, s katerimi se nikakor nisem mogel sporazumeti — miselnosti, ki so mi povzročale že kar fizične mučnosti do oboletosti.

Zdaj je vse to odrinjeno. Partizanski upor je odrinil vse stare tegobe.

Sedel sem v travi, blok, ki sem ga prinesel iz Bosne, je ležal na kolenih in kakor jata svetlečih ptičev so skozi glavo hitele misli in skozi vse telo bujna čustva. Trava je bila vse okrog mene, aprilaska, predprvomajska trava z drobnim spomladanskim cvetjem. Ni bilo še toplote, a tudi zime ne več. Vse v tistem globokem vznemirjenju kakor moje misli in spoznanja v vrenju začetnosti, kakor ves naš boj, vse naše partizanstvo, ki je samo po sebi kakor čudežna pomlad s prvim cvetjem, tistim cvetjem, ki je tako drobno in nežno, zvončnice, telohi, žafrani, tako nežno res, toda tako polno moči, polno neverjetne žilavosti, da prebija led, snežne plasti, jih premaguje in raztaplja s svojo skrito toploto, da se mu nobena sila ne more upreti. To cvetje in vse, kar raste, je na oko skromno, a močno v mladosti kakor tudi partizani tu okrog zapuščene kočevske hiše, okrog hlevov in senikov, skromno oblečeni partizani, za silo oboroženi, toda nič jih uničiti ne bo moglo. Njihova notranja vročina bo raztopila cele gore ledu, laži, človeških izkrivljenosti, spakarij, nasilja, navadne neumnosti tako v življenju kakor v umetnosti prav zdaj, ko je to z vso silo planilo na nas.

Kar sem zdaj tu napisal in razpredel v dolgo vrsto besed, stavkov in pojmov, se je tam zgodilo le v kratkem hipu spoznanja, ki me je preletelo kakor odkritje, kakor preblisk. Tisti hip sem mislil, da je prvič v življenju. V tem je bistvo prebliskov, ki človeka prepričujejo, da so edinstveni, celo edini. Vsak tak notranji dogodek zasenči vse druge, ki so že bili. To so ognji normalnosti, ki upepeljujejo vse, kar se v človeku venomer slabega a tudi preživetega nabira. Prebliski duha, so stopnje normalizacije človekove narave, ki terjajo od posameznika, da skuša to normalnost uveljaviti zunaj samega sebe, v družbo. To je tisto, kar razum potrebuje, si venomer vroče želi, toda neka izvenčloveška sila nam taka spoznanja daje le po kapljicah.

Odpri sem risalni blok in pričel risati. Risal sem tri postave. Delavca s kladivom, kmetico s srpom in partizana s puško. Vse tri spletene med seboj v simbol.

To naj bi bilo tisto novo? Ne, le risal sem. To naj bo le za danes. Srp in kladivo je pod smrtno nevarnostjo bilo prepovedano risati in sploh vedeti zanj. Sedaj sem tema dvema dodal še puško, da bi bilo še bolj prepovedano od onega starega sveta, iz katerega sem s toliko težavo pobegnil, se ga rešil, se ga otesel in zavrgel v preteklost, ga pokopal, da se nikdar več ne bi vrnil. Zato mi je sedaj bilo kakor sprostitvev in vesel revolt. Zaradi upornosti sem narisal ta simbol.

Risba je seveda bila slaba, nerodna, okorna. To sem povsem jasno videl že takrat in se zaradi tega nisem niti najmanj vznemirjal. Važna je vsebina tega novega življenja in njegove sproščenosti. Treba je zajeti najprej vsebino. Ta bo počasi dala obliko. Naj bo oblika kakršnakoli, bo prav gotovo nova. V tem je bila popolna prelomnica lastnega dela in mišljenja v vseh dovojnih likovnih delih. To prelomnico sem slutil in celo želel že prej, tudi tam v Banjaluki v treh predvojnih letih, ko sem najintenzivneje slikal v vsem svojem življenju. Vsa današnja degenerirana umetnost se mora prenehati s popolnim prelomom. Ne vem, kakšna naj bi bila oblika

te nove umetnosti, toda vsebina, kakršno nam daje življenje, jo mora izoblikovati. Še malo mi ni prišlo na um, da bi se uveljavila taka umetnost, kakršno so pričeli tako imenovani socialni realisti, ali kritični realisti pri nas v predvojni dobi in katere je takrat preganjala kraljevska policija. Proletariat, delovno ljudstvo in končno ves narod danes ne prosjači, ne čivka nad krivicami, ne trka na človekoljubna čustva, ampak se bojuje s puško in bombo, nastopa z brezkompromisno silo upora. A to je najbolj resnična resničnost našega življenja in s tem vsebina umetnosti.

Ta misel in spoznanje me je vsega prevzela do dna bitja. Ne samo za takrat, ampak za ves čas vojne. Zaradi te misli sem se odločil napisati te spomine. Pišem zaradi današnjega časa, ker bi želel ljudem s pomočjo pripovedi o partizanskem bojevanju pri nas, nekaj pojasniti tudi o umetnosti, kar si sicer že trideset let prizadevam, a ne uspevam povsem. Stvar umetnosti je treba tesno vezati z življenjem, tako s svojim osebnim kakor z življenjem vseh ljudi, med katerimi živiš. To je kakor zahteva današnjega časa, ko posameznik ne živi več le v ozkih zaprtih krogih, temveč tako rekoč s celim svetom. Ne bom prepisoval dokumentov, ne bom navajal funkcionarjev in ne odločilnih bojev, ne odredb in ne vojaških raportov, torej vsega tistega, kar je dokaj zanesljivo že opisano v mnogih dobrih pa tudi slabih dokumentarnih knjigah, ki so za današnje ljudi ne le za mlajše, ampak tudi za starejše bolj dolgočasno branje, ker mu manjka kljub razburljivim opisom zločinov in junaštev neke sprejemljive živosti.

To je pa že stvar pisateljske umetnosti, stvar tiste umetnostne fantazije, ki resničnost globlje odkriva kakor še tako dober dokument — ali pa njeno protislovje bombastična nabreklost.

Risba, ki sem jo v travi tam v Poljanah narisal, je bila torej slaba. Znotraj sprožena energija ni potegnila s seboj tudi risarskih sposobnosti, ampak jih je preskočila, s tem pa odrinila. To je majhen dogodek, dogodek samo neke risbe, risbice, kakršnih je v svetu likovne umetnosti na milijone. V njej pa se vendarle skriva tihi nevidni proces, ki sem ga tu na kratko omenil, o katerem bom pa še pisal, posebno tam, ko so se partizanskemu boju pridružili starejši, tiste čase že uveljavljeni umetniki.

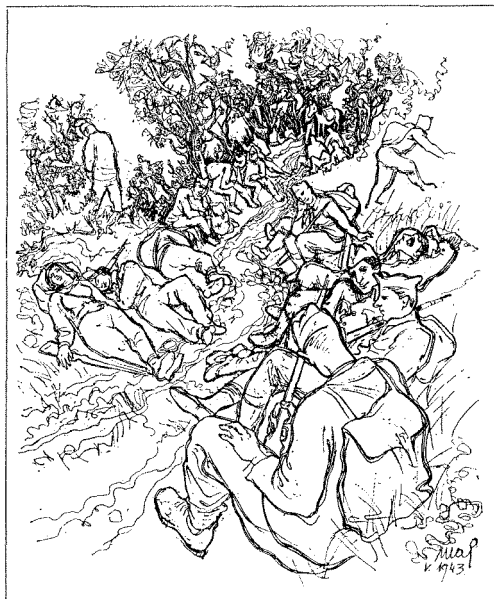
Toda ves ta zanos je istočasno pomenil zame težko, silno težno nalogo in tako težko kakor naročilo neke sile, nekega naročnika, ki nima ne imena ne priimka. To je bila naloga in naročilo velikega dogajanja, ki presega moje osebne moči kakršne sem dotlej uspel razviti. Zato sem se nadejal pomoči od vse te družbe, ki sedaj s tem bojem nastaja.

Ko sem tu v Poljanah narisal še nekaj obrazov partizanov, nisem več bil v toliki oblasti videnja v aprilski travi. Risal sem sicer s posebno radostjo, toda le tako kakor sem znal in kakor sem se do takrat naučil. Vse, kar mi je videnje dalo, je pa dolgoročna stvar, veljavna za preostalo življenje po tridesetem letu, ki mi je v predvojnem življenju in slikarskem delu veljalo že za zaključek nekega življenjskega obdobja, torej življenje, kakršno mi pač še ostane.

* * *

Naslednji večer je bataljon krenil. Komandant Svarun nam ni povedal, kam gremo. Komendantje nam po navadi nikoli niso povedali zaradi konspiracije za cilj pohoda. Za naše premike bi lahko zvedel sovražnik in bi nam sledil ali pa nam postavljajl zasede. Natihem sem vprašal Krištofa, kam smo namenjeni. Ni vedel. Menil pa je, da verjetno v Belo krajino, ker smo krenili v njeno smer.

Svarun in Gašper sta šla na čelu kolone po eden. Kolona po eden je najprimernejša oblika partizanskega premikanja, sem razmišljal. Če te sovražnik napade iz zasede, je v tako razredčeni formaciji najmanj izgub. Mitralješki snopi nimajo kaj

Dore Klemenčič-Maj: Partizanski počitek, 1943, risba

večjega učinka kakor posamični streli iz puške. Pri izmikanju iz sovražnih obročev se v tej koloni lahko izmakne cela brigada tam, kjer je to uspelo prvemu posamezniku. K vsemu temu ima pa taka kolona še svojevrsten učinek zaradi dolžine. Če nas gledajo naši ali sovražni ljudje, nas je videti mnogo več kakor če bi bili v skupinah.

Proti jutru smo prispeli v Drage, ko se je daniło. Tam je bila Šercerjeva brigada, ki se je med tem, ko sem bil v Poljanski dolini z Maverlena nad Črnomljem, kjer sem jo pred dnevi zapustil, pomaknila pod Gorjance.

Bilo je na dan 1. maja 1943, ko se je naš bataljon postavil v vrsto in je Svarun šel raportirati komandantu Vasji in komisarju Tonetu naš prihod.

Stal sem tam med borci s svojo visoko kučmo in borci Šercerjeve, ki so me poznali iz Bojancev, so mi veselih obrazov pokimavali v pozdrav. Opazil sem, da je prišel tudi tisti tovariš, ki sem ga pred prihodom v Bojance videl z Dano in ki se Janko imenuje. Pozneje so mi rekli, da je Janko namestnik komisarja.

Proslavljali smo 1. maj. Govorilo se je, da bo priboljšek. Res je bil. Dobili smo kruha, da smo ga lahko prihranili še za naslednji dan. In vina je bilo. Dva partizana, katerih eden je bil Janez in mislim, da je še danes živ, sta zadremala v travi. Meni pa ni šlo na spanec, ampak sem risal vse, kar sem dosegel z očesom. Od teh risb se mi ni skoraj ničesar ohranilo. Posebno veselje z mojim risanjem so imeli belokranjski pionirji v Dragah. Ves čas so hodili za mano, da bi videli, kako bo nastala risba. Prepevali so zbadljivke na fašiste in Mussolinija, ki so jih sami zložili.

Popoldne se je proslava prvega maja razvila v vseljudsko rajanje. Brigadni kulturniki so priredili velik miting. Nastopil je pevski zbor, ki ga je vodil Nino. Nastopila sta Olga in Vanja v duetu Prešernove Železne ceste. Radoš Ivanov, pesnik in komisar enega izmed bataljonov, je recitiral prav za to priliko napisano pesem, ki je bila pozdrav Belokranjcem. Majhna, a ognjevitá bolničarka Majda je recitirala svojo zanosno pesem: Vstani mladina. Ni manjkalo tudi šaljivih prizorov, ki so jih borci improvizirali. Bilo je vina in raznih priboljškov, ki so jih Belokranjce prinesle v košarah in delile med borce, kakor je komu naneslo. Vse je prepevalo in

plesalo v pozno noč, kakor da se je vsa vojna umaknila pred veselimi svobodnimi ljudmi.

Ostali smo še ves naslednji dan in noč. Vasja in Tone sta sklenila, da brigado uredita. Kdor še nosi brado, jo mora obriti.

»Bradač, brado preč,« je Vasja dejal Jozlju. Nekateri partizani so mi pripovedovali, da so v začetkih partizanstva pri nas mnogi nosili brade. To je bil izraz posebnega romantičnega nastrojenja. Ker pa je brada postala stvar četništva, so brade postopoma obrili. Mislim in kolikor vem, je Jozl bil poslednji te vrste. Moji dolgi lasje so pa takrat še preživel. Najbrž jih je Vasja spregledal, ker sem mu pri razgovoru, ko sem prišel iz Bosne tam na Maverlenu dejal, da je tudi ključavničarstvo lahko umetnost. Vasja je namreč bil po poklicu ključavničar.

Tretji dan smo se pomaknili bližje k Semiču, kajti iz Metlike so se oglasili topovi. Granate so se grmeče razletavale visoko v gorjanškem hribu. Menda so Italijani mislili, da se partizani nahajajo izključno le v gozdovih in hribih ali pa so njihovi topničarji mislili prav, streljali pa nalašč narobe.

Mi, ki smo prišli iz Poljan, smo se samo imenovali bataljon, v resnici pa ga je bilo šele treba ustanoviti. A vendarle smo se dvignili zgodaj zjutraj pred sončnim vzhodom in krenili proti Semiču. Ne vsi. Svarun nas je vodil kakšnih dvajset v zasedo. Megla je ležala med drevjem in vlažno je bilo. Moji opanki so imeli že občutne odrgnine na podplatih, a rosa je bila kakor ledena. Pronicala je skozi kožo in nogavice, da so mi noge bile vse otrple. Drugi so imeli večinoma dobre čevlje.

Ko smo skozi grmičevje, drevje in meglo zagledali Semič, smo se ustavili in z večjim medsebojnim razmikom šli do ozke poti v gozdnem obrobju. Od tega obrobnega drevja in grmovja se je širil širok travnik do drugega obrobja na nasprotni strani. Pravijo, da tod hodijo Italijani v zgodnjih urah. A mi bi jih pričakali, da bi jim vzeli veselje do jutranjih sprehodov po tujih travnikih.

Sonce je prebodlo meglo, ki se je hitro dvigalo. Noge so mi bile premrle od ledene pomladne rose. Sezul sem opanke in nogavice in jih sušil na lisi sonca v gozdu. Partizani so me svarili, naj se ne sezuvam, kajti iznenada bi moglo priti do boja. Vendarle se mi je zdelo, da bi Italijani od tam, kjer vidim Semič, do strelne razdalje naših pušk rabili dobrih pet minut. Jaz pa potegnem nogavice in opanke na noge v eni minuti. Zato si nisem delal skrbi. Ko so se nogavice ogrele, sem jih le navlekel na noge in obul opanke. Šel sem na skrajni desni konec strelne vrste, tako da bi verjetno prvi zagledal Italijane. Sedel sem na parobku spodžaganega drevesa in gledal nepremično med jablane pred Semičem, pod katere se je zgubljala poljska pot.

Nič. Vse tiho. Sonce se je dvigalo in nas skozi krošnje dreves že kar dobro ogrevalo, ko je Svarun dal povelje od ust do ust za vrnitev. Za danes ne bo nič. Ko smo šli nazaj k brigadi, so mi nekateri pripovedovali, da so videli žensko, ki je hotela skozi gozd po poti, kjer je bila naša zaseda in ko je zagledala prav mene sedeti na štoru z visoko črno kučmo, je hitro zbežala nazaj. Morda je ona opozorila Italijane. Toda če bi bili opozorjeni, bi vedeli, kje smo in bi nas napadli z metalci min. Naj bo že kakorkoli, prva bitka v Sloveniji mi ni uspela. Zato bom pa poznejših še deležen.

Kmalu za tem pa so partizani pripovedovali, da so napadli belogardiste v Semiču. Niso čakali v gozdnem obrobju kakor mi. Šli so v hrib nad Semičem in postavili mitraljeze. Čakali so, da se bodo Italijani in belčki uvrstili za kosilo. Ko so prinesli kotle na dobro vidno mesto in pričeli deliti hrano, so mitraljezi užgali po njih. Pravili so, da so predvsem zadeli kotle, povzročili paniko in bežanje na vse strani. Govorili so tudi o mrtvih, vendarle sem pri tem odšteval dobršen kos fantazije.

Po tem napadu smo se ponoči premaknili drugam. Ko smo šli preko travnika proti prvim hišam v vasi, so tam stale ženske, ki so glasno vzdikale:

»Poglejte, pogledajte, koliko jih je! Pa so rekli, da so vse pobili.«

Ker sem bil blizu žensk, sem se malo ustavil pri njih kakor na oddih.

»To ni še nič,« sem dejal. »Prišel sem iz Bosne. Tam so že divizije in korpusi. Mesta že zavzemajo.«

»A, res?!« so dejale in se s pogledom ustavljale na mojih opankah in šubari. »Tak, od tam si prišel.«

»Ja, ja, s Kozare,« mi je šlo na samohvalo in propagando. Kozara je že takrat bila slavna gora kot »grob partizanov«, kajti kadar so sovražniki govorili o »popolnih uničenjih«, »grobvih« o »čiščenju«, so ljudje že vedeli, kaj je res.

Leto 1942 je bilo leto prvih velikih ofenziv in leto izdajstev. Kar se je tisto leto formiralo, je ostalo do konca vojne. Leto 1943 pa je bilo leto partizanskega porasta. Brigade so se ustanovile, se po čistkah notranje krepile, ki niso bile kdovekaj božajoče. Nekaj čudaških, anarhističnih posameznikov, ki so bili bolj v škodo in nevarnost kakor v pomoč brigadi, so odstranili. Slišal sem za čudne revčke, ki so prišli k partizanom in delovali razdiralno, poleg teh pa so bili čudno krvoločni, ki so prišli med partizane, da bi lahko pobijali v imenu vojne in revolucije.

Tista dva meseca maj in junij, kar sem bil v Šerčerjevi brigadi, so bili stalni premiki, ki so se opravljali ponoči, podnevi pa manjši manevrski napadi. Ves ta majsko-junijski čas je zavil v meglo utrujenosti od nočnih maršev. Tako so moji današnji zapisi kakor srebrno topla barva po vsem platnu, v katero skušam naslikati posamezne dogodke, ki jim ne vem zanesljive zaporednosti. Sicer pa ne gre za to, posebno če ne navajam mnogih nevažnih, nebitvenih podrobnosti. Vem, da smo se tam od Semiča pomaknili v neko vas, ki je že skoraj v dolini pod Maverlenom, kjer smo v obsežnem šolskem prostoru pripravljali miting in so nam grozili belčki, ki so se iznenada pojavili v bližini. Toda kmalu so se umaknili.

Kar nas je bilo risarjev, smo kjer je le bilo mogoče po zidovih napisali parole, narisali simbole, petokrake zvezde, grb OF, srp in kladivo in končno portrete zaveznikov, ki smo jih risali na zid večinoma na pamet, saj ni bilo težko zadeti Stalina, Churchilla in Roosewelta je bilo že malo težje. Toda Titovega obraza nismo poznali. Jaz sem se spomnil na lesorez Tita, ko je četnik Brane Lazičič listal po Borbi. Zapomnil sem si ga dokaj dobro in ga narisal na zid. Prišel pa je Bogoljub Jevtić, ki je dejal, da ta obraz ne ustreza. Segel je v žep in mi dal originalno fotografijo Titovo, tisto, ki je bila za nas prva avtentična Titova podoba, takrat ko Tito ni še bil maršal, a tudi za njegovo pravo ime in priimek nismo še dobro vedeli. Miting je uspel, toda mi smo se takoj nato umaknili iz vasi, hodili do noči in vso noč, potem še skozi nekaj vasi, gozdov in polj do Lokvice.

Tu smo si Čopić, Vanja in jaz kot brigadni risarji poiskali svojo hišo, kjer smo risali. Pojavila se je misel o brigadnem časopisu. Mislim, da se je Vasja spomnil na to, morda tudi Kostja, a ni izključeno, da sem prav jaz kaj zinil, kar se je drugih oprijelo. Toda v Lokvici je bila šele ideja in kakor bi dejal, le malo miselne priprave in pogovori o časopisu, kajti materiala ni bilo. Pisalni stroj je bil v štabu in nekaj papirja. Vsak izvod bi morali posebej tipkati in ilustracije tolikokrat prerisati, kolikor številki bi izšlo.

Da bi stvar nekoliko pospešil, je štab razpisal nagrado za naslovno stran.

Risali smo po ves dan in se pogovarjali o umetnosti. Neprestano mi je bilo v mislih, kako izraziti vse to doživljanje, ves ta naš tako totalen boj, kjer se bojuje vse od starčkov do otrok. Ta vojna, ki nima frontne črte, ki je bojevanje povsod po poljih, gozdovih, po hišah. Bojuje se vse od mož, fantov, starčkov, žena

in otrok. Narisal sem ženo s puško v roki, ki strelja skozi okno na fašiste, poleg nje na tleh leži ranjen mož, zraven dojenček v zibki. To naj izraža vso upornost naših ljudi v tem boju, kakršnega pri nas še ni bilo v vseh stoletjih kar živimo na tem koščku sveta.

Narisal sem partizana, ki se bojuje z vsemi raznoličnimi sovražniki: proti četnikom, domobrancem, belogardistom, Nemcem, fašistom, Italijanom. On sam proti vsem razliknikom, različnim simbolov in uniform. Ta edini, ki se zares in brezkompromisno bojuje, ko so ga celo zavezniki pustili samega le v obljubah in mu tudi oni ne želijo dobrega. Posebna skica skoraj golorokih uporniških ljudi, kjer bi lahko uporabil naslov: Ostati živ.

Vse te risbe so bile slabe. Tu ni mogoče risati kakor v taborišču, ko je bil mir. Še preveč miru. Tu ni miru in počitka. V popolni utrujenosti ne moreš risati. V neprestanem strahu, da te bo raztrgala mina, šrapnel, bomba, da te bo podrla krogla ne moreš imeti ustvarjalne zbranosti — in tudi zato ne, ker te vsega preveča vojni ustrezna miselnost v obliki odkritja, nečesa novega, česar moje likovno znanje ni še obvladalo. Kaj je hujše in kaj je za umetniško delo večja ovira in napor v premagovanju že umetniških sovražnikov te zunanje in notranje narave?

Kostja mi je povedal, da je prišel v Lokvico eden naših vodilnih tovarišev, katerega partizansko ime je Krištof, sicer se pa piše Edvard Kardelj.

»On je naš slovenski Lenin,« je dejal.

To je bilo lepo slišati. Od naših komunistov sem poznal samo tiste iz Celja. Slavko Šlander in France Vrunč in še nekaj tovarišev kot simpatizerjev komunistične ideje. Toda teh, ki danes vodijo naš boj, nisem poznal. Za Ziherla sem slišal v Kozari od Črnogorca Jovota, ki me je vprašal zanj, češ da sta bila skupaj v zaporu. Kardelja, Kidriča in druge vodilne osebnosti so tudi partizani na Dolenjskem le redko omenjali. Več so govorili o raznih bojih, o belogardistih in seveda katero orožje je boljše. Občutil sem neko razliko med Bosanci in Slovenci. Bosanci so mnogokrat omenjali kakšno vidno partizansko osebnost. Slovenci pa ne. Več so govorili o dogajanjih v boju, torej o nalogah, ki jih je treba izvršiti.

Popoldne je prišel v hišo, kjer smo risali, neki kurir iz štaba in dejal, naj tovariš Maj pride v štab.

»Kdo me kliče?« sem vprašal in rahlo slutil, da me kliče Kardelj.

»Menda te Krištof kliče,« je dejal.

To mi je bilo malo nepričakovano, zato pa bolj upoštevanja vredno.

V sobi, kjer je bil štab, je bilo poleg Vasje in Toneta še več tovarišev bolj voditeljskih izrazov, malo po oblekah malo po drži. Eden njih je imel na glavi šapko, kakršno sem res videl na fotografijah Lenina, le ne temne, ampak svetlejšje, rjavo zelenkaste barve. Vstal je izza mize in mi dal roko.

»Sedi, tovariš,« je dejal in mi ponudil stol poleg sebe. »Prišel si iz Bosne, kjer si bil profesor?«

»Da, za risanje,« sem dejal.

»Ali tu kaj rišeš?«

»Rišem, kolikor je mogoče, kaj prida ne morem zaradi pohodov in pa pomanjkanja materiala.«

»Mi bi ti material lahko dobili iz Ljubljane po naših zvezah,« je dejal. »Napiši, kaj potrebuješ in mi bomo sporočili.«

»Riši vse, kar se danes dogaja,« je nadaljeval, »predvsem partizane.«

S tem mi je zbudil veliko željo, da bi mu pripovedoval o mojih zamislih o umetnosti današnjega časa, a še bolj bi želel slišati njegovo mnenje, — a nisem našel pravih besed. Zato sem govoril o talentih med ljudstvom, katere bi bilo vredno

spodbujati in učiti. »Iz naroda za narod,« sem dejal, ker se mi je ta parola zdela najbolj primerna za sklad z idejami, kakršne danes vodijo in spremljajo naš boj.

Kardelj na to ni dejal nič. Zdelo se mi je, da mu je razgovora dovolj. Tisto o poučevanje ljudskih talentov pa je verjetno za situacijo, v kakršni smo, smatral za preuranjeno zamisel.

Odšel sem v našo sobo in napisal na kos papirja seznam raznega materiala. Predvsem tuše in peresa pa tudi barvo, celo oljnate in odnesel listek takoj nazaj. Kardelj je listek dal Vrhovcu, ki sem ga že poznal iz razgovora ob prihodu iz Bosne. Materiala sicer nikoli ni bilo, toda upanje nanj in neka pozornost mojemu risanju je bilo nekaj vredno, kajti občutek, da si s svojim delom in prizadevanjem potreben, je pravzaprav že vse osnovno, kar želiš in potrebuješ.

Toda misel v neki široki ljudski umetnostni dejavnosti ni minila. Meni se je zdela velika in največja kar je v svobodni družbi možna. Svoboda vseh ljudi je najvišja ideja in želja, a tudi vsakokratna vodilna misel in cilj revolucije. V vsaki revoluciji je nova in da je prvič v vsej zgodovini. Toda danes vem in upoštevam, da so take in prav te ideje že večkrat bile, ustvarile se niso, zato so zginjale, ali se le slabotno uveljavljale.

Kardelj je torej dejal le to, da naj rišem, kar vidim. Dokument. Pravzaprav je to res le dokument, posebno ker ta boj vodi komunistična partija.

* * *

Povsod so različni ljudje. In kar se našega brigadnega risarstva tiče, je tudi dobilo svoje nasprotnike. Partizan Janez, ki je kuharju Lovcu pomagal s sekanjem drv za pod kotel, nas je pisano gledal.

»Vi, ki samo rišete pa nič ne delate...« nas je ocenil. Zato sem ga narisal, kako spi med poleni.

V Lokvici smo ostali menda tri dni. Priredili smo tudi majhen miting, na katerem pa ni govoril komisar Tone, ampak nekdo ki sem mu prisojal višjo komisarsko funkcijo. Govoril je v izbranih stavkih in besedah, — tako zelo izbranih in tako natančno prilagojenih na edino pravo politično linijo, da je stavek vedno od kraja prišel, če kakšna beseda v sredini ni bila natančno linijska ali pa le zaporedje besed.

V bližini so se pojavili belogardisti. Tiho so se priplazili na neki grič k naši straži treh partizanov in užgali z mitraljezom po njih. Dva sta bila mrtva, tretji, Tonček pa hudo ranjen. Pripeljali so ga na vozu, spletenem iz šibja, kakršne so vsaj takrat imeli v Beli krajini. Ranjen je bil v vrat in nogo. Ves bled je ležal in brigadni zdravnik Tine ga je pregledoval, bolničarka Majda pa hitro obvezovala, da ne bi izgubil še več krvi.

Ne vem več skozi katere vasi smo šli do Lokvice. Če bi si pomagal z zapisi naših marljivih dokumentaristov, bi to skoraj gotovo natančno ugotovil. Šerčerjeva brigada je prav tiste čase zaradi uspešnih akcij postajala spoštovana in slavna kot brigada odličnih borcev. Toda če bi vsak borec opisal svoja osebna doživetja, bi se kraji in datumi sicer ujemali, osebna pripoved pa bi bila pri vsakem borcu drugačna. In jaz sem le eden teh borcev z osebnimi spomini. Zato ne bom nikogar prepisoval, kajti zašel bi v ponavljanje in s tem tudi v osiromašenje podobe obsežne resnice tistih časov, ki nikakor še ni v celoti prikazana. To pisanje naj bo delček velike snovi, ki je še skrita pri posameznikih, velikokrat tiha in boječa, a je vendarle resnica. Za resnico končno gre, naj si bo v preteklosti pripovedi domačim ali znancem, ali kot znanost zgodovine ali pa umetniška literatura.

Vsi so dobro hodili razen mene, ker so mi opanke že razpadale, novega obuvala pa zame ni bilo. Kar je brigadni intendant Lovšin dobil na rekvizicijah v nekaterih hišah, kjer so imeli svojca pri beli gardi, se ni prilegalo mojim nogam. Zaradi tega sem velikokrat zaostajal in s tem pretrgal kolono. S čela kolone je prišlo tiho vprašanje od ust do ust:

»Ali je zveza?«

»Je ni,« je odgovoril tisti pred mano, ki sem ga z daleč komaj dohiteval.

»Kje se je prekinila?«

»Pri Maju,« so odgovorili.

»Maj naj pride na čelo,« je prišla komanda.

Hitel sem s tako rekoč že bosimi nogami ob koloni, ob stezi, po kateri se je kolona pomikala, na čelo do komandanta in komisarja, ki se nista jezila, kajti videla sta, da ima moje zaostajanje tehten vzrok. Na čelu mi je bilo lažje hoditi, ker se mi je zdelo, da čelo hodi počasneje. Neka čudna simbolika v mojem življenju je ta hoja z bosimi nogami prav v času, ko je za bose noge najmanj prikladna situacija.

* * *

Tako smo prispeli na Vivodino, kjer je bilo pravzaprav že področje trinajste hrvaške proletarske brigade. O njej mi je pripovedoval kovinar Vlahović, s katerim sva prehodila pot med Plaškim in Bosiljevem, ko sem prihajal iz Bosne v Slovenijo. S to brigado je sodelovala Šercerjeva. Kadar so proletarci šli globlje na Hrvaško, smo jih nadomestili mi. Če pa se je Šercerjeva pomaknila na Kočevsko ali Dolenjsko, so v Belo krajino prišli proletarci. Tako smo bili dobri prijatelji in oboji tako slavni, da so proletarci vedno žugali ustašem: »Boste že videli, kaj bo z vami, ko bodo prišli Šercerji, boga vam vašega!« Šercerji pa so dejali belčkom: »Le čakajte! Slaba vam bo predla, ko pridejo proletarci.«

Ko smo torej prispeli v Vivodino, so jo ustaši iz nekaterih vasi in manjših postojank pobrisali, da še poštene stopinje v pomladanskem blatu ni bilo videti za njimi. Toda eden naših bataljonov, ki je zašel globlje v endehazijo, je iznenada treščil na ustaško enoto v taki razdalji, da niti streljanja ni bilo. Udarili so se bojda kar s kopiti pušk in noži. Pulili so drug drugemu puške iz rok. Enemu naših borcev, ki je bil še mlad fantič, je velik ustaš iztrgal puško iz rok. Toda mali se je znašel, potegnil je žlico izza škornja in z njo ustašu preperal obraz.

»Kar z žlico ga je,« so pripovedovali, »ustaša, veš. Čisto zares.«

Ker so jo ustaši v glavnem pobrisali, kar je ostalo, pa dobili po buči, smo na Vivodini ostali menda cele tri dni. Priredili smo velik miting, na katerem je nastopil tudi Italijan Vittorio. Pisal je pesmi zbadljivke na Mussolinija in jih prepeval na nastopih, kjer sta Olga in Vanja prepevala Prešernovo Železno cesto, a mala Majda ognjevitito recitirala svoje pesmi. Vittorio je gromko pozdravljaval s partizanskim pozdravom »Smrt fašizmu«, toda on ni mogel drugače izgovoriti kakor »Mort fašizmo!« — Bil je velik in močan. Doma je bil iz Milana. Dejal je, da so vsi njegovi predniki bili delavci in da je tudi on.

Risalnega papirja mi je zmanjkalo. Narisal sem še neko leseno kaščo ali svinjak. Risba je tu, toda praznega papirja ni več. Že tako sem marsikaj narisal na obe strani.

(Nadaljevanje prihodnjič)

Djurdja Flere

Sem ena od tisočev preživelih jetnic, ki jim je sodil »Il Tribunale militare di Guerra«

Glas I.: Prelistavam dnevnik, ki sem ga pisala v italijanskih zaporih. Enega med nešteti zapiski in dnevniki, ki smo jih pisale v ječah, pisale s pretihotapljenimi koščki svinčnikov, na toaletni papir ali papir časopisnih krojev, pisale celo med vrstice — sicer nerabnega — molitvenika. Kam vse smo jih pisale! Prvo, kar sem si še v ljubljanskih sodnih zaporih zabeležila, je pesem, ki nam jo je povedala ena zajetih partizank.

SPORED KULTURNOUMETNIŠKEGA PROGRAMA
na srečanju bivših jetnic iz italijanskih fašističnih zaporov

Prvi glas	SPOMINI	Neda Sirnik
Drugi glas	DNEVNIK	Marjana Breclj
Vida Brest	FAŠIZMU SMRT	Katja Levstik
Karel Destovnik-Kajuh	SAMO MILIJON NAS JE	Neža Simčič
Nada Dragan-Carevska	V PREGNANSTVO	Bara Levstik
Erna Muser	ZUNAJ JE SONCE	Alenka Vipotnik
Marička Žnidaršič	NAŠA PESEM	Neža Simčič
Pavel Šivic, priredba Marice Trbovšek	TEMNA NOČ SE JE STORILA	
Poje Zlata Ognjanović, pri klavirju prof. Jelka Suhadolnik		
Desanka Maksimović	TRAŽIM POMILOVANJE	Marjana Breclj
Marička Žnidaršič	OB VZNOŽJU HRIBOV	
	SE JE DAN RODIL	Alenka Vipotnik
Erna Muser	ZOŽILA SO,	
	SKLONILA SE RAMENA	Neža Simčič
Marija Grubešljiva	PARTIZANKA	Bara Levstik
prevod Erna Muser	NE PLASI DETE SE	Katja Levstik
Tea Lušin	USPAVANKA	Bara Levstik
Marička Žnidaršič	PRIŠLO JE PISMO,	
Erna Muser	TVOJE PISMO, MATI	Alenka Vipotnik
Dragotin Cvetko-Matej Bor	V VETRU NOCOJ BOMO SPALI	
Poje Zlata Ognjanović, pri klavirju prof. Jelka Suhadolnik		
Marička Žnidaršič	KER VEM, Z BESEDAMI	
	NE BO ZDAJ NIČ	Katja Levstik
Fran Šturm — Karel Destovnik-Kajuh	TAKRAT, KO SI PRVIČ ROČICE RAZPRL	
Poje Zlata Ognjanović, pri klavirju prof. Jelka Suhadolnik		

*Fašizmu smrt in narodu svobodo!
Tovariši, to naše je načelo!
Naš dom svoboden biti mora,
zato naprej, naprej, na delo!*

*Orožje v dlan, pogum v srce, junaki!
Mi zmagamo, fašist bo strtl!
Naj se zaori pod oblaki:
Svoboda narodu, fašizmu smrt!*

Glas I.: Tak borbeni duh je preveval jetnice, ki sem jih srečavala. Iz vseh krajev so prihajale. Prihajale so matere, prihajale vdove s hčerami. Mlado in staro. Kmetice, študentke, delavke, dijakinje, celo neka čevljarka! Zapirali so jih, izganjali, preganjali, mučili, zasramovali, jih onečaščali, poniževali, bili po njih ... Ljubljana, središče akcij, je postajala herojsko mesto, odkoder se je širil upor na vse strani. V začetku svojega dnevnika berem:

Glas II.: Miklošičeva 9, sodnijski zapori v Ljubljani: Nikoli ne bom pozabila mlade komunistke: Kot kip je molče sedela v celici na postelji, v trenutku, ko so ji fašisti odgnali na morišče moža — revolucionarja. Njen otročiček, skoraj še dojenček, pa mora živeti v ilegali! Vsa jetnišnica je odmevala od revolucionarnih pesmi, ki so z njimi jetniki in jetnice pospremili njenega moža na njegovo zadnjo — mučeniško pot ...

*Samo milijon nas je,
milijon umirajočih med mrliči,
milijon, ki pijejo mu kri biriči,
en sam milijon,
ki ga trpljenje krotoviči
in vendar ga nikoli ne uniči!*

*Nikoli in nikdar!
Zato, ker nismo trhle bilke,
ki po toči ovene,
ker mi nismo le številke,
smo ljudje!*

*Edino hlapci cviliijo ponižno kakor psi
in lajajo, da nas je malo,
da bi v uporu vse pobralo ...*

*O, če ljudi bi ne bilo pri nas,
ljudi, ki ne ubogajo na vsak ukaz,
tedaj bi nas že kdaj odnesel plaz.*

*Tako pa še živimo,
čeprav nas je milijon samo,
zdahtili bi, da ne trpimo
z uporno, dvignjeno glavo!*

Glas I.: In nekaj strani dalje berem:

Glas II.: Skozi linico svoje celice jih gledam, ko prihajajo mimo: mama in njene hčere — žena — mati — vdova, borka s tremi skojevkami. Brez moža in brez sina. Na obrazu sled velikega napora, ki skriva bolečino.

Glas II.: Polne vere in hrabrosti prinašajo v zapore nov val zaupanja v zmago revolucije. Tej dobro besedo, oni pogum, spet drugim nekaj od svojega zalogaja. O njih in mnogih drugih se skrivaj pogovarjamo na zaporniškem dvorišču. Danes jih ni med nami, ker so jih ponoči odgnali na zaslišanje na kvesturo in leže na svojih pogradih: pretepe, a neuklonljive.

*Zato, ker nismo trhle bilke,
ki po toči ovene,
ker mi nismo le številke,
smo ljudje!*

Glas II.: Zdaj sem v Benetkah. Bile smo prva večja skupina Slovenk, ki so jo Italijani poslali v beneško žensko kaznilnico. Na širokem stopnišču, ki je peljalo v poslopje kaznilnice, nas je sprejela gruča umazanih in napol golih otročaje, s kamenjem in pljuvanjem: »Abasso gli Slavi!« Marsikateri se je ob teh psovkah, na vsej poti v neznano, prvič stisnilo srce. Kako daleč smo od Ljubljane in kako dobro dé že sama misel nanjo:

*Zbogom, Ljubljana, zibelka moje mladosti!
Zbogom, siva megla, ki spremljaš v trumi nas gosti!
Zbogom, prezebla množica mater, sestra!
Zbogom tovariši, v teh trenutkih gorja!
Že nas surovi vojaki prek slepih tirov
ženejo v dolgi koloni.
Onstran nas v temi čakajo črni vagoni.
Zbogom poslednjič, uporniško mesto!
Tvoja bo zvezda v mraku pregnanstva
svetila kanjuhom iz tvojega gnezda...*

Glas I.: Mislili so, da nas bodo razkosali. Toda okupator nas je le še bolj združil. Z vseh krajev so prihajale k nam: iz Reke, Šibenika, Splita, Kotora! Še nikoli ni bila Jugoslavija tako enotna: Zraven mene so bile zaprte Primorke, v sosednjih celicah so se znašle Črnogorke in Dalmatinke, pa spet Slovenke iz tako imenovane Ljubljanske pokrajine in ob njih Ličanke.

Glas II.: Beneške samice. Pišemo z nohti na zidove temnih, vlažnih temnic, namenjenih najhujšim kriminalcem. Pišemo s kamenčki, ki smo jih skrivaj pobrale na jetniškem dvorišču. Pišemo, da ne bi izgubile duševnega ravnotežja. Zato, da bi se osredotočile na kaj lepšega, kot je resničnost, ki nas vklepa v celice. To pisanje je nadomestilo za prijateljske pogovore in beg pred strašno samoto. S koščkov starih italijanskih časnikov se učimo besed, stavkov, potem pa jih skrivamo v luknje, ki smo jih s prsti izgreble v zid nad vrati ozkega, visoko ograjenega »sprehajališča«: odtod ni videti drugega kot modrino neba, če dvignemo glavo, in stražarja, ki vrh zidu koraka s puško in bajonetom.

*Zunaj je sonce — kaj silnemu žične ovire?
V bedo, umiranje naše kot v srečo kje daleč sveti.*

*Zunaj nebo kot kjerkoli nad svetom modri se,
zunaj je veter, svoboda — o, nočem, nočem umreti.*

*Sleherno vlakno v telesu se smrti, razpadu upira,
vpije po zdravju, življenju, po zemlji in svetu,
vpije po delu — s svobodnimi gnesti bodočnost,
vpije po sreči — po soncu, ki v morju umira.*

*Zunaj je sonce in veter, tu notri smrt in zatohlost,
daleč nekje domovina — o, nočem, nočem umreti.*

Glas I.: Dva meseca smo ponavljale iste besede in stavke. To je bilo naše učenje italijanščine. Okupatorjev jezik!? Tudi sovražnika je bilo treba razumeti. Toda saj niso bili med Italijani samo sovražniki. Tu je bilo predvsem ljudstvo, ki ga je fašizem tlačil prav tako kot nas. Tu so bili protifašistični bojovníki. Kakor smo sovražile fašizem in bile pripravljene dati tudi življenje v boju z njim, tako smo verovale v protifašistične sile vseh, pa tudi italijanskega naroda. Za vse je veljala enako naša pesem:

*Otresli se bomo suženjskih bičev
enkrat za vselej,
pogumno bomo šli prek mrličev
naprej, le naprej.*

*Pogumno bomo šli prek ruševin
in požganih domov,
na soncu, ob pesmi bomo postavili
tempelj si nov.*

*Visoka in silna bo naša zgradba,
tja do oblakov,
na njej se bodo blestela imena
padlih junakov.*

*Otresli se bomo enkrat za vselej
suženjskih bičev.
Prav nič nas ni strah krvi ne solza
ne kupov mrličev.*

Glas I.: Vse bolj smo se zavedale, da smo eno z našimi tam v hribih, da bijemo kot oni, »naš poslednji, smrtni boj«. O mraku, ko so bile misli najbolj črne, se je zmeraj iz kakega kota oglasila pesem, ki nam je pregnala malodušje.

*Temna noč se je storila,
dremalo mi je oko,
pesmica me je zbudila,
naši fantje jo pojo.*

*Le zapojte, fantje naši,
le zapojte na ves glas
brez strahu, nič se ne bojte,
to je vaš najlepši čas.*

*Vsak dan bližja je svoboda,
zatiralec bo pregan,
pesmi našega naroda,
zadone nam dan na dan.*

Glas I.: Črnogorka v naši celici je malokdaj spregovorila. Najbolj živahna je bila proti večeru. Nekoč mi je na dolgo pripovedovala o svoji domači vasi, o svojem delu na trdi kraški zemlji. Kako je ljubila zemljo! Najbrž zato, ker je je tako malo in ker jo je tako težko iztisniti iz kraškega kamna. Kakor da bi se pogovarjala s prstjo samo. Nikdar mi še nihče ni tako govoril o svoji zemlji.

*Tražim pomilovanje
za zemljo ubogu, kuda vojska prodje,
jer zemlja je takva,
ona voli kad je obraste trava,
kad u polju čuje govor čoveka,
ona ne voli da ostane sama,
ona voli da je budi mukanje krava,
da je uspavljuje jaganjaca bleka.*

*Zemlja je takva,
ona se guši od baruta i metana,
ona voli da se greje uz ognjište,
gde pastir granjem potpiruje plamen,
zemlja društvo čoveka ište,
zemlja kao rodna grana
voli da joj čovek spusti ruku na rame.*

*Zemlja je takva,
ona traži,
da je čovekove ruke gnetu,
ona voli da se seme u nju baca,
da je zapahne miris zobi i raži,
voli da s proleća osvane u cvetu
trešanja i jabuka,
zemlja čezne
da je stogovima sena i slame
zimi utoplji ljudska ruka.*

Glas I.: Vse bolj pretresljivo je prelistavanje tega dnevnika: Spet zapis o našem upor, ko smo bile »maledette ribele, Schiave dure« ... Premeščanje v samice. Novi transporti. Prevažanje v druge kraje ... Pa hude, redke novice z doma, kjer so ta čas streljali talce ... Misel nanje ...

*Ob vznožju hribov se je dan rodil.
V tej lepi uri, zanje neveseli,
so se poslednjikrat tesno objeli,
krog njih se južni veter je lovil.*

*Ob vznožju hribov se je dan rodil.
Kot voz po klancu so zdrdrali streli,
za hip so ptički v vejah obnemeli
in črn oblak je jutranjico skril.*

*Ob vznožju hribov se je dan rodil.
Na njih obraze, na te noge bose,
so tiho padale pomladne rose
in droben cvet je zadnjo kri popil.*

Glas I.: In še drugačne novice so prihajale, nas težko prizadevale in hkrati še bolj podžigale naš upor: racije, izseljevanja, zapiranja, talci in spet talci, smrtné obsodbe ...

Glas II.: Pogovarjamo se z Morzejevimi znaki, ki nas jih je naučila ena naših skojevk. To je ves stik, ki nam še preostaja. Drugo za drugo mečejo v strahotne samice, ob kruhu in vodi, v umazaniji, ki ji ni primere. «Vse boste prišle na vrsto, nam grozijo» ... Vse, ki smo se v beneški ženski kaznilnici uprle, vse ki nismo hotele delati, hoditi v cerkev, vse ki smo se hotele vsak dan umivati ...! Za najbolj zaupna sporočila pa se od skupine do skupine, kakor prihajamo na vrsto, za razumevanje v strahotnih celicah predaja še šifra — tradicija predvojnih časov, ko so tudi v jugoslovanskih zaporih in kaznilnicah trpeli in se kalili naši starejši revolucionarji in revolucionarke. Toda klonile ne bomo. Na tisoče nas je, ki smo izročene istim pritiskom. Prav gotovo se začenja konec. In ta je najhujši. Gadje besnijo v histeričnih krčih.

*Zožila so, sklonila se ramena.
Hotelo samo sebe je oviti
telo v pekočem mrazu. Bolj koščeno
morda je kot kdajkoli. Sive niti
prepletajo lase sicer še mlade.
V prečudno trudnost kdaj pa kdaj zapade
vse mišičevje, mozga misel vsaka.
Po dolgem spanju slednjič živec vpije,
v ožilju kri boleče se pretaka,
nikdar si srce trudno ne spočije.*

*Si hotel to, brezvestni brat prodani,
ko si kot tovor tujcu nas naložil?
Vse to si hotel, vse in več dosegel,
le živim glave v prah nikdar ne skloniš,
ne zlomiš src, ki hočejo živeti,
ne zvežeš rok, ki starejo te — gada.*

Glas I.: Mračnih misli nas je reševalo predvsem delo; delo, ki smo si ga same naložile in nam je dvigalo duha k upor. Zato ni bilo časa za duševni razpad in malo-dušje. Izkušene revolucionarke, ki so šle skozi »šolo marksizma« že v zaporih in kaznilnicah bivše Jugoslavije, so dajale temu delu globljo revolucionarno vsebino. Po natančno določenem programu smo spoznavale razvoj družbe nasploh in še posebej obravnavale zlasti delavsko, kmečko, narodno in žensko vprašanje. Učile pa smo se tudi jezikov, zgodovine, prve pomoči in celo teoretičen pouk o ravnanju z orožjem smo imele. V duhu smo spremljale naše partizanske bojevnice ...

*Uporno stopa v čevljih podkovanih,
s pogledom čvrstim, puško na ramenih,
ki so se dvignila in se zravnila,
ko svet in dom zagorel je v plamenih.*

*Lasje so gladki, grobo počesani,
in roke moške, ustne brez rdečila,
v očeh pa ogenj svetega zagona,
ko bojna pesem se v korak je zlila.*

*Kako drugačna so sedaj dekleta,
kot jaz bila sem, kot vrstnice moje.
Bile smo nežne, bele, kot iz voska,
pokorne, plahe in nesamosvoje.*

*Bile smo večno blede in brezkrvne,
ko s prsti rdečimi smo vezle, šile,
in smatrale za veliko junaštvo,
če smo skrivaj kdaj koga poljubile.*

*Me nismo brale Lenina in Marxa,
oktobra grozo, veličast prespale,
odtrgane od zemlje in od časa
ob Ingeborgi čustveno jokale.*

*Ponosno gre po trdi, prašni cesti —
ob tujem zvoku sem čude obstala,
a z zakasnelim vzhičenjem ji kličem:
Zavidam pot ti, ki si jo izbrala.*

Glas I.: Toda ta pot je bila za vse neskončno dolga. Med nami so razsajale vseh vrst bolezni. Tudi tuberkuloza... In smrt! V Benetkah je v samotni celici za jetiko umrla mlada Črnogorka. Negovale so jo samo starejše jetnice, zato, da bi mlajše obvarovale pred infekcijo. Toda same so se inficirale. V Peruggi je za isto boleznijo umrla mlada mati iz okolice Reke, ki je doma pustila dojenčka. Poslednja straža so ji bile jetnice, ki so ji zapele v slovo. Na pokopališče je niso smele spremiti. Po skrivni poti so o pogrebu obvestile jugoslovanske internirance v Peruggi. Spremili so jo do groba. Pogreb je bil jugoslovanska protifašistična demonstracija. Uprava kaznilnice je za kazen zabila okna jetnišnice z deskami. V protest so jetnice tri dni vztrajale brez hrane. Doživljale smo smrti, doživljale pa tudi rojstva... Rojstva, močnejša od vsake smrti! Med nami je bilo noseče dekle. Pozneje je padlo v partizanih. Kakšno razburjenje za nas vse, ko je rodila!

Glas II.: Za porod smo ji iz našega bornega perila pripravile pleničke. Pri porodu sta ji pomagali dve medicinski sestri, sojetnici iz našega kolektiva. To je bila zanjú težka naloga, saj nista imeli nobenih pripomočkov, le gole roke... Toda porod je nad vse srečno uspel. Kako ponosne in vesele smo bile ob naši mladi materi!

Glas I.: Ob takih priložnostih so nastajale pesmi, kakršno je zložila naša »majčica«.

*Ne plaši dete se, je svež moj duh in močna pest,
če treba bo, zdrobim to mračno celico donečo.
Zaplakaj in zakriči, naj čuje florentinski svet,
da vrgli mater so nedolžno — porodit v ječo.*

*Naš dom je onstran Trsta — skalnat Kras,
kjer v strmi rebri stiskajo se temni bori,
kjer brani rdeče strehe sivega kamenja pas,
ko žvižga mrzla burja nad obritimi predori.*

*Je dvajset let, kar tujec je dobil oblast
nad nami vsemi od Vidma tja do Reke,
zatiral je naš rod in skrunil našo čast,
ker smo ljubili jezik domovine svete . . .*

*Od vzhoda svetlih isker rdeč oblak
že maje »Babilon«! Že vzhaja dan pravice!
Ko shodiš, sin moj, ČLOVEKU ČLOVEK BO ENAK
na zemlji, tak je nauk resnice.*

Glas I.: Enotne v boju za osvoboditev, smo kakor otrok verovali, da bo takoj s svobodo nastopil nov, pravičen družbeni red, enako pravičen za moške in za ženske, ko »človeku človek bo enak«. Od Benetk do Tranija, prek Bologne in Padove, Firenc in Ancone, Campobassa in Peruggie, Fossombronea in Ascolija in še in še — smo verovali v tovariške, človeške odnose, ki jih bo kar takoj, čez noč prinesla svoboda z novimi časi in novimi ljudmi. Kakor matere, ki so vztrajno pele uspanke od prvega dne vojne dalje, smo nosile vse v srcu isto vero:

*Sinek, ne jokaj, sinek, zaspi,
saj se tvoj očka zate bori.
Tvoj očka je velik in puško ima,
tvoj očka močan je in hraber za dva.
Sinek ne jokaj, sinek zaspi.*

*Sinek, ne jokaj, trdno zaspi,
z mamico smreka ob tebi bedi,
vetrc po tihem uspavanko poje:
spančkaj, le spančkaj, zlato ti moje,
saj hišica čaka pod bregom nas tri.*

*Sinek, ne jokaj, sinek, zaspi,
saj se tvoj očka zate bori.
Jutri pomlad bo, sijalo bo sonce,
z rož bodo vzletale pikapolonce
in hiša bo polna veselih ljudi.*

Sinek, ne jokaj, očke zapri . . .

Glas II.: Vsak čas pričakujemo osvoboditev. Zavezniki vse pogosteje bombardirajo italijanska mesta. Doslej smo našli že 98 alarmov.

Glas I.: Kaj nam je pomenilo pismo z doma, kaj beseda materina, kadar se je svoboda, ki se nam je zdela že tik pred durmi, spet odmaknila v nedogledne sanje!

*Prišlo je pismo, tvoje pismo, mati,
iz daljne, kakor sen ubegle zemlje.
V besed vsakdanjem, mrzlem zaporedju
nekje brez zveze droben, topel stavek:
Vse dni in vse noči le nate mislim.*

*O mati, name, svoje zadnje dete,
morda brez vse ljubezni že spočeto,
s tesnobo in skrbjo pričakovano,
vendar, rojeno, z radostjo sprejeto.*

*Po tvojih mislih mehka, nesposobna
za težki boj življenja, sem kot skala
postala trda, nič več me ne gane —
samo če spomnim se, da si jokala,
ti, moja mlada in pogumna mati,
ko si zaman me zadnji dan iskala,
ne morem mirna in brez solz ostati.*

*Ljubezni moje davno so umrle,
o njih ni grenke niti sladke misli,
le včasih bežna skrb, za vse enaka:
Kod in kako vihar vas, bratje nosi?*

*Ti pa ostala si in si bolj živa
in bolj potrebna mi kot prej kdajkoli,
čeprav zdaj jaz sem, ki te bom branila,
o mati — dete, mati — domovina,
sveta svobodnega ognjena sila.*

Glas II.: Danes smo prav drobno na 42 dopisnic napisale vso našo zgodovino — poglavitne spomine iz naših ječ, da se ne pozabijo: naše prve kolektive, upor proti delu in molitvam, študijske krožke ... kje so ti prvi časi upora! Končno so nam priznali status političnih jetnic. Vendarle! Zdaj smo organizirane v vsem. Praznujemo svoje praznike, pojemo, kakor da nismo zaprte. Kakor da s to pesmijo dvigamo oboke svojih ječ. Naša grla, naše oči, naša srca — vsa naša bit boje. Kdo bi naštel vse pesmi? Kdo ve, katera je prva slišala, prva prinesla, prva zapela »Internacionalo«? Pa vse druge pesmi? Tu so: Bilečanka. — Sredi pušk in bajonetov. Bratje le k soncu, svobodi. Kovači smo. Naša četa v boj koraka. Kot žrtve ste padli. Vintovačka. Trst, Gorica, Reka — sloboda vas čeka. Poljuško polje. Katjuša. Na Kordunu, grob do groba. La cucaracia. Nabrusimo kose. Vihre sovražne pode se za nami. Le vkup, le vkup uboga gmajna. Za vasjo je čredo pasla. Samo tam na gorah. Kosce koso brusi. Padaj silo i nepravdo. Partizane naše ceo svet več zna. Pa spet: Na juriš. In tista: Kontrado, kontrado, ča barjak ne viješ. In kolikokrat hoče raznesti stene celic, ko odmeva od njih »Avanti popolo« ali »Ricompiangete la povera madre...

Naša enotnost in naša pesem so naše orožje. Še nune — naše »kuge« — jih naskrivaj poslušajo.

*V vetru nocoj bomo spali,
v vetru, ki divje se smeje,
morda nam bodo oblaki rjuhe, edine odeje.*

Glas II.: Svoboda se nam bliža. O tem ni dvoma. Novice si nasprotujejo in se preHITEvajo. Lovimo jih še v poznih urah po radiu iz zvočnika v soseščini, sprejemamo in sporočamo jih dalje po šifrah.

*Ker vem — z besedami ne bo zdaj nič,
kar rada bi, zapisati ne smem.
Prilagam pismu brinov ti vršič,
in z njim ti vse potožim, vse povem.*

Glas I.: Zdaj, po tridesetih letih, bi se morale naše misli večkrat vračati v tisti čas. Nobena žrtev, nobena smrt nam ni bila prestrašna. Sprejemale smo jih, da bi jih bile same sposobne vzeti nase, če bi bilo treba.

*Takrat, ko si prvič ročice razprl,
takrat sem v radosti plašno vztrepetala:
Samo, da mi ne bi, da ne bi umrl!*

*Takrat, ko na prsih si mojih še spal,
takrat sem ti v solzah nežno šepetala:
Glej, kmalu iz tebe cel fant bo postal!*

*Postal si tak fant, da bi gore premikal,
klicu svobode se nisi izmikal;
tako sem ti segla poslednjič v roko
in v meni je tlelo, da, vrnil se bo.*

*Zdaj veter raznaša vse tvoje besede,
prisluhnem natanko in čujem glasove:
lepo je, veš mama, lepo je živeti:
Toda za kar sem umrl, bi želel še enkrat umreti.*

Glas I.: Koliko smrti, koliko žrtev...koliko jih je preživel? Koliko še doživel — najsi v Peruggi, Benetkah, Firencah, Campobassu ali katerem drugem od vseh 85 fašističnih zaporov in taborišč — kolikor jih je doživel tisti tolikanj pričakovani praznični dan... Kakor da je danes, vidim lepo, čisto jutro, ko sem v svoj zaporniški dnevnik zapisala zadnje besede:

Glas II.: Fossombrone, 7. november 1943 — Konec fašističnih temnic. Pred nami se molče odpirajo vrata. Nihče si ne upa več zoperstavlјati se našemu grozečemu navdušenju in sovraštvu. Čutijo vse to, čutijo, tudi našo veliko ljubezen do svobode, ki je tega dne še tisočkrat večja, tisočkrat bolj občutena — čutijo vse to in se nas boje.

7. november — to je naš praznik! Praznik, ki razplamteva ves ogenj plemenitega navdušenja, ki je v nas, razplamteva tisti ogenj, v katerem se očiščujemo, v katerem se bomo pretopili, zato da bo odteklo vse slabo in nizkotno, borke in borca za pravico nevredno! Zato, da bomo pod udarci kladiva življenja zazvene le res v pravem, čistem zvoku. Vse samo še pojemo... »Kovači smo...«

Slavko Rupel

Slovenci v Italiji po drugi svetovni vojni

Že dalj časa napovedovani Zbornik »Slovenci v Italiji po drugi svetovni vojni« je končno prav ob dneh podpisovanja sporazumov z Italijo izšel. Izdala ga je Cankarjeva založba skupaj z založništvom tržaškega tiska in ČZP Primorski tisk v Kopru, uredil pa uredniški odbor pod vodstvom Janka Jerija. Njemu so kot souredniki pomagali Gorazd Kušej, univerzitetni profesor, Svetozar Polič, sodnik in politični delavec ter Vladimir Klemenčič, univerzitetni profesor. Knjiga je izšla v počastitev tridesete obletnice osvoboditve in zmage nad fašizmom in je posvečena položaju Slovencev, ki so ostali onstran meje pod Italijo, torej temi, ki je že vsa leta po osvoboditvi aktualna za vse Slovence, tostran in onstran meje. Knjiga je po svojem značaju zbornik, kar pomeni, da združuje prispevke raznih avtorjev, vendar prispevke, ki so vsi ubrani na isto temo, na položaj in probleme Slovencev pod Italijo; in na njihovo borbo za priznanje temeljnih pravic manjšine. Zato je položaj Slovencev v Italiji osvetlitev z vseh aspektov, z zgodovinskega, političnega, pravnega, gospodarskega, socialnega in drugih vidikov s tem, da je poudarek na razmerah v zadnjih dveh, treh desetletjih. Knjiga obsega predvsem prispevke, ki so bili napisani nalašč za ta zbornik. Seveda pa ni mogla prek znanega gradiva, zato prinaša zbornik tudi nekaj ponatisov že znanih razprav in člankov, ki pa vendar skupaj z novimi sestavki dajejo zaokroženo podobo problematike slovenske manjšine v Italiji. Namen knjige, zbrati gradivo o vsej slovenski problematiki slovenskega narodnostnega vprašanja v Italiji, na

drugi strani pa nadaljevati razpravljanje o vseh odprtih vprašanjih, je bil nedvomno dosežen. Knjiga naj zato po svoje pripomore k nadaljevanju prizadevanj za globalno rešitev položaja zamejskih Slovencev pod Italijo v duhu sodelovanja, medsebojnega razumevanja, spoštovanja in humanizma.

Zbornik Slovinci v Italiji po drugi svetovni vojni je kolektivno delo. Pri tem je treba na prvem mestu omeniti prizadevanja glavnega urednika Janka Jerija, direktorja Inštituta za narodnostna vprašanja, ki je največ pisal o problemih Slovencev pod Italijo in o problemih med obema državama v zadnjem času in ki je sprva napovedoval podobno publikacijo pod svojim imenom. Med nadaljnjimi sodelavci naj omenimo prav tako znanega avtorja, ki že od tridesetih let obravnava manjšinska vprašanja in vprašanja odnosov med Italijo ter Jugoslavijo, Lava Čermelja. Med avtorji so nadalje sodelavci Inštituta za narodnostna vprašanja Drago Druškovič, Ančka Jager-Hočevar in Vladimir Klemenčič ter univerzitetni profesorji Fran Zwitter, Bogo Grafenauer, Vasilij Melik, vsi znani zgodovinarji, pa pravnik Gorazd Kušej in Ivo Murko ter tržaške sodelavce Karla Šiškoviča, Borisa Race-ta, nadalje Svetozarja Poliča in še vse tiste sodelavce ankete, ki so s svojimi odgovori prispevali k živi vsebini zbornika.

Zborniku Slovinci v Italiji po drugi svetovni vojni je uvodno besedo napisal Mitja Ribičič, predsednik republiške konference SZDL. Sledita dve razpravi Janka Jerija. Prva pod naslovom Nekaterne prvine narodnostnega položaja ob naši zahodni meji do tržaškega sporazuma leta 1954 obravnava

temeljna vprašanja slovenskega narodnostnega problema. Drugi prispevek pa daje kratko genezo vprašanja naše zahodne meje v letih 1945–1954. Ta dva prispevka, ki pomenita osnovo za razumevanje problemov Slovencev pod Italijo sta razširjena z nekaterimi drugimi sestavki, ki so deloma bili posebej napisani, deloma predstavljajo ponatise. Fran Zwitter piše o Beneških Slovencih, Bogo Grafenauer o Kanalski dolini, Lavo Čermelj je predstavljen z razpravo Tržaško ozemlje ter Goriška in Videmska pokrajina po ljudskem štetju leta 1951, s katero obravnava podatke o Slovencih pod Italijo po takratnem štetju. O genezi etnične strukture na Tržaškem ob popisu leta 1961 piše Janko Jeri in tako dopolnjuje podatke prejšnjega avtorja. K temu osrednjemu delu zbornika je treba prišteti še prispevke o šolstvu (Ančka Jager), ter prispevke o odgovornosti večine za manjšino, o spreminjanju miselnosti večinskega naroda, o ustanovitvi samoupravnih dežele Furlanija-Juljska Krajina (Janko Jeri). Kakšen je položaj italijanske manjšine v Sloveniji, o tem pišeta Vladimir Klemenčič in Svetozar Polič. Ivo Murko poroča o zasedanjih slovensko-italijanskega mešanega odbora. O pravnem položaju slovenske manjšine v Italiji piše Gorazd Kušej, na isto temo pa tudi Karel Šiškovič, ki daje predloge za ureditev tega položaja. Velik del zbornika je nato posvečen lankoletni konferenci o manjšinah, ki je bila prav v Trstu in na kateri so številni slovenski predstavniki izredno aktivno sodelovali. O tem slovenskem prispevku na konferenci poroča Boris Race, samo konferenco komentira Janko Jeri, objavljeni pa so tudi prispevki slovenskih sodelavcev na tej konferenci. Tretji, zadnji del Zbornika objavlja splošno dokumentacijo, ki se nanaša na tržaško vprašanje in na vprašanje slovenske manjšine pod Italijo, od Londonskega memoranduma do zakona o sloven-

skih šolah iz leta 1973. Na koncu Zbornika so še obsežni angleški povzetki posameznih razprav, objavljenih v njem, pa biografski ter bibliografski podatki avtorjev. Ne manjka tudi obilo slikovnega gradiva, ki je smiselno razporejeno po vsej knjigi.

Ob tej bogati in razvejani vsebini Zbornika, vsebini, ki pa se vendarle nanaša na isto temo, je seveda nemogoče kritično ocenjevati posamezne prispevke. Zato lahko samo ocenimo Zbornik v celoti. Nedvomno lahko ugotovimo, da pomen tega zbornika, ki obravnava položaj slovenske manjšine v Italiji ni majhen. Že dejstvo, da smo morali dolgo čakati na tako knjigo, pove, da delo ni bilo lahko. Nedvomno je bilo v knjigo vloženo mnogo truda, tako s strani uredništva, kot s strani posameznih avtorjev. Knjiga kot taka kot posamezni prispevki v njej obravnavajo močno aktualne in občutljive teme. Zato lahko rečemo, da Zbornik, čeprav seveda še zdaleč ni popoln in ne obravnava vse problematike Slovencev pod Italijo, vendarle daje vsakemu zbrano gradivo, s katerim lahko ob vsakem času tudi vsakomur postrežemo. Zbornik daje vsakemu bralcu tehten in dovolj temeljit pregled problemov zamejskih Slovencev in to domačemu kot tujemu bralcu. Knjiga nadalje opozarja na teme, ki jih je treba še obdelati in prikazati in zato njegov mobilizacijski pomen ni nič manjši od dokumentarnega. Zbornik naj tako predstavlja tudi osnovo za nadaljnje poglobljeno obravnavanje problemov slovenske manjšine v Italiji, pa tudi izhodišče za politično delo v bodoče, za delo, ki sicer ni možno brez poznavanja kompleksne problematike in osnovnega gradiva. Zaradi kritičnosti razprav, zadostne širine in temeljitosti objavljenih razprav predstavlja zbornik »Slovenci v Italiji po drugi svetovni vojni« pomemben, čeprav zapoznel prispevek k obravnavanju temeljnih vprašanj Slovencev zunaj naših meja.

Črtomir Šinkovec

Maks Zadnik: Istrski odred

Maks Zadnik je bil znan doslej slovenski javnosti kot avtor številnih člankov iz zgodovine NOB v Brkinih. Je tudi naš sodelavec in je več prispevkov objavil v reviji Borec. Nedavno pa se je predstavil z zajetno knjigo, 900 strani obsegajočo zgodovino Istrskega odreda. Izšla je kot 27/1 knjiga zbirke NOV in POS pri Partizanski knjigi v Ljubljani.

Pobuda za pisanje zgodovine Istrskega odreda je bila spočeta že pred mnogimi leti, ob odkritju spomenika padlim borcem Istrskega odreda v Črnem kalu. Pobuda je bila podkrepljena še z dejstvom, da je odred tedaj dobil domicil v Kopru, nekoliko pozneje pa še v Ilirski Bistrici, Izoli, Piranu in Sežani. Glede na to, je bil v Kopru zasnovan

tudi pripravljalni odbor, ki je prevzel nase nalogo, da bo skrbel za pisanje zgodovine odreda.

To nalogo so poverili Maksu Zadniku, nekdanjemu partizanu Istrskega odreda in domačinu, doma s Pregarij, ki se je dela lotil z vso vnemo in odgovornostjo. Takšno delo pa je seveda terjalo obilo truda in napa, ki je trajalo polnih devet let. Zamudno je bilo zbiranje potrebnega dokumentacijskega gradiva, po arhivih, pričevanj soborcev, ki so raztreseni po domovini in tujini. Vse to pa z naslonitvijo na že objavljene zapise, na lastna doživetja in spomin. Uporabil je kakih 30 000 dokumentov, jih preverjal, vsklajeval in knjigo oblikoval v posamezna poglavja. Osrednje jedro knjige so bila avtorjeva lastna doživetja, kot borca Istrskega odreda, kar pomeni, da je pisana neposredno, iskreno, prepričevalno, da je zanimiva od prve do zadnje strani.

Ob tolikem potrpežljivem in utrudljivem brskanju po arhivskem gradivu odseva trden namen ustvariti temeljito delo, ki naj bi ne bilo samo zgodovina NOB v teh krajih, temveč zgodovina bojujočega se ljudstva na območju Brkinov. In ne samo Brkinov, ampak vsega odredovega operativnega območja, kjer ima odred sedaj po vsej pravici svoj domicil, saj je odredovo delovanje segalo tudi v Slovensko Istro. Zadnikova knjiga pomeni celo več, saj ne zadeva samo življenje in bojevanje neke partizanske enote, marveč je celovito opisal celotno dogajanje od začetka partizanščine na tem področju do pohoda Istrskega odreda v Trst, vzporedno s pohodom 4. armade JA konec aprila 1945.

Ozemlje, na katerem je deloval Istrski odred, to je ozemlje med Trstom, Reko in Postojno je bilo za sovražnika več kot strateško pomembno, saj to ozemlje prepletajo številne ceste in železnica, ki povezujejo srednjo Evropo z dvema izmed najpomembnejših pristanišč na Jadranu, s Trstom in Reko. Razumljivo je, da zaradi tega strateškega pomena ni bilo pričakovati, da bo sovražnik izpustil to ozemlje iz svojega nadzorstva in svojih vojaških načrtov. Na drugi strani teh sovražnikovih načrtov pa je bila zavest, premočrtnost, prepričanje v zmago doma-

čega ljudstva s svojo narodnoosvobodilno vojsko. Boj je bil seveda zagrizen in srdit, na življenje in smrt. Sovražnik je nastopal z ognjem in svincem, počenjal najbolj zločinska grozodejstva, toda brkinskega ljudstva ni uklonil.

S to knjigo je Maks Zadnik postavil Brkinom najlepši in najtrajnejši spomenik, ki so ga zaslužili. Iz dokumentarnega gradiva, našega in sovražnikovega, je izluščil vse tisto, kar mu je služilo za vsestransko osvetlitev tedanjih razmer in često tudi zapletenih in kočljivih dogajanj. V polni luči je pokazal brkinsko ljudstvo v svojih žrtvah in trpljenju, v spontanem boju in odporu ter v premagovanju vseh nagrmađenih težav, ki jih je večidel s svojimi zločini prinašal sovražnik.

Maks Zadnik je pri opisovanju NOB v Brkinih, posredno opozoril tudi na marsikaj drugega, na primer, na povojno zapostavljanje tega območja. Tako imenovana družba je na te, od vojne tako prizadete kraje, po vojni preprosto pozabila. Sami Brkini pa se brez tuje pomoči niso mogli dvigniti in so se, zapuščeni, čedalje bolj pogrezali v zaostalost. Svoj udarec je tem krajem zadalo tudi povojno razseljevanje in razslojevanje, stari pa, ki so ostali na podrtih domačijah, brez potrebne pomoči, brez ceste in delovnih pripomočkov, so ostali nemočni in zapuščeni v svoji tegobi in tragiki. Kmetijstvo, sadjarstvo in živinoreja je šlo po zlu, njive pa je preraščal plevel, plevel na nekdanj tako rodovitni brkinski zemlji. In to opozorilo je bilo več kot potrebno, saj so zdaj razen za Kozjansko nekaj ukrenili tudi za Brkine; mladinske brigade so jim pomagale zgraditi cesto, dolgo pričakovano vez s svetom.

O Zadnikovi knjigi Istrski odred smo za beležili le nekaj skromnih in splošnih oznak. Na tem mestu namreč ni prostora za širšo presojo, eno pa je gotovo, da se je avtor potrudil z vsemi močmi in da je zadostil vsakemu pričakovanju. Zato pa lahko rečemo, da je ta monografija znatno obogatila Knjižnico NOV in POS, saj Zadnikova knjiga zdaleč ni le pomemben, a suhoparen dokument, temveč živ, iskren in stvaren opis boja našega ljudstva na območju Brkinov in Slovenske Istre.

Vitomil Zupan: Menuet za kitaro

Na knjižnih policah se v zadnjem času vse pogostejše pojavlja ime pisatelja Vitomila Zupana. Nekateri sicer sprašujejo ali se je pisatelju »odprlo«, verjetno pa se je odprlo slovenskim založbam. In tako nas je Cankarjeva založba v svojem zadnjem paketu del slovenskih avtorjev presenetila z novim romanom Vitomila Zupana MENUET ZA KITARO. To je vojni roman, partizanski roman. Toda če bi kdo zaradi tega, ker gre za roman o vojni že apriori odklonil branje tega teksta, bi ravnal napačno. Ne samo zato, ker je to izvrsten pripovedni tekst, daleč proč od črno belega slikanja vojnih dogodkov, ali tekst poln vojnih grozot, temveč tudi zato, ker je to sedaj napisan kritičen tekst o vojni in vojnem času, kakor ga gleda in o njem razmišlja današnji pisatelj. Ne nazadnje ob srečanju s predstavnikom nekdanjih sovražnikov, nemškim oficirjem, s katerim se današnji čas srečuje v Spaniji. Vojna, gledana skozi oči nekdanjega partizana, seveda z opisi najrazličnejših dogodkov, in ista vojna, gledana skozi prizmo nemškega oficirja, to je knjiga Menuet za kitaro, ki jo imamo pred seboj. Škoda je zamuditi branje teksta, čeprav se morda z vsemi pisateljevimi pogledi in nazori vedno vsi ne moremo strinjati. Zlasti je treba od vsega začetka poudariti, da pri vsem tem ne gre samo za roman o našem osvobodilnem boju, temveč tudi za roman o kritični vesti človeka v tem boju in za roman, napisan s stališč današnjega časa. Vse to pa daje temu pripovednemu delu s tematiko osvobodilnega boja svojevrsten pečat in razodeva pisateljev nov pristop do te tematike.

Roman Menuet za kitaro pripoveduje o usodi partizana, ki je po ilegalnem delu v Ljubljani odšel v partizane in se od kapitulacije Italije pa do konca vojne boril v brigadi. Doživetja glavnega junaka, ki pripoveduje svojo zgodbo, se močno skladajo z usodo pisatelja samega. Tako je roman precej avtobiografsko pobarvan, čeprav najbrž ne moremo reči, da gre za avtorjevo spominsko pripoved o lastnih doživetjih v vojni. Prav gotovo pa je, da je Vitomil Zupan zbrano gradivo raznih udeležencev vojne močno povezal z lastnimi doživetji in prengnetel v tekst, ki ga imamo pred seboj v zajetni knjigi. Če zapišemo, da to prepričanje utrjuje vzporedna zgodba o srečanjih z nekdanjim nemškim oficirjem v današnjih časih, oficirjem, ki se je boril proti našim

partizanom, potem je prepričanje v avtobiografskost pripovedi še toliko večja. Toda to niti ni bistveno. Bistveno je, da je zgodba — in vsa zgodba obstoji v pripovedi o doživetjih v partizanih — pa naj bo kombinirana ali lastna, pripovedovana v umetniški obliki in da je pregnetena s tistim nedoločljivim, kar daje sicer preprosti pripovedi o zunanjih dogodkih pečat umetniškega dela. Pri tem pa je seveda poseben in bistven sestavni del romana pisateljeva izpoved, njegov odnos do stvari, o katerih pripoveduje, odnos gledan z današnjega stališča. In tako se bralcu predstavlja Jakob Bergant, kot glavna osebnost ne samo s pripovedjo o svojih doživetjih med vojno, temveč tudi z razmišljanji o svojih in tujih ravnanjih, s kritičnim odnosom razdalje dvajsetih in več let do dogodkov, ki so predmet pripovedi. Pri tem pa ni odveč poudariti, da so zunanja dogajanja prikazana zanimivo in napeto, in da najdemo v romanu tudi izreden opis partizanske hajke, kakršnega v slovenski književnosti s tematiko osvobodilnega boja ne poznamo; tako edinstven je.

Pisatelj sam je zapisal, da je snov za ta roman nosil v sebi dolgo vrsto let. Hotel je napisati vsaj v bistvenih podobah celotno podobo osvobodilnega boja in naslikati veliko fresko. Vendar je moral od tega načrta odstopiti, kajti več kot je zbral gradiva, bolj se je utapjal v njem in skromnejši je postal v želji po vseobsežnosti. Naposled je iz tega nastal šop žarkov, ki pada na dogajanje, ga osvetljuje za hip, in že zagrinja vse temine pozabe, ki nastaja hkrati s spomini. Pisatelj sam pove, da se mu je prvotna snov na ta način skrčila na polovico, pa imamo kljub temu pred seboj zajeten pripovedni tekst. Ta pa nikakor ni samo šop žarkov, ki bi osvetlil dogajanje, temveč je široka pripoved o vojni, spremljana s kritičnim odnosom današnjega človeka, pripoved, ki nam približa v originalnem načinu in z umetniško močjo čas vojne in boja za osvoboditev.

Pisatelj sam je zapisal, da je bilo pri gradivu, ki ga je zbiral že od vojnih časov, poglobljeno vprašanje časovnega razvoja. Ko se mu je to odprlo, ni bilo težav, dasi ni bilo lahko živeti se v miselnost pred tridesetimi leti in vnesti pomisleke, ki so nastali toliko let kasneje in pri tem ne ostati na ravni spominskega teksta. To se je pisatelju zdelo

najtežje pri oblikovanju lika partizana prostovoljca in časa, v katerem se pripoved odvija. Bralci bodo presodili, kako je vse to pisatelju uspelo, kako je opisal vojne dogodke in kakšna so njegova današnja razmišljanja o tedanjih dogajanjih. Ne glede na pisateljev odnos do njih pa lahko zapišemo,

da je pripoved o vojnih dogodkih umetniško zrela stvaritev, zanimiva, da ne gre samo za obnavljanje zunanjih dogodkov, temveč za kritično, poglobljeno razmišljanje o ljudeh in času vojne in da je Zupan z Menuetom za kitaro napisal originalen in svojevrsten partizanski roman.

Črtomir Šinkovec

Bitka, kakor življenje dolga

Cankarjeva založba v Ljubljani je v počastitev svoje tridesetletnice in hkrati v počastitev tridesetletnice osvoboditve, izdala reprezentativno knjigo velikega formata v dvokolonskem tisku na 736 straneh, knjigo z imenom *Bitka, kakor življenje dolga*. Pripravila jo je vrsta sodelavcev, založba pa jo je izdala v nakladi 10.000 izvodov. Velika naklada je razumljiva, saj vsebina knjige na zelo izviren način predstavlja našo bližnjo preteklost, teh naših petdeset let, se pravi, revolucionarno delavsko gibanje, oboroženo vstajo in narodnoosvobodilni boj ter poseže v čas naših prizadevanj za uveljavitev pravičnih meja s sosedi in za ohranitev pridobitev naše ljudske revolucije. Knjiga se sklepe s Titovo besedo.

Bitka, kakor življenje dolga je nastala po zanimivi televizijski nadaljevanki Teh naših petdeset let, ki jo je po zamisli Frana Žiška oddajala ljubljanska TV in je zaradi neposrednosti in iskrenosti pričevanj, vzbudila med gledalci veliko pozornost. Za prvotno oddajo so gradivo uredili Lidija Šentjurs, Aleš Bebler in Metod Mikuž. Teh nadaljevanj je bilo kar 26 v časovnem trajanju nad 30 ur. V njih je 164 udeležencev revolucionarnega delavskega gibanja in narodnoosvobodilnega boja pripovedovalo, kako so revolucijo pripravili, vodili in v njej sodelovali. S temi pričevanji se je na ljubljanski TV nabralo izvirno in avtentično gradivo, po svoje zelo zanimivo in dragoceno, ki je samo po sebi dalo pobudo, da se prenese z magnetoskopskih trakov v knjižno obliko, ki naj bi jo izdala Cankarjeva založba.

Uredništvo, ki je to gradivo prevzelo in z njim odgovorno delo, se je potrudilo za izpopolnitev gradiva, hkrati pa je skušalo ohraniti v knjigi tisti neposredni mik, ki ga daje televizijski medij s svojimi zvočnimi in filmskimi učinki. Založba je povabila k sodelovanju vrsto sodelavcev, ki so gradivo obdelali, ga dopolnili. Kljub temu, da se je gradivo razširilo za skoraj tretjino, so prvotna pričevanja ohranili v čimbolj izvirni ob-

liki, zraven pa dopolnili z zapisi in spomini iz svojega revolucionarnega in partizanskega življenja.

Tako je zdaj pred nami knjiga, ki so jo napisali revolucionarji, komunisti, borci, ki so v preteklosti bili v središču dogajanj in glasniki množic. Ta pričevanja pa so uredniki in zgodovinarji strnili v šest poglavij. Prvo poglavje zajema obdobje od leta 1918 do 1931, drugo čas od leta 1931 do 1937, tretje poglavje obravnava čas od 1937 do okupacije 1941, četrto poglavje zajema prvi dve leti okupacije, peto poglavje odločilni leti 1942–1943, in šesto, zadnje poglavje pripoveduje o letih 1943 do 1945, do leta zmage in osvoboditve domovine.

Da bi izpopolnilo največje vrzeli v pričevanjih, je uredništvo vključilo v knjigo nekatere objavljene spomine, poiskalo v arhivih še nekaj zapisov ljudi, ki so v opisovanih dogodkih sodelovali, nekateri pa so prav za to knjigo napisali svoje spomine. S tem je knjiga postala zaokrožena celota. Kot pripovedovalci so zastopani vsi sloji prebivalstva, izobraženci, delavci, kmetje, moški in ženske, stari in mladi. V knjigi je sicer ostalo še mnogo nedorečenega, kar je uredništvo skušalo nadomestiti s skoraj 800 dokumentarnimi slikami. Tekst ponazarja tudi nekaj zemljevidov, reprodukcij in dokumentov.

Pričevanja sta uredila in napisala vezna besedila Ivan Križnar in Mira Mihevc. Strokovno so knjigo pregledali zgodovinarji France Filipič, Ivan Križnar in Miro Stiplovšek, uredništvo knjige pa je vodila Stanika Rendla, ki ima nedvomno precej zaslug za nastanek knjige. Ilustriral jo je Ivan Seljak-Čopič, opremil in oblikoval pa Cveto Jeraša.

Knjiga *Bitka, kakor življenje dolga* je pomemben prispevek k obdobju teh naših petdeset let, ne samo to, temveč tudi avtentičen vir za spoznavanje zgodovine delavskega gibanja in naše ljudske revolucije namenjen tudi raziskovalcem novejših slovenske zgodovine.

V oceno smo prejeli

Bitka, kakor življenje dolga. Pričevanje o revolucionarnem in osvobodilnem boju Slovencev. Izdano v počastitev tridesetletnice osvoboditve. Po TV nadaljevanki Teh naših petdeset let sta prirejena in avtorizirana pričevanja uredila in napisala vezna besedila Ivan KRIŽNAR in Mira MIHEVC. Slike izbrala Mira MIHEVC. Gradivo so obdelali Marjola KOBAL, Olga RATEJ in France ŠUSTERŠIČ. Strokovno pregledali France FILIPIČ, Ivan KRIŽNAR in dr. Miro STIPLOVŠEK. Knjigo je zasnovala in vodila uredništvo Stanka RENDLA. Ilustriral Ivan SELJAK-ČOPIČ. Opremil in oblikoval Cveto JERASA. Zemljevide narisala Jana LAZAR. Izdala in založila Cankarjeva založba. Ljubljana 1975.

Lev KREFT: Zgodovina in revolucija. Zbirka: Družboslovje za mladino. Opremil Borut Kovše. Tehnično uredila Dunja Furlani. Izdala Mladinska knjiga. Ljubljana 1975.

Borut PEČAR: Čas brez pravljič. Zbirka: Matjaževa knjižnica. Ilustriral in opremil Borut Pečar. Izdala in založila v nakladi 5000 izvodov Partizanska knjiga. Ljubljana 1975.

TITO: Poti naše zmage. Izbrani teksti iz vojaških del tovariša Tita. Prevedla Franček in Marija Šafar. Tehnično uredila Marika Georgievskaja. Izdajatelj: Republiška konferenca zveze socialistične mladine Slovenije. Založila Mladinska knjiga. Ljubljana 1975.

Dr. Milan DOLENC: Veterinarska služba v NOB na Slovenskem. Knjižnica NOV in POS 43. Ureja komisija za zgodovino sveta za razvijanje revolucionarnih tradicij pri predsedstvu odbora ZZB NOV Slovenije. Predsednik Zdravko Klanjšček. Opremil Vladimir Lakovič. Skice izdelal Vladimir Štimac. Tehnično uredil Jože Čertalič. Založila Partizanska knjiga. Ljubljana 1975.

Vlado HABJAN: Trotamora. Roman. Zbirka: Nova slovenska knjiga. Opremil in oblikoval Borut Kovše. Lektoriral Janez Građišnik. Založila Mladinska knjiga. Ljubljana 1975.

Vane MARINKOVIČ: Metulji med zvezdami. Zbirka: Krog. Prevedel Iztok Ilich.

Opremila in tehnično uredila Edita Kobe. Izdala Mladinska knjiga. Ljubljana 1975.

Jože VIDIC: Po sledovih črne roke. Druga izpopolnjena izdaja. Lektoriral Albin Učakar. Opremil Matjaž Vipotnik. Založila in izdala Založba Borec. Ljubljana 1975.

Lev KREFT: Berimo Marxa. Zbirka: Družboslovje za mladino. Opremil Borut Kovše. Tehnično uredila Dunja Furlani. Izdala Mladinska knjiga. Ljubljana 1975.

Julian TUWIM: Repica. Prevedel Lojze Krakar. Knjižnica Čebelica 177. Ilustriral in opremil Borut Pečar. Tehnično uredila Vlasta Zagorski. Založila Mladinska knjiga. Ljubljana 1975.

LJUDJE IN KRAJI OB PIVKI. Zbornik. Ob 30-letnici osvoboditve izdala in založila Kulturna skupnost Postojna. Uredil Silvo FATUR. Postojna 1975.

Prešernova družba je za prihodnje leto izdala naslednje knjige:

1. **Prešernov koledar** za leto 1976. Koledar je uredilo uredništvo »Obzornika 75«/gl. urednik Tone Fajfar in uredniki: Milan Meden, Ivan Sedej, Sandi Sitar, Albert Sirok in Ivan Spolar. Umetniško je koledar opremil akad. slikar Janez Vidic iz Maribora.

2. **Fran MILČINSKI: Ptički brez gnezda.** Ilustriral Božo Kos. Spremno besedo napisala Breda Slodnjak.

3. **Miško KRANJEC: Povest o dobrih ljudeh.** Spremno besedo o pisatelju napisal Božidar Borko.

4. **Milena MOHORICEVA: Hiša umirajočih.** Spremno besedo o pisateljici in njenem delu napisala Erna Muser.

5. **Beno ZUPANČIČ: Plat zvona.** Spremno besedo o avtorju napisal Mitja Mejak.

6. **Prof. dr. Ivan BONAČ — dipl. cosm., pharm. Manja PLEČNIK-VOVKOVA: Zdravje in lepota s higieno in kozmetiko.** Izdali Prešernova družba v Ljubljani in Založništvo Tržaškega tiska v Trstu. Ljubljana 1975.